

Wydawnictwo Naukowe
UKSW w Warszawie

Rok XIV 2019
Nr 4(46)

WARSZAWSKIE STUDIA PASTORALNE

Warszawa 2019

ZESPÓŁ REDAKCYJNY:

PRZEWODNICZĄCY:

ks. Tomasz Wielebski

ks. Jan Przybyłowski – zastępca przewodniczącego

Błażej Szostek – sekretarz

ks. Ryszard Czekalski

Mateusz Jakub Tutak

ks. Piotr Ochotny

Lista recenzentów znajduje się w wersji on-line czasopisma:

<http://warszawskiestudiapastoralne.pl/info>.

Redakcja zastrzega sobie prawo do umieszczenia artykułów
znajdujących się w 3(45) numerze „Warszawskich Studiów Pastoralnych”

w wersji on-line na stronie:

<http://www.warszawskiestudiapastoralne.pl>

oraz indeksowanie artykułów w wybranych bazach danych.

ISSN 1895-3204

© Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Wydział Teologiczny

Specjalizacja Teologii Pastoralnej

ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa

tel. (22) 561 88 00

SKŁAD:

Maciej Faliński

DRUK:

Volumina.pl

ul. Ks. Witolda 7-9

71-063 Szczecin

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
JOLANTA KUROSZ	
Nauczenie papieża Benedykta XVI o roli uniwersytetu w społeczeństwie <i>The teaching of pope Benedict XVI about the role of university in our society</i>	7
KS. RYSZARD KAMIŃSKI	
Tworzenie prac promocyjnych z teologii pastoralnej <i>Preparing the thesis on the pastoral theology</i>	25
PAWEŁ PŁATEK	
Internet w misji formacyjnej Kościoła <i>Internet in the Church formation mission</i>	51
KS. ZBIGNIEW ZAREMBSKI	
Psychologiczne podstawy duszpasterstwa dorosłych <i>Psychological grounds for adult pastoral care</i>	75
BŁAŻEJ SZOSTEK	
Zjawisko empatii w duszpasterstwie <i>The phenomenon of empathy in pastoral care</i>	91
JOZEF ŽUFFA	
The need for continuous update of theological education. Case study from Slovakia <i>Potrzeba ciągłego rozwoju edukacji w zakresie teologii. Studium przypadku ze Słowacji</i>	105

WSTĘP

Czytelnicy otrzymują kolejny numer „Warszawskich Studiów Pastoralnych”. Konsekwentnie realizujemy naszą misję interdyscyplinarnej refleksji nad urzeczywistnianiem się istoty Kościoła, która następnie dokonuje się w dużej mierze przez działalność duszpasterską. Zależy nam bardzo na tym, aby podejmowane działania były zawsze poprzedzone namysłem naukowym, realizowanym z zachowaniem poprawności metodologicznej, uwzględniającym różne konteksty współczesności i złożoność uprawiania teologii pastoralnej, czerpiącej zarówno ze źródeł teologicznych, jak też pozateologicznych.

Główną przestrzenią refleksji naukowej ma być przestrzeń uniwersytetu, który staje się miejscem poszukiwania prawdy oraz spotkania nauki i kultury. Owoce prowadzonych na nim badań naukowych mają służyć społeczeństwu, na co często zwracał uwagę papież senior Benedykt XVI. Tej kwestii poświęca swój artykuł prof. Jolanta Kurosz, podkreślając jednocześnie, że w *przemówieniach Benedykta XVI dostrzega się wielką troskę o zachowanie podstawowych wartości, które przyświecały pracownikom uniwersyteckim na przestrzeni wieków*. Prowadzona działalność badawcza, która ma służyć społeczeństwu, jak też pomóc Kościołowi w pełnieniu jego misji zbawczej w zmieniającym się świecie, musi być prowadzona z zachowaniem właściwych metod, których poznawanie i rozwój dokonuje się w ramach pisania prac promocyjnych z teologii pastoralnej. Tym zagadnieniem zajmuje się ks. prof. Ryszard Kamiński, nestor polskich pastoralistów, który w swoim artykule *zawarł podstawowe informacje ułatwiające pisanym pracę promocyjną wejście w „świat naukowego pisarstwa”*. Podejmując w dobie rozwoju internetu prowadzoną poprawnie refleksję metodologiczną, należy zwrócić szczególną uwagę na misję formacyjną Kościoła, która ma przygotowywać różne kategorie społeczne do właściwego korzystania z tego medium. Temu zagadnieniu poświęca swoją uwagę doktor Paweł Płatek, proponując zawierające wskazania Magisterium Kościoła, *programy formacyjne dla dzieci, młodzieży, rodziny i osób w podeszłym wieku, mających za zadanie ich przygotowanie do odpowiedzialnego korzystania z internetu*.

W budowaniu modeli działalności duszpasterskiej, a także ich realizacji, należy sięgać do owoców refleksji różnych nauk pozateologicznych, w tym psychologii. Ks. prof. Zbigniew Zaremski, przedstawiając psychologiczne uwarunkowania duszpasterstwa dorosłych, zwraca uwagę na fakt, że *nie można ich pominąć w działalności duszpasterskiej, gdyż ich znajomość wydatnie usprawnia realizację zbawczego dzieła Chrystusa realizowanego we wspólnocie Kościoła*. Z kolei doktor Błażej Szostek, psycholog i teolog pastoralista, podejmuje kwestie empatii w duszpasterstwie, zauważając, że *powinna ona być punktem wyjścia w relacji duszpasterskiej, gdyż umożliwia ona dostosowanie form miłości czy też form interwencji do niepowtarzalnej sytuacji osoby ludzkiej*. Prowadzoną refleksję zamyka artykuł docenta dra Jozefa Žuffy, profesora w dziedzinie teologii duszpasterskiej na Wydziale Teologii Uniwersytetu w Trnawie, poświęcona konieczności nieustannej edukacji akademickiej w zakresie teologii, co jest wynikiem jego badań przeprowadzonych wśród katolickich księży na Słowacji.

Życzę, aby materiały zawarte w bieżącym numerze „Warszawskich Studiów Pastoralnych” odpowiedziały na wielorakie potrzeby osób uprawiających teologię pastoralną i związane z nią dziedziny, będąc pomocą zarówno w refleksji naukowej, jak też w konkretnych działaniach duszpasterskich. Jednocześnie zapraszam kolejnych autorów do publikowania swoich artykułów na naszych łamach.

*W imieniu Redakcji
ks. Tomasz Wielebski*

JOLANTA KUROSZ

NAUCZANIE PAPIEŻA BENEDYKTA XVI O ROLI UNIwersYTETU W Społeczeństwie

*The teaching of pope Benedict XVI about the role of university
in our society*

W ostatnim czasie społeczność akademicka doświadczyła reorganizacji w strukturach uniwersytetu i zmiany zasad jego funkcjonowania, będących następstwem wejścia w życie 1 października 2018 roku nowej ustawy o szkolnictwie wyższym¹. Zapewne nie są to ostatnie przeobrażenia, z jakimi będą musieli się zmierzyć pracownicy tej instytucji. Rodzą one uzasadnione wątpliwości bezpośrednio zainteresowanych, które wynikają z obaw związanych z miejscem i rodzajem pracy w strukturach uczelni. Obok osobistego zaniepokojenia nadal aktualne są pytania będące wyrazem troski o ochronę tego wszystkiego, co stanowi istotę uniwersytetu i o zachowanie ciągłości jego tradycji. Można sądzić, że u źródeł dyskusji wokół zmian dokonujących się w szkolnictwie wyższym leży głębokie przekonanie o doniosłości tej instytucji w życiu społeczeństwa. Rola uniwersytetu jest kluczowa, gdyż jest on miejscem poszukiwania prawdy, przez co staje się szczególną przestrzenią spotkania nauki i kultury². To w nim nauczyciele akademicki mają zagwarantowaną autonomię prowadzenia badań naukowych, których wyniki powinny być przekazywane

¹ Por. *Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, Dz. U. 2018, poz. 1668.

² Por. Jan Paweł II, *Pamięć historyczna jest niezbędna. 19.07 – Do uczestników sympozjum „Uniwersytet i Kościół w Europie”*, „L'Osservatore Romano. Wydanie polskie” 11-12(2003), s. 26 (dalej: „OsRomPol”).

studentom podczas zajęć dydaktycznych. Dzięki temu możliwe jest budowanie wspólnoty profesorów i adeptów nauki³. Wskazane cechy życia uniwersyteckiego od wieków określają jego tożsamość i wyróżniają tę instytucję od innych ośrodków naukowych.

W dobie szybkich przemian społeczno-gospodarczych warto stawiać pytania o miejsce uniwersytetu w społeczeństwie. Do takiej refleksji zachęca nas też *Stolica Apostolska*, publikując specjalne dokumenty na ten temat⁴. W polskiej literaturze przedmiotu nie ma jednak wielu opracowań. Do tej pory ukazały się m.in. publikacje A. Przybeckiego, M. Grubki, W. Mleczki, W. Tabaczyńskiego i mojego autorstwa⁵.

W artykule zostanie podjęta próba analizy wypowiedzi Benedykta XVI dotyczącej świata akademickiego, która została zamieszczona

³ Por. T. Lewowicki, *Kształcenie uniwersyteckie – siła tradycji, presja współczesności, pytanie o przyszłość, przesłania*, w: *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*. Materiały z konferencji z okazji X-lecia Wydziału Nauk Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 13-14 października 2003 roku, red. W. Ambrozik, K. Przyszczypkowski, Poznań 2004, s. 49. Więcej na ten temat: J. Kurosz, *Kształcenie pastoralne na uniwersyteckich wydziałach teologicznych*, Poznań 2018, s. 55-67.

⁴ Franciszek, *Konstytucja apostolska o uniwersytetach i wydziałach teologicznych Veritatis gaudium*, Watykan 2017; Jan Paweł II, *Konstytucja apostolska o uniwersytetach katolickich Ex corde Ecclesiae*, Watykan 1990; tenże, *Konstytucja apostolska o uniwersytetach i wydziałach kościelnych Sapientia Christiana*, Watykan 1979; Kongregacja Nauczania Katolickiego, *Papieska Rada ds. Świeckich, Papieska Rada ds. Kultury, Obecność Kościoła na uniwersytecie i w kulturze uniwersyteckiej*, „Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi” 1-3(1995), I-9.

⁵ A. Przybecki, *Między poczuciem zagrożenia a potrzebą obecności. Koncepcja duszpasterstwa akademickiego w Polsce po przełomie 1989*, Poznań 1999; M. Grubka, *Między uczelnią a świątynią. Rola kapłana w polskim duszpasterstwie akademickim na przykładzie ośrodka dominikańskiego w Gdańsku*, Kraków – Poznań – Dublin 2011; W. Mleczko, *Społeczna i wychowawcza rola uniwersytetu w nauczaniu Kościoła katolickiego*, „*Polonia Sacra*” 20/66(2007), s. 257-276; W. Tabaczyński, *Konstytucja apostolska Ojca Świętego Jana Pawła II o uniwersytetach katolickich*, „*Warszawskie Studia Teologiczne*” 9(1996), s. 301-306; J. Kurosz, *Kształcenie pastoralne na uniwersyteckich wydziałach teologicznych*, dz. cyt.; też, M. Polak, *Świadomie wybierać – odpowiedzialnie oferować. Zajęcia do wyboru w programach studiów akademickich*, Poznań 2019, s. 11-41.

w polskim wydaniu „L'Osservatore Romano”. Będzie ona dotyczyła zasadniczo dwóch tematów: uwarunkowań działalności uniwersytetu w XXI oraz jego głównych wyzwań. Pozostałe zagadnienia zawarte w nauczaniu Benedykta XVI, np. dotyczące studentów i profesorów uniwersytetów katolickich, stanowią przedmiot badań, których wyniki zostaną zaprezentowane w kolejnej publikacji. Dzięki pracy na stanowisku profesora⁶ papież dobrze zna środowisko uniwersyteckie, co stanowi dodatkową przesłankę do podjęcia tego tematu. W niniejszej pracy zostanie krótko przedstawiona charakterystyka zgromadzonego materiału badawczego. Poprzedzi ona refleksję nad treściami nauczania papieskiego.

1. Charakterystyka zgromadzonego materiału

W czasie pontyfikatu Benedykta XVI (19.04.2005-28.02.2013) zostały zamieszczone ok. 33 teksty w polskim wydaniu „L'Osservatore Romano”, których treści dotyczyły środowiska uniwersyteckiego. Wśród zebranych materiałów znajduje się 12 przemówień papieskich skierowanych do środowisk akademickich zgromadzonych w Watykanie i kościołach Rymu⁷. Zagadnienia w nich poruszane oscylują wokół postawy pracowników, formacji studentów, przemian współczesnego świata oraz zadań, jakie powinien realizować uniwersytet. Papież poruszył także kwestie związane z nauką, wiarą i kulturą oraz obecnością teologii na uniwersytetach. W drugiej grupie zawierającej 13 tekstów znajdują się przemówienia i wykłady wygłoszone na uniwersytetach podczas spotkań ze studentami i profesorami w trakcie apostołskich pielgrzymek⁸. Warto w tym miejscu wspomnieć, że znajdziemy w tej grupie także papieskie wypowiedzi wygłoszone na rzymskich uczelniach, homilię z mszy św. beatyfikacyjnej kard. Johna Henry'ego Newmanna, list do legata papieskiego z uroczystości rocznicowej Uniwersytetu św. Tomasza z Akwinu w Manili

⁶ Por. J. Ratzinger, *Moje życie*, Częstochowa 2005, s. 79-89.

⁷ Patrz: Załącznik nr 1.

⁸ Patrz: Załącznik nr 2.

oraz przesłanie wideo do tej akademickiej społeczności⁹. Wstępna analiza materiału badawczego pozwoliła wyróżnić tematy najczęściej poruszane przez papieża. Wśród nich wymienić można zagadnienia związane z obrazem współczesnego świata, jego przemianami i zagrożeniami, które są zarazem nowymi wyzwaniem dla państwowych i katolickich uniwersytetów. Ponadto papież przypominał studentom o konieczności formacji oraz znaczeniu wiary i kultury w środowisku akademickim. Znajdziemy tutaj także kwestie dotyczące *universitatas studiorum et studentium*.

Ostatnia grupa zebranego materiału zawiera osiem wypowiedzi papieskich wygłoszonych podczas sympozjów¹⁰. Ich tematyka nawiązuje do zagadnień poruszanych podczas obrad, ale znajdziemy tu także kwestie wymienione w prezentacji pierwszej i drugiej grupy. Na szczególną uwagę zasługuje problematyka związana z pracą naukowca, znaczenie teologii i filozofii w nauce oraz kwestie dotyczące różnych wymiarów życia człowieka.

Analiza zgromadzonego materiału pozwoliła ustalić kolejność najczęściej podejmowanej tematyki w wystąpieniach Benedykta XVI. Listę otwiera problematyka związana z naukowcami i ich pracą (22 razy). Z kolei obraz współczesnego świata, dynamika jego zmian i wynikające z nich zagrożenia (19 razy) oraz zadania uniwersytetów (17 razy) tworzą kolejną grupę tematyczną. Słowa papieskie skierowane do studentów, podkreślenie znaczenia formacji (18 razy) to trzeci blok tematyczny. Kwestie dotyczące wiary (16 razy), kultury (9 razy), szeroko pojętej nauki (8 razy) i humanizmu (5 razy) poprzedzają zagadnienia wolności w świecie uniwersyteckim (5 razy), współpracy i dialogu (4 razy), wspólnoty profesorów i studentów (3 razy). Benedykt XVI nawiązywał także do historycznych wydarzeń związanych z uniwersytetem (10 razy), ściśle połączonych z nimi zagadnień dotyczących prawdy (3 razy), rozumu i godności człowieka (4 razy).

Przedstawiona tematyka wynika z matematycznych wyliczeń kwestii podejmowanych przez papieża w jego wypowiedziach. Stanowią

⁹ Patrz: Załącznik nr 2.

¹⁰ Patrz: Załącznik nr 3.

one swoistą wskazówkę dla prowadzącego badania, a miejsce zajmowane w powyższym zestawieniu nie musi jednoznacznie rozstrzygać o pierwszoplanowym znaczeniu danego tematu. Trzeba także wyraźnie zaznaczyć, że zagadnienia są ze sobą ściśle powiązane, co znacznie utrudniło podział i prezentację wyników badań. W niektórych przypadkach konieczne okazało się nawiązanie do tematu wcześniej zaprezentowanego.

2. Uwarunkowania uniwersytetu w XXI wieku

Dzisiejsza sytuacja uniwersytetu stanowi punkt wyjścia niniejszej części pracy. Benedykt XVI zwrócił uwagę na tempo przemian, które ma swoje odzwierciedlenie w życiu tej instytucji. Szybki rozwój informacji i technologii może przyczynić się do powstania pokusy oddzielania rozumu od poszukiwania prawdy. Zdaniem papieża „bez fundamentalnego ludzkiego ukierunkowania na prawdę rozum traci orientację”¹¹ oraz może przyczynić się do relatywizmu zagrażającego autonomii uniwersytetu. Ostatnia kwestia jest niezmiernie ważna, gdyż prawdziwa autonomia tej instytucji wyraża się w odpowiedzialności za prawdę¹². Choć skończył się czas totalitaryzmu politycznego, nie oznacza to, że minął on bezpowrotnie. Środowisko akademickie musi być świadome zagrożeń pojawiających się podczas badań naukowych. Użyteczność i pragmatyzm mogą przyczynić się do nadużyć w nauce. Dzieje się tak wówczas, kiedy człowiek uznaje tylko swoje racje i granice. Tego typu postawy mogą w skrajnej formie prowadzić nawet do powstania nowego politycznego totalitaryzmu, który „łatwo ożywa, kiedy usuwa się wszelkie odniesienia wyższe od prostego

¹¹ Benedykt XVI, *Prawdziwa autonomia uniwersytetu wyraża się w odpowiedzialności za wartość prawdy*. 27.09 – Praga. Spotkanie z przedstawicielami świata akademickiego, „OsRomPol” 11-12(2009), s. 20. Por. tenże, *Nauka jest miejscem spotkania człowieka z naturą i potencjalnie ze Stwórcą*. 28.10 – przemówienie do uczestników sesji plenarnej papieskiej Akademii Nauk, „OsRomPol” 1(2011), s. 31.

¹² Por. tenże, *Prawdziwa autonomia uniwersytetu wyraża się w odpowiedzialności za wartość prawdy*, dz. cyt., s. 19-20.

rachunku siły”¹³. Dlatego tak istotne jest zadanie uniwersytetu dotyczące ochrony społeczeństwa przed zawężonym i nierzetelnym postrzeganiem tego wszystkiego, co jest związane z człowiekiem. Istotna w tej kwestii będzie czujność pracowników naukowych, którzy muszą być świadomi presji ideologicznej wywieranej przez pewne grupy chcące osiągnąć swoje cele¹⁴.

Benedykt XVI dostrzegał znaczenie nauk doświadczalnych, dzięki którym pojmowanie świata uległo zmianie, co stało się dla człowieka powodem do dumy. W dobie powszechnego optymizmu wynikającego z wysokiego poziomu wiedzy naukowej papież zauważył także kryzys myśli i opisał jego uwarunkowania. Nakreślił także obraz człowieka kierującego się w swoim życiu ideami redukcjonizmu i relatywizmu, który nie zauważa, że ulega zaślepieniu skutecznością techniki. Taka postawa szczególnie naraża na niebezpieczeństwo umniejszania znaczenia transcendencji i utraty podstawowej perspektywy związanej z odpowiedzią na pytanie o sens. To wszystko prowadzi do osłabienia myśli człowieka i jego zubożenia pod względem etycznym. Nie bez znaczenia pozostaje zagubienie wartościowych norm stanowiących punkty odniesienia, które dla człowieka są swoistymi drogowskazami¹⁵, zaś „mentalność techniczno-praktyczna prowadzi do zachwiania równowagi między tym, co technicznie możliwe, a tym, co moralnie dobre, z nieprzewidywalnymi konsekwencjami”¹⁶. Poza tym istnieje niebezpieczeństwo ulegania iluzji polegającej na traktowaniu

¹³ Tenże, *Uniwersytet jest miejscem, w którym poszukuje się prawd o osobie ludzkiej*. 19.08 – przemówienie do młodych wykładowców akademickich w bazylice św. Wawrzyńca, „OsRomPol” 10-11(2011), s. 14. Por. tenże, *Boża Opatrzność a działalność człowieka*. 6.11 – do uczestników sesji plenarnej Papieskiej Akademii Nauk, „OsRomPol” 3(2007), s. 19.

¹⁴ Por. tenże, *Prawdziwa autonomia uniwersytetu wyraża się w odpowiedzialności za wartość prawdy*, dz. cyt., s. 20; tenże, *Uniwersytet jest miejscem, w którym poszukuje się prawd o osobie ludzkiej*, dz. cyt., s. 14; tenże, *Papież nie narzuca wiary, lecz zachęca do szukania prawdy*, „OsRomPol” 3(2008), s. 12.

¹⁵ Por. tenże, *Bez miłości nauka traci swój humanizm*. 3.05 – przemówienie podczas wizyty w rzymskiej siedzibie Katolickiego Uniwersytetu Najświętszego Serca, „OsRomPol” 6(2012), s. 22.

¹⁶ Tamże, s. 22.

zdobyczy nauki jako antidotum na wszelkie bóle świata. Nie bez znaczenia pozostaje też nadmierny entuzjazm wywołany nowymi odkryciami¹⁷.

Kolejnym znakiem czasu, na który wskazywał Benedykt XVI, było akcentowanie świeckości państwa, przejawiające się w usuwaniu wszystkiego, co ma związek z wiarą i Kościołem, zwłaszcza w krajach z kręgu kultury romańskiej. We współczesnym społeczeństwie panuje przekonanie, że zagadnienia poruszane przez religię, wiarę i etykę nie powinny mieć miejsca w sferze „rozumu publicznego”¹⁸. Takie postrzeganie rzeczywistości jest sprzeczne z wolnością, która zdaniem papieża leży u podstaw korzystania z rozumu na uniwersytecie, a jej celem jest poszukiwanie prawdy¹⁹. Obecna we współczesnym świecie tendencja usuwania religii poza obszar racjonalności i monopolizacja nauk empirycznych prowadzi do zepchnięcia wymiaru religijnego w sferę prywatności przy jednoczesnym podważaniu znaczenia uzasadnienia wiary²⁰. Ojciec święty dostrzegał w tej sytuacji przyczynę pomniejszania roli teologii. Chrześcijaństwo jest obecne w europejskich realiach, dlatego istnieją liczne powiązania zarówno w sferze nauki, jak i w życiu codziennym, w których nie można pomijać zagadnień z zakresu teologii, choć – jak zauważa papież – trzeba mieć świadomość, że w pewnym wymiarze poruszane kwestie muszą być świeckie²¹.

Konsekwencją zmian współczesnego świata jest podważanie teologii jako nauki i jej należnego miejsca na uniwersytecie. Wykluczenie

¹⁷ Por. tenże, *Nauka jest miejscem spotkania człowieka z naturą i potencjalnie ze Stwórcą*, dz. cyt., s. 31; tenże, *Wiara musi być naprawdę obecna w naszych uczelniach i szkołach. 17.04 – Waszyngton. Wizyta na Katolickim Uniwersytecie Ameryki*, „OsRomPol” 5(2008), s. 17.

¹⁸ Tenże, *Prawdziwa autonomia uniwersytetu wyraża się w odpowiedzialności za wartość prawdy*, dz. cyt., s. 19.

¹⁹ Por. tamże, s. 19.

²⁰ Por. tenże, *Ewangelia źródłem prawdziwej kultury. 21.05 – przemówienie do wspólnoty Katolickiego Uniwersytetu „Sacro Cuore”*, „OsRomPol” 7(2011), s. 33.

²¹ Por. tenże, *Teologia i uniwersytet. 21.03 – do delegacji Wydziału Teologii Uniwersytetu w Tybindze*, „OsRomPol” 6(2007), s. 31.

pytania o Boga z debaty naukowej powoduje mniejszą zdolność do zrozumienia rzeczywistości, a to z kolei ma wpływ na postawy społeczne. W efekcie może dojść do sytuacji, w której będzie zagrożone osiągnięcie przez człowieka ważnych dla niego potrzeb, np. poznanie prawdy właściwe ludzkiej naturze i ukierunkowanie prowadzące do Boga, który jest miłością²². „Perspektywa chrześcijańska jako kontekst pracy intelektualnej uniwersytetu nie stoi w sprzeczności z wiedzą naukową i zdobyczami geniuszu ludzkiego, lecz przeciwnie – wiara poszerza horyzonty naszego myślenia, jest drogą do pełnej prawdy, prowadzi do autentycznego rozwoju”²³ oraz daje nadzieję na przezwycięzenie zagrożeń, na które narażony jest człowiek²⁴. Podczas spotkania ze światem nauki w Ratyźbonie Benedykt XVI przedstawił teologię jako dyscyplinę historyczną i humanistyczno-naukową oraz wykazał, że ta nauka będąca poszukiwaniem rozumowego uzasadnienia wiary powinna mieć swoje miejsce w przestrzeni uniwersyteckiej, a tym samym być obecna w dialogu interdyscyplinarnym²⁵. Innym przejawem koncepcji rozumu negującego Boga jest zepchnięcie religii do sfery subkultury, co z kolei uniemożliwia dialog między kulturami, który we współczesnym świecie jest bardzo potrzebny, tym bardziej, że kultura świecka coraz bardziej zaciera obraz Boga²⁶.

Benedykt XVI zauważył zjawisko niedoceniań kultury humanistycznej, które ma swoje konsekwencje w postrzeganiu życia ludzkiego. Jednoczesny rozwój dyscyplin naukowych związanych z ekonomią i technologią, w których nie stawia się pytania o sens życia człowieka,

²² Por. tenże, *Bez miłości nauka traci swój humanizm*, dz. cyt., s. 22.

²³ Tenże, *Ewangelia źródłem prawdziwej kultury*, dz. cyt., s. 33.

²⁴ Por. tenże, *Wiara, rozum i uniwersytet – wspomnienia i refleksje. Wykład na uniwersytecie. 12.06 – Ratyźbona*, „OsRomPol” 11(2006), s. 29.

²⁵ Por. tamże, s. 29.

²⁶ Por. tenże, *Bez miłości nauka traci swój humanizm*, dz. cyt., s. 22; tenże, *Prawdziwa autonomia uniwersytetu wyraża się w odpowiedzialności za wartość prawdy*, dz. cyt., s. 20; tenże, *Wiara, rozum i uniwersytet – wspomnienia i refleksje*, dz. cyt., s. 29; tenże, *Pomagać ludziom kochać Boga i służyć Mu we wszystkim. 3.11 – przemówienie Ojca Świętego podczas wizyty na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim*, „OsRomPol” 1(2007), s. 22.

sprawa, że istnieje realne niebezpieczeństwo degradacji kultury humanistycznej²⁷. Współcześnie zapomniano o korzeniu europejskiej kultury i postępu. Było nim poszukiwanie absolutu *quaerere Deum*, które obejmowało wymóg zgłębiania nauk świeckich we wszystkich dziedzinach wiedzy. Wiara, przypomniał papież, była w ciągu wieków zaczynem kultury i bodźcem do doskonalenia pozytywnego potencjału człowieka²⁸. Stąd zapewne wezwanie ojca świętego do powrotu do „koncepcji kształcenia integralnego, opartego na jedności wiedzy, zakorzenionej w prawdzie”²⁹. Papież wskazywał na ważne zadanie, jakie ma do wykonania człowiek w sferze kultury. Jest nim odkrywanie na nowo znaczenia i dynamiki transcendencji. Wobec powiększającego się rozdzwieńku między Bożą mądrością a mądrością tego świata, która przejawia się w ukierunkowaniu człowieka głównie na cielesność³⁰, zadanie to wydaje się szczególnie ważne.

Wskazując na nową rzeczywistość w trzecim tysiącleciu, papież stawiał pytania, które powinny być przedmiotem refleksji nie tylko w gmachach uniwersyteckich. Dotyczyły one możliwych skutków dla kultury w sytuacji, kiedy społeczeństwo będzie koncentrować się jedynie na aktualnych i modnych w danym okresie tematach, bez uwzględnienia prawdziwej historycznej tradycji intelektualnej. Ojciec święty zwrócił uwagę na zjawisko dotyczące obrony radykalnego laicyzmu, które nie przynosi korzyści człowiekowi, a jedynie sprawia, że społeczeństwo boryka się z brakiem tolerancji i coraz większą izolacją poszczególnych grup. Nie bez znaczenia pozostają rosnące problemy związane z rozeznaniem prawdziwego dobra³¹. Stąd zapewne słowa papieża o potrzebie nowej klasy intelektualistów. Dla uniwersytetu

²⁷ Por. tenże, *Ewangelia źródłem prawdziwej kultury*, dz. cyt., s. 33.

²⁸ Por. tamże, s. 34; tenże, *Bez miłości nauka traci swój humanizm*, dz. cyt., s. 20.

²⁹ Tenże, *Prawdziwa autonomia uniwersytetu wyraża się w odpowiedzialności za wartość prawdy*, dz. cyt., s. 20.

³⁰ Por. tenże, *Bez miłości nauka traci swój humanizm*, dz. cyt., s. 22.; tenże, *Wolni od pychy intelektualnej dążymy do prawdziwej Mądrości. 30.10 – przemówienie do wykładowców i studentów rzymskich uczelni kościelnych*, „OsRomPol” 1(2009), s. 39.

³¹ Por. tenże, *Prawdziwa autonomia uniwersytetu wyraża się w odpowiedzialności za wartość prawdy*, dz. cyt., s. 20.

stanowi to szczególne wyzwanie, gdyż posiada on wszelkie środki do kształtowania odpowiedzialnych obywateli. Drogą do osiągnięcia tego celu będzie uwrażliwienie młodych adeptów nauki na dokonujące się przemiany społeczne, kulturowe oraz wypracowanie konkretnych rozwiązań, będących odpowiedzią na problemy współczesnego świata. W realizacji tego wyzwania nie może zabraknąć pomocy ze strony Kościoła³².

3. Misja uniwersytetu XXI wieku

Nawiązanie do początku powstania uniwersytetu, w którym Kościół odegrał istotną rolę, stanowi cechę charakterystyczną papieskich wystąpień. Ojciec święty nie tylko doceniał dostojeństwo uniwersytetu, ale także wykazywał ciągłość zadań realizowanych w tym środowisku. Benedykt XVI, przywołując historię, nawiązywał do długiej tradycji uniwersyteckiej. To w niej należy jego zdaniem szukać odpowiedzi na pytania związane z rolą europejskich uniwersytetów w budowaniu Europy trzeciego tysiąclecia³³. Odwołując się do średniowiecznej Europy, papież przypomniał o naturze tej instytucji i wynikających z niej głównych zadań. Ufność w ludzką zdolność do poszukiwania prawdy, odnalezienia jej i zgodnego z nią życia doprowadziła do powstania wielkich europejskich uniwersytetów. Podstawowym więc celem instytucji było i powinno być nadal pielęgnowanie umiłowania wiedzy i poszukiwanie prawdy. Jest to istotna kwestia dla tej społeczności. Prawda to coś więcej niż wiedza, jej celem jest odkrycie prawdziwego dobra, które współcześnie jest opacznie postrzegane. Zdaniem papieża człowiek ma niekiedy większą wrażliwość na korzyści materialne niż na prawdę. Pracownicy naukowci muszą pamiętać, że poznanie prawdziwej istoty rzeczy nie jest łatwe i wymaga ogromnego wysiłku,

³² Por. tenże, *Jako klasa intelektualistów bądźcie świadkami miłości, która przemienia*. 16.12 – homilia podczas Nieszporów dla środowisk uniwersyteckich Rzymu, „OsRomPol” 3(2011), s. 15.

³³ Por. tenże, *Rola uniwersytetów w Europie trzeciego tysiąclecia*. 1.04 – do uczestników seminarium zorganizowanego przez Kongregację Edukacji Katolickiej, „OsRomPol” 8(2006), s. 21.

ma jednak wielką wartość. Stąd zapewne apel Benedykta XVI, by środowisko uniwersyteckie na nowo potwierdziło ufność w ludzką zdolność do poszukiwania prawdy, gdyż jest ona fundamentem do autentycznego rozwoju człowieka i społeczeństwa³⁴.

Rozwój nauk przyrodniczych, historycznych i humanistycznych w czasach nowożytnych stworzył nowe możliwości rozwoju człowieka, dzięki czemu mógł on lepiej zrozumieć swoją godność i prawa. Ojciec święty przypomniał, że rozwój człowieka nigdy się nie kończy, tak samo jak zagrożenia, których musi być świadomy. Ponadto istotną kwestią jest świadomość niebezpieczeństwa polegającego na zakwestionowaniu prawdy, która dotyczy zwłaszcza osób posiadających wielką wiedzę i potęgę³⁵. Jednak szkodzić może nie tyle wiedza, jaką człowiek posiada, ile zarozumiałość, chętnie się swoimi odkryciami lub tym, co wyduje się, że się poznało³⁶.

W środowisku uniwersyteckim na przestrzeni wieków odwoływano się do chrześcijańskiej wizji, która postrzegała człowieka jako arcydzieło. Dążono także do ideału, który rozumiano jako syntezę całej wiedzy mającej służyć człowiekowi, jego doskonaleniu i zgodnemu życiu całego społeczeństwa³⁷. Pracownikom naukowym w badaniach musi towarzyszyć poszanowanie godności człowieka, istnieje bowiem niebezpieczeństwo przedmiotowego traktowania jego życia. Za niedopuszczalne uznał papież poświęcanie osoby ludzkiej dla postępu

³⁴ Por. tenże, *Prawdziwa autonomia uniwersytetu wyraża się w odpowiedzialności za wartość prawdy*, dz. cyt., s. 21; tenże, *Papież nie narzuca wiary, lecz zachęca do szukania prawdy*, dz. cyt., s. 14-15; tenże, *Wiara musi być naprawdę obecna w naszych uczelniach i szkołach*, dz. cyt., s. 52; *W ciszy zgłębiajcie słowo Boże. 23.10 – przemówienie Papieża do wykładowców i studentów rzymskich uczelni kościelnych*, „OsRomPol” 1(2007), s. 20.

³⁵ Por. tenże, *Papież nie narzuca wiary, lecz zachęca do szukania prawdy*, dz. cyt., s. 16.

³⁶ Por. tenże, *Wolni od pychy intelektualnej dążymy do prawdziwej Mądrości*, dz. cyt., s. 39.

³⁷ Por. tenże, *Papież nie narzuca wiary, lecz zachęca do szukania prawdy*, dz. cyt., s. 14-15; tenże, *Prawdziwa autonomia uniwersytetu wyraża się w odpowiedzialności za wartość prawdy*, dz. cyt., s. 20; tenże, *Uniwersytet jest miejscem, w którym poszukuje się prawd o osobie ludzkiej*, dz. cyt., s. 21-22.

nauki i techniki. Dlatego europejskie uniwersytety powinny stawać się laboratoriami, w których będą uwzględniane i dalej rozwijane kwestie antropologiczne oraz tradycja humanistyczna oparta na wartościach chrześcijańskich. Stąd kolejnym wyzwaniem dla tej instytucji jest zachowanie dziedzictwa tradycji humanistycznej, odkrycie na nowo swojej tożsamości i relacji, jaka zachodzi między nauką a człowiekiem, określenie wizji, jakiej ma służyć społeczność akademicka³⁸.

Benedykt XVI wezwał do tworzenia nowego humanizmu opartego na dialogu wiary i rozumu³⁹. Humanizm wyrósł na podłożu wiary chrześcijańskiej, która powinna być bodźcem w drodze do poznania prawdy. Dlatego współcześnie ważnym zadaniem uniwersytetu jest likwidowanie rozłamów między nauką a religią oraz dążenie do pełniejszego rozumienia związku między nimi⁴⁰. Nauki humanistyczne i społeczne, których celem jest pojęcie człowieka w wymiarze osobowym oraz wszystkich jego odniesień do świata, nie mogą ignorować odniesień do Boga, gdyż człowiek jest istotą otwartą na transcendencję⁴¹. Nie może on w pełni zrozumieć samego siebie bez Boga. Dlatego zadaniem uniwersytetu jest ochrona przed zawężoną wizją człowieczeństwa⁴². Stąd przekazywanie wiedzy młodym adeptom nauki musi być połączone z realizacją misji wychowawczej. W swych działaniach pracownicy naukowi powinni odwoływać się do ideałów i wartości pielęgnowanych od wieków. Kształtowanie

³⁸ Por. tenże, *Rola uniwersytetów w Europie trzeciego tysiąclecia*, dz. cyt., s. 22.

³⁹ Por. tenże, *Symboliczny most między Europą i Azją. 10.03 – na zakończenie czuwania modlitewnego młodzieży akademickiej Europy i Azji*, „OsRomPol” 6(2007), s. 29.

⁴⁰ Tenże, *Prawdziwa autonomia uniwersytetu wyraża się w odpowiedzialności za wartość prawdy*, dz. cyt., s. 20; tenże, *Papież nie narzuca wiary, lecz zachęca do szukania prawdy*, dz. cyt., s. 12.

⁴¹ Por. tenże, *Pomagać ludziom kochać Boga i służyć Mu we wszystkim*, dz. cyt., s. 22.

⁴² Tenże, *Uniwersytet jest miejscem, w którym poszukuje się prawd o osobie ludzkiej*, dz. cyt., s. 14.

postaw szacunku dla godności osoby powinno być tym, co wyróżnia tę instytucję⁴³.

Ważnym zadaniem uniwersytetu w XXI wieku jest refleksja dotycząca kryzysu kultury i tożsamości⁴⁴. Ponadto papież przypomniał o potrzebie przewyciężenia istniejących rozbieżności między wiarą i kulturą. Są to dwie wielkie wartości ściśle ze sobą powiązane, bez których człowiek nie może się w pełni rozwijać⁴⁵. Dlatego wspólnoty akademickie są w szczególny sposób powołane do rozwoju kultury służącej integralnemu rozwojowi osoby ludzkiej, przewyciężaniu niechęci i uprzedzeń, które uniemożliwiają rozwój prawdziwej kultury. Od zaangażowania całego środowiska uniwersyteckiego zależy, z jaką kulturą studenci zetknęli się w czasie swojej nauki, jaką sobie przyswoili i jaką sobie wypracowali⁴⁶.

* * *

Ogromny szacunek wobec człowieka, umiłowanie prawdy i prawdziwej wolności w pracy naukowej stanowią główne punkty przesłania papieskiego do świata uniwersyteckiego, ale powinny być usłyszane i realizowane poza gmachem uczelni. W przemówieniach Benedykta XVI dostrzega się wielką troskę o zachowanie podstawowych wartości, które przyświecały pracownikom uniwersyteckim na przestrzeni wieków. Ciągłe aktualne są także przedstawione uwarunkowania działalności uniwersytetu. Zaprezentowana analiza wypowiedzi ojca świętego nie wyczerpuje całego zagadnienia. Obok wspomnianych

⁴³ Por. tenże, *Rola uniwersytetów w Europie trzeciego tysiąclecia*, dz. cyt., s. 22.

⁴⁴ Por. tenże, *Szukajcie i brońcie prawdy. 21.10 – przemówienie Benedykta XVI podczas wizyty na Papieskim uniwersytecie Laterańskim*, „OsRomPol” 1(2007), s. 17.

⁴⁵ Por. tenże, *Misją uniwersytetów katolickich jest propagowanie nowej syntezy humanistycznej. 19.11 – przemówienie do wykładowców i studentów rzymskich uczelni papieskich i uniwersytetów katolickich*, „OsRomPol” 2(2010), s. 27-29; tenże, *Ewangelia źródłem prawdziwej kultury*, dz. cyt., s. 33.

⁴⁶ Por. tenże, *Jako klasa intelektualistów bądźcie świadkami miłości, która przemienia*, dz. cyt., s. 15-16; tenże, *W poszukiwaniu prawdy o Bogu człowieku i świecie. 25.11 – do pracowników i studentów Katolickiego Uniwersytetu „Sacro Cuore”*, „OsRomPol” 3(2006), s. 31.

wcześniej tematów, które nie zostały tutaj poruszone, a są przedmiotem kolejnych badań, warto wsłuchać się w nauczanie papieża Franciszka. Ciekawym pomysłem wydaje się porównanie nauczania trzech ostatnich papieży na ten temat. Jednak tego typu praca domagałaby się osobnej publikacji.

Streszczenie

Uniwersytet jest miejscem, w którym poszukuje się prawdy, dzięki czemu jest możliwe spotkanie nauki i kultury. W dobie szybkich przemian społeczno-gospodarczych konieczna jest refleksja na temat miejsca i roli tej instytucji w społeczeństwie. Benedykt XVI w przemówieniach do środowiska uniwersyteckiego wskazywał na kluczowe zagadnienia, na które powinny zwracać uwagę pracownicy naukowcy. Szacunek wobec człowieka, umiłowanie prawdy, wolność w pracy naukowej, zachowanie podstawowych wartości obecnych od początku istnienia uniwersytetu stanowią główne punkty przesłania papieskiego. Z kolei zaślepienie skutecznością techniki, zagubienie norm etycznych, pomniejszenie roli teologii to niektóre zagrożenia, na które wskazał papież.

Summary

University is a place where we are searching for the truth and so that it is a place where there is a possibility of meeting science and culture. Nowadays, in times of socio-economic transformations we need some reflection about the place and the role of this institution in our society. Benedict XVI in his harangues to academia pointed the most important issues that should be factored in by university researchers. Respect to the human, cherishing the truth, freedom in scientific researches, following the essential universal values which are respected from the beginning of university, are the main points of the Pope's message. On the other hand, being besotted with the new technology opportunities, losing ethical rules, decreasing the role of theology are the main dangers pointed by the pope.

Słowa kluczowe: Benedykt XVI, uniwersytet, misja, prawda, nauka, tradycja, kultura, kluczowe zagadnienia, zagrożenia

Keywords: Benedict XVI, university, mission, the truth, science, tradition, culture, the most important issues danger

Bibliografia

Bibliografia właściwa

- Franciszek, Konstytucja apostolska o uniwersytetach i wydziałach teologicznych *Veritatis gaudium*, Watykan 2017.
- Grubka M., *Między uczelnią a świątynią. Rola kapłana w polskim duszpasterstwie akademickim na przykładzie ośrodka dominikańskiego w Gdańsku*, Kraków – Poznań – Dublin 2011.
- Jan Paweł II, Konstytucja apostolska o uniwersytetach katolickich *Ex corde Ecclesiae*, Watykan 1990.
- Jan Paweł II, Konstytucja apostolska o uniwersytetach i wydziałach kościelnych *Sapientia Christiana*, Watykan 1979.
- Kongregacja Nauczania Katolickiego, Papieska Rada ds. Świeckich, Papieska Rada ds. Kultury, *Obecność Kościoła na uniwersytecie i w kulturze uniwersyteckiej*, „Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi” 1-3(1995), s. 3-9.
- Kurosz J., *Kształcenie pastoralne na uniwersyteckich wydziałach teologicznych*, Poznań 2018.
- Kurosz J., Polak M., *Świadomie wybierać – odpowiedzialnie oferować. Zajęcia do wyboru w programach studiów akademickich*, Poznań 2019.
- Lewowicki T., *Kształcenie uniwersyteckie – siła tradycji, presja współczesności, pytanie o przyszłość, przesłania*, w: *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*. Materiały z konferencji z okazji X-lecia Wydziału Nauk Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 13-14 października 2003 roku, red. W. Ambrozik, K. Przyszczypkowski, Poznań 2004, s. 43-50.
- Młeczko W., *Społeczna i wychowawcza rola uniwersytetu w nauczaniu Kościoła Katolickiego*, „Polonia Sacra” 20/66(2007), s. 257-276.
- Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, Dz.U. 2018 poz. 1668.

Załącznik 1

Przemówienia Benedykta XVI w Rzymie

- Dzieciątko jest znakiem cierpliwości Boga. 15.12 – homilia podczas Nieszporów dla studentów i wykładowców rzymskich uczelni*, „OsRomPol” 2(2012), s. 34-35.
- Ewangelia źródłem prawdziwej kultury. 21.05 – przemówienie do wspólnoty Katolickiego Uniwersytetu „Sacro Cuore”*, „OsRomPol” 7(2011), s. 33-35.

- Głóście wszystkim, że Bóg jest miłością. 11.03 – przemówienie do młodzieży akademickiej Europy i Afryki w Auli Pawła VI, „OsRomPol” 6-7(2006), s. 46-47.*
- Jako klasa intelektualistów bądźcie świadkami miłości, która przemienia. 16.12 – homilia podczas Nieszporów dla środowisk uniwersyteckich Rzymu, „OsRomPol” 3(2011), s. 14-16.*
- Kościół nieustannie zaleca korzystanie z kierownictwa duchowego. 19.05 – przemówienie do wykładowców i studentów Papieskiego wydziału Teologicznego „Teresianum”, „OsRomPol” 7(2011), s. 31-33.*
- Misją uniwersytetów katolickich jest propagowanie nowej syntezy humanistycznej. 19.11 – przemówienie do wykładowców i studentów rzymskich uczelni papieskich i uniwersytetów katolickich, „OsRomPol” 2(2010), s. 27-29.*
- Od przyjaźni z Jezusem zależy wasze szczęście. 10.04 – do uczestników Kongresu UNIV 2006, „OsRomPol” 6-7(2006), s. 51-52.*
- Przychodzi, aby nas zbawić. 15.12 – spotkanie z przedstawicielami środowisk akademickich Rzymu, „OsRomPol” 2(2006), s. 12-13.*
- Symboliczny most między Europą i Azją. 10.03 – na zakończenie czuwania modlitewnego młodzieży akademickiej Europy i Azji, „OsRomPol” 6(2007), s. 28-29.*
- Teologia i uniwersytet. 21.03 – do delegacji Wydziału Teologii Uniwersytetu w Tybindze, „OsRomPol” 6(2007), s. 31-32.*
- W ciszy zgłębiajcie słowo Boże. 23.10 – przemówienie Papieża do wykładowców i studentów rzymskich uczelni kościelnych, „OsRomPol” 1(2007), s. 19-20.*
- Wolni od pychy intelektualnej dążymy do prawdziwej Mądrości. 30.10 – przemówienie do wykładowców i studentów rzymskich uczelni kościelnych, „OsRomPol” 1(2009), s. 38-39.*

Załącznik 2

- Przemówienia Benedykt XVI wygłoszone podczas spotkań ze studentami i profesorami w trakcie pielgrzymek apostołskich*
- Niech św. Augustyn będzie dla nas wzorem dialogu wiary i rozumu. 22.04 – Pawia. Spotkanie ze wspólnotą akademicką na dziedzińcu uniwersytetu, „OsRomPol” 6(2007), s. 12-13.*
- Prawdziwa autonomia uniwersytetu wyraża się w odpowiedzialności za wartość prawdy. 27.09 – Praga. Spotkanie z przedstawicielami świata akademickiego, „OsRomPol” 11-12(2009), s. 19-21.*

Uniwersytet jest miejscem, w którym poszukuje się prawd o osobie ludzkiej. 19.08 – przemówienie do młodych wykładowców akademickich w bazylice św. Wawrzyńca, „OsRomPol” 10-11(2011), s. 13-15.

Wiara musi być naprawdę obecna w naszych uczelniach i szkołach. 17.04 – Waszyngton. Wizyta na Katolickim Uniwersytecie Ameryki, „OsRomPol” 5(2008), s. 48-51.

Wiara, rozum i uniwersytet – wspomnienia i refleksje. Wykład na uniwersytecie. 12.06 – Ratyżbona, „OsRomPol” 11(2006), s. 25-29.

Wypowiedzi Benedykta XVI na rzymskich uczelniach:

Bez miłości nauka traci swój humanizm. 3.05 – przemówienie podczas wizyty w rzymskiej siedzibie Katolickiego Uniwersytetu Najświętszego Serca, „OsRomPol” 6(2012), s. 21-23.

Papież nie narzuca wiary, lecz zachęca do szukania prawdy, „OsRomPol” 3(2008), s. 12-16.

Pomagać ludziom kochać Boga i służyć Mu we wszystkim. 3.11 – przemówienie Ojca Świętego podczas wizyty na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim, „OsRomPol” 1(2007), s. 20-23.

Szukajcie i brońcie prawdy. 21.10 – przemówienie Benedykta XVI podczas wizyty na Papieskim Uniwersytecie Laterańskim, „OsRomPol” 1(2007), s. 16-19.

W poszukiwaniu prawdy o Bogu człowieku i świecie. 25.11 – do pracowników i studentów Katolickiego Uniwersytetu „Sacro Cuore”, „OsRomPol” 3(2006), s. 31-33.

Inne wypowiedzi Benedykta XVI:

Kard. Newman służył Bogu swoim wybitnym intelektem oraz piórem. 19.09 – Birmingham. Msza św. Beatyfikacyjna w Cofton Park, „OsRomPol” 11(2010), s. 40-42.

Obchody 400. rocznicy założenia Uniwersytetu św. Tomasza z Akwinu w Manili, „OsRomPol” 3(2011), s. 10-11.

Przesłanie wideo do wspólnoty Papieskiego Uniwersytetu św. Tomasza w Manili, „OsRomPol” 3(2011), s. 11.

Załącznik 3

Wypowiedzi Benedykta XVI

Boża Opatrzność a działalność człowieka. 6.11 – do uczestników sesji plenarnej Papieskiej Akademii Nauk, „OsRomPol” 3(2007), s. 19-20.

- Godność osoby i prawa człowieka to kwestia centralna. 4.05 – do uczestników sesji plenarnej Papieskiej Akademii Nauk Społecznych, „OsRomPol” 7-8(2009), s. 54-55.*
- Nauka jest miejscem spotkania człowieka z naturą i potencjalnie ze Stwórcą. 28.10 – przemówienie do uczestników sesji plenarnej papieskiej Akademii Nauk, „OsRomPol” 1(2011), s. 31-32.*
- Nie ma sprzeczności między rozumieniem stworzenia w świetle wiary a nauką. 31.10 – przemówienie do uczestników sesji plenarnej Papieskiej Akademii Nauk, „OsRomPol” 1(2009), s. 40-41.*
- Niech praca uczonych i artystów odzwierciedla wielkość oraz piękno naszej chrześcijańskiej nadziei. 15.12 – przesłanie z okazji XV sesji publicznej Akademii Papieskiej, „OsRomPol” 2(2011), s. 33-34.*
- Podsycajcie zamięłowanie do prawdy. 23.05 – do uczestników kongresu wydziałów medialnych uczelni katolickich, „OsRomPol” 7-8(2008), s. 10-11.*
- Rola uniwersytetów w Europie trzeciego tysiąclecia. 1.04 – do uczestników seminarium zorganizowanego przez Kongregację Edukacji Katolickiej, „OsRomPol” 8(2006), s. 21-22.*

Biogram

Jolanta Kurosz: prof. UAM dr hab.; autorka kilkudziesięciu artykułów z teologii pastoralnej oraz 6 książek: *Niech świeci wasze światło. Rekolekcje dla szkół podstawowych i gimnazjów. Lekcje wychowawcze nie tylko na czas rekolekcji* (2001), *Szkolne nauczanie religii w spotkaniu z duszpasterstwem dzieci i młodzieży. Wyzwania i szanse* (2008), *Teologia pastoralna. Materiały do ćwiczeń. Część pierwsza – teologia pastoralna fundamentalna* (2009), *Teologia pastoralna. Materiały do ćwiczeń. Część druga. Teologia pastoralna szczegółowa – wybrane zagadnienia. Teologia laikatu i apostołstwa* (2012), *Kształcenie pastoralne na uniwersyteckich wydziałach teologicznych* (2018), *Świadomie wybierać - odpowiedzialnie oferować. Zajęcia do wyboru w programach studiów akademickich* (2019); jest wiceprzewodniczącą Polskiego Stowarzyszenia Pastoralistów; kierunki badań: duszpasterstwo dzieci i młodzieży, kształcenie pastoralne na uniwersytetach, oddziaływanie pastoralne wobec dorosłych. E-mail: kurosz@amu.edu.pl

KS. RYSZARD KAMIŃSKI

TWORZENIE PRAC PROMOCYJNYCH Z TEOLOGII PASTORALNEJ

Preparing the thesis on the pastoral theology

Teologia pastoralna, zwana teologią praktyczną¹, musi stosować adekwatne do jej normatywnego i praktycznego charakteru dedukcyjne i empiryczne metody badawcze. Chociaż badania metodologiczne XX wieku przysłużyły się wydatnie badaniom naukowym z teologii praktycznej, a te z kolei – realizacji zbawczej działalności Kościoła w świecie, to jednak na metodologicznym polu teologii praktycznej pozostaje jeszcze wiele do zrobienia. Z tego powodu, jak i ze względu na coraz większe trudności w dostosowaniu działalności Kościoła do dzisiejszych przemian w świecie, teologia pastoralna musi nadal poszukiwać metod badawczych adekwatnych do badań złożonej rzeczywistości społeczno-religijnej i eklezjalnej.

Z istoty teologii praktycznej wynika, że nie może ona realizować się tylko w jednym wymiarze naukowym, ale musi także odnieść się do badań prowadzonych przez inne dyscypliny naukowe.

¹ Terminu *teologia pastoralna/teologia praktyczna* używa się w dwojakim znaczeniu. W znaczeniu szerszym używa się go na oznaczenie kilku dyscyplin częściowych teologii pastoralnej/praktycznej, z których każda zajmuje się zbawczą działalnością Kościoła. Do tych dyscyplin należą: dydaktyka pastoralna, obejmująca katechetykę i homiletykę; liturgika oraz teologia pastoralna w wąskim znaczeniu. Każda z wymienionych dyscyplin częściowych teologii praktycznej zajmuje się odpowiednim zakresem działalności Kościoła, posiada własny sposób prowadzenia refleksji naukowej oraz własny warsztat metodologiczny
Zob. W. Furst, *Die Praktische Theologie und Ihre Facher*, w: *Katholische Theologie heute*, Hrsg. F. Wohlmuth, Würzburg 1990, s. 317.

Stąd jej zadaniem jest metodyczne powiązanie w całość poglądów teologicznych z wynikami badań empirycznych. Dyscypliny te badają ten sam przedmiot, ale z własnego punktu widzenia i przy zastosowaniu własnych metod. Nauki empiryczne dostarczają danych, które teologia pastoralna wykorzystuje w prowadzonych przez siebie badaniach. Teologia pastoralna uwzględnia wyniki badań empirycznych, zestawia je z teologiczną teorią i interpretuje teologicznie. W naukach empirycznych chodzi o wyjaśnienie zjawisk w perspektywie psychologicznej, socjologicznej i prakseologicznej. Natomiast w teologicznej refleksji chodzi o krytyczne przemyślenia z perspektywy Ewangelii i teologicznego nauczania.

Chociaż badania interdyscyplinarne i multidyscyplinarne XX wieku dały teologii pastoralnej impulsy rozwojowe, to jednak powiązanie kompatybilne dwu rodzajów postrzegania tej samej rzeczywistości stwarza nadal wiele trudności. Takie badania wymagają szerszego niż teologiczne przygotowanie i dlatego prowadzenie takich badań może nastęrczać teologom pastoralistom trudności. Ponieważ istnieje potrzeba wiązania rozwoju teologii pastoralnej z tym typem badań, dlatego w przyszłości potrzebne będzie szersze niż tylko teologiczne przygotowanie teologów pastoralistów do tego typu badań naukowych. Chodzi tu nie tylko o zintensyfikowanie badań metodologicznych w teologii praktycznej, ale o większe zaangażowanie w metodykę pisania prac promocyjnych z teologii praktycznej wszystkich stopni, aby te prace były profesjonalnie wykonane i odznaczały się wysokimi walorami naukowymi².

1. Prace promocyjne

Wśród prac naukowych wielką liczbę stanowią prace promocyjne. Należą do nich prace licencjackie, prace magisterskie i prace doktorskie³. Stanowią one końcowy i bardzo ważny etap studiów licen-

² R. Kamiński, *Metodyka przygotowania prac promocyjnych z teologii praktycznej*, Siedlce 2017, s. 10.

³ Przy nadawaniu stopnia doktora habilitowanego bierze się pod uwagę cały dorobek naukowy kandydata.

cyjnych, magisterskich lub doktoranckich. Są przygotowywane na seminarium naukowym pod kierownictwem promotora. Muszą one być na odpowiednim poziomie naukowym, aby na ich podstawie i po odpowiednich egzaminach można było uzyskać stopień naukowy.

Wspólną cechą wszystkich prac promocyjnych jest rozwiązywanie problemu lub tylko zagadnienia (w pracach licencjackich i często w magisterskich) pod kierunkiem promotora. Praca promocyjna oprócz zadania badawczego jest także sprawdzianem wiedzy i umiejętności metodycznych piszącego pracę promocyjną. Praca doktorska jest w gradacji wyższą formą pracy promocyjnej, dlatego też wymagania jej są znacznie wyższe.

Prace licencjackie i prace magisterskie mają charakter ćwiczebny i służą do opanowania metody badawczej i umiejętności redagowania pracy. Prace zaś doktorskie muszą wносить „novum” i stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazanie się wiedzą w obranej dziedzinie naukowej. Doktorat jest rezultatem pracy twórczej doktoranta. Twórczość ta polega na odkrywaniu nowych prawidłowości i zależności poprzez zastosowanie naukowych metod.

Element twórczy w pracach promocyjnych ujawnia się w nowym wytworze albo w nowym sposobie uzyskania tego wytworu⁴. Dlatego przygotowanie pracy promocyjnej wymaga od autora odpowiednich predyspozycji, wiedzy i motywacji. Stąd też pomoce metodyczne i zaangażowanie na seminarium naukowym odgrywają ważną rolę. Wskazują one, jak studenci powinni postępować, aby proces tworzenia pracy przebiegał prawidłowo, a przygotowywana praca miała wysoką jakość naukową.

Proces tworzenia pracy promocyjnej obejmuje trzy etapy: etap przygotowawczy (tworzenia koncepcji pracy), przeprowadzenia badań oraz redakcji pracy. Każdy z tych etapów dotyczy innego rodzaju działań. Student już na etapie wstępnym pisania pracy promocyjnej powinien poznać, jakie czynności należy wykonać w toku realizowania

⁴ J. Pieter, *Z zagadnień pracy naukowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1974, s. 24-25; J. Opanowicz, *Metodologia nauk*, Toruń 2003, s. 165.

poszczególnych etapów. Od tego rozeznania zależy przebieg procesu tworzenia pracy promocyjnej.

2. Przygotowanie do pisania pracy promocyjnej

W powstawaniu pracy promocyjnej bardzo ważny jest okres przygotowawczy⁵. Obejmuje on wiele czynności i przemyślanych decyzji. Pierwszą z nich jest określenie obszaru zainteresowań piszącego pracę promocyjną. Ściśle z tym wiąże się rozpoznanie występujących w danym obszarze badawczym niezbadanych problemów, które należy zbadać, wyjaśnić i opisać. W dalszej kolejności należy zarysować problematykę, w której będzie mieścił się przedmiot poszukiwań badawczych. Służy temu rozczytywanie się w literaturze przedmiotowej oraz dyskusja na ćwiczeniach i seminarium naukowym. Wszystkie te czynności powinny prowadzić do nakreślenia koncepcji pracy promocyjnej.

a. Gromadzenie, selekcja i ocena przydatności źródeł i literatury

Kompletowanie źródeł i opracowań do pracy naukowej oraz ich selekcja trwa przez cały czas przygotowywania pracy promocyjnej, ale z różnym natężeniem. Tę fazę w tworzeniu pracy promocyjnej nazywa się też kwerendą naukową. Jest to czynność bardzo czasochłonna, ale od sposobu jej realizacji zależy jakość naukowa pracy promocyjnej⁶.

Są różne typy prac promocyjnych, z tego też powodu mamy różne rodzaje kwerendy naukowej. Wszystko zależy od problemu badawczego pracy promocyjnej i metody jego rozwiązywania. Prace teoretyczne oparte są na źródłach zastanych oraz opracowaniach, prace zaś teoretyczno-empiryczne opierają się na źródłach wytworzonych i opracowaniach⁷. Materiały źródłowe mogą być materiałami

⁵ R. Kamiński, *Metodyka przygotowania prac promocyjnych z teologii praktycznej*, dz. cyt., s. 115-124.

⁶ Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, Poznań 2005, s. 91.

⁷ Rozróżnienie na źródła zastane i źródła wytworzone oraz opracowania naukowe ma znaczenie. W odmienny sposób korzysta się bowiem ze źródeł zastanych i źródeł wytworzonych, a jeszcze inny z opracowań naukowych. Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 91.

archiwalnymi, materiałami drukowanymi i wynikami z badań empirycznych⁸.

Gromadzone do pracy promocyjnej materiały źródłowe i opracowania poddaje się ocenie i selekcji pod kątem ich przydatności do opracowania podjętego tematu. Weryfikacji dokonuje się w różnych okresach gromadzenia źródeł i opracowań. W okresie początkowym obok przygotowywania koncepcji pracy promocyjnej, problemu badawczego i planu pracy, prowadzi się równocześnie zbieranie informacji do pracy w encyklopediach, słownikach, leksykonach i podręcznikach oraz podstawowej literaturze dla podjętego tematu. Ocena i selekcja wstępnie zebranych materiałów naukowych powinny przebiegać bez ich czytania, na podstawie cech zewnętrznych, czyli tytułu opracowania, nazwiska autora, daty wydania i instytucji wydającej pracę. Na podstawie tytułu pracy można wnioskować o zawartości pracy, nazwisko autora może wskazywać na poziom opracowania, data wydania zaś na jego aktualność.

Po stwierdzeniu na podstawie cech zewnętrznych, że określona publikacja będzie przydatna do rozwiązania podjętego problemu, następuje kolejny etap weryfikacji. Poddaje się na tym etapie analizie i ocenie literaturę, zapoznając się z jej treścią, a zwłaszcza przedmową, wstępem i zakończeniem. Działania te pozwolą bardziej dokładnie dokonać doboru najcenniejszych i eliminowania zbędnych publikacji. Już na tym etapie weryfikacji zostawiamy do dalszej analizy tylko publikacje wiążące się z tematem i treścią pracy promocyjnej⁹.

Kolejnym etapem poznawania opracowań jest ich czytanie. Na etapie tym, trwającym do końca przygotowywania pracy promocyjnej, dobiera się i czyta opracowania bardziej specjalistyczne, zwłaszcza publikacje najnowsze. Najbardziej pożyteczne jest dwukrotne

⁸ Materiałami archiwalnymi są różne dokumenty przechowywane w archiwach różnych instytucji lub osób fizycznych. Źródła drukowane zaś charakteryzują się tym, że w swojej dosłownej formie występują w wielu egzemplarzach. K. Kabziński, *Organizacja warsztatu pisarstwa naukowego*, w: *Prace promocyjne z pedagogiki*, red. W. Ciczkowski, Olsztyn 2000, s. 104-106.

⁹ Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 29; S. Urban, W. Ładoński, *Jak napisać dobrą pracę magisterską*, Wrocław 1994, s. 43.

czytanie literatury. Pierwsze czytanie, określane „czytaniem szybkim”, obejmuje całą publikację i służy uchwyceniu głównych jej wątków. W drugim czytaniu, zwanym „czytaniem analitycznym”, skupiamy się na tych partiach publikacji, które w pierwszym czytaniu ukazały się jako związane z tematem pracy promocyjnej¹⁰.

Po drugim przeczytaniu publikacji należy przystąpić do sporządzania notatek z przeczytanej publikacji na kartkach zwanych fiszkami. Czynność ta stanowi zakończenie pracy nad gromadzeniem materiałów naukowych. Notatki powinny być tak wykonane, aby można było wygodnie z nich korzystać.

Opracowuje się dwa rodzaje notatek: notatki bibliograficzne i notatki tematyczne. Pierwsze zawierają opisy bibliograficzne przeczytanej już literatury i służą do tworzenia przypisów oraz bibliografii. W notatkach tematycznych umieszcza się cytaty, wymowne myśli autora, własne przemyślenia po przeczytaniu publikacji itd.¹¹

Jest wiele technik sporządzania notatek. Ważne jest zastosowanie jednolitego wzorca ich robienia. Aby sporządzone notatki były dobrym narzędziem pracy, trzeba przestrzegać kilka zasad ich tworzenia. Notatki sporządzać przy drugim czytaniu tekstu, bo to umożliwi wybór trafnych cytatów oraz myśli z przeczytanej publikacji¹². Uporządkowane według określonego układu kartki z notatkami można wpiąć w segregator albo trzymać w kopertach. Będą one pełnić funkcję podręcznego źródła informacji. Obecnie niemal powszechnie do przechowywania danych tekstowych wykorzystuje się elektroniczne nośniki, np. pendrive, CD-ROM-y czy też komputer

¹⁰ H. Seweryniak, *Metodyka uczenia się i pisania prac dyplomowych*, Płock 2000, s. 67; S. Grzechowiak, *Wprowadzenie do pisania prac magisterskich z nauk teologicznych*, Gniezno 1995, s. 37.

¹¹ Tamże, s. 125-126.

¹² Zob. S. Urban, W. Ładoński, *Jak napisać dobrą pracę magisterską*, dz. cyt., s. 43-45; Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 105-107; P. Pioterek, B. Zieleniecka, *Technika pisania prac dyplomowych*, Poznań 2004, s. 30-31; T. Mendel, *Metodyka pisania prac doktorskich*, Poznań 1999, s. 54-55.

z edytorem tekstu do tworzenia i przechowywania notatek i danych, przenoszonych w postaci np. skanowanych materiałów z Internetu¹³.

b. Koncepcja pracy promocyjnej

Koncepcja pracy promocyjnej jest opracowaniem zawierającym kluczowe elementy rozpoczynającego się badania naukowego. Powinna ona zawierać przedmiot, cel badań i wynikający z niego temat i tytuł pracy oraz problem badawczy. Praca bez wyraźnego określenia powyższych elementów pozbawiona jest cech naukowości i staje się pracą pozorowaną. Taka praca będzie przypadkowym zbiorem informacji i faktów, a nie rozwiązaniem ważnego problemu badawczego¹⁴.

Praca promocyjna odnosi się do pewnego przedmiotu i celu badań. Ich określenie pozwala na skonkretyzowanie tematu i problemu badawczego. Przedmiotem badań jest to, co chcemy zbadać i poddać wyjaśnieniu i opracowaniu. Natomiast celem badań jest to, co mamy zamiar osiągnąć przez realizację podejmowanych badań. Mogą być cele poznawcze (np. zbadanie jakiegoś zjawiska), cele teoretyczne, czyli sformułowanie ogólnych założeń jakiejś koncepcji oraz cele praktyczne, czyli wskazanie dyrektyw pastoralnych i wykazanie przydatności konkretnej formy czy metody duszpasterskiej¹⁵.

Ład w nagromadzonym materiale źródłowym wprowadza temat pracy. Zakres tematu pracy określa bliżej przedmiot i cel pracy. Wybór tematu pracy promocyjnej zależy od osobistych zainteresowań studenta i od już zdobytej przez niego wiedzy. Sformułowanie tematu nie jest prostą sprawą, dlatego pierwsza jego postać jest charakter roboczy i ulega udoskonalam zmianom. Temat pracy nie może być zbyt szeroki ani zbyt wąski. Tematy ogólne niosą niebezpieczeństwo splotenia, nie pozwalając na dokładne analizy, natomiast tematy zbyt

¹³ R. Kamiński, *Metodyka przygotowywania prac promocyjnych z teologii praktycznej*, dz. cyt., s. 136-146; Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 108.

¹⁴ J. Apanowicz, *Metodologia nauk*, Toruń 2003, s. 125.

¹⁵ Zob. R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, Warszawa 2005, s. 23; Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 13.

wąskie nie dają możliwości syntezy. Tymczasem sformułowanie tematu powinno zapewniać jednoznaczne jego zrozumienie, a z zapisu tematu powinny wyraźnie wynikać problemy, jakie należy w pracy rozwiązać¹⁶. Trafne sprecyzowanie tematu warunkuje dobry efekt końcowy.

Nazwa wąsko rozumianego tematu stanowi tytuł pracy. Powinien on informować o treści zawartej w pracy promocyjnej. Tytuł musi być krótki, informacyjnie nośny, poznawczo intrygujący i językowo poprawny. Powinien on zwięźle i jednoznacznie określać temat pracy i być adekwatny do treści pracy.

Kierunek badań, ale także procedurę badawczą wyznacza sformułowanie problemu badawczego¹⁷. Podstawę do ustalenia problemów badawczych stanowi odczucie luki, braków i niejasności w wiedzy lub w praktyce wybranego przedmiotu badań i potrzeba ich wyjaśnienia. W tym znaczeniu problem naukowy to stan niewiedzy, mający charakter obiektywny, który należy usunąć za pomocą badań naukowych. Rozwiązanie problemu badawczego oznacza tyle, co wypełnienie istniejącej luki, usunięcie białej plamy w badanym odcinku rzeczywistości¹⁸.

Sformułowanie problemu badawczego polega na określeniu obiektywnego stanu niewiedzy na gruncie dotychczasowej wiedzy. Problemy badawcze ze względu na przedmiot, zakres i stan badań

¹⁶ Przyjmuje się, że pod względem merytorycznym temat powinien spełniać następujące kryteria: kryterium użyteczności – sformułowanie powinno wynikać z rzeczywistych potrzeb naukowych lub zawodowych; racjonalności – temat powinien być możliwy do opracowania w warunkach dostępnych dla studenta; kryterium realności – zakres i stopień trudności powinien być dostosowany do poziomu kształcenia i możliwości intelektualnych studenta; kryterium zbieżności kierunkowej – temat powinien dotyczyć problematyki związanej z kierunkiem kształcenia i specjalizacją. J. Roszczyca, *Metodyka przygotowania prac licencjackich i magisterskich*, Warszawa 2000, s. 15.

¹⁷ J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Warszawa 2005, s. 72; J. Pieter, *Z zagadnień pracy naukowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974, s. 117.

¹⁸ R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej* dz. cyt., s. 22-23.

mogą być: teoretyczne i praktyczne; podstawowe i cząstkowe; ogólne i szczegółowe¹⁹.

Problem badawczy formułowany jest w postaci pytania odnoszącego się do przedmiotu pracy promocyjnej. Wyróżnia się cztery rodzaje pytań problemowych: pytania definicyjne (opisowe), wyjaśniające, quasi-wyjaśniające i prakseologiczne. Nie każde jednak pytanie może być problemem badawczym. Jeżeli na pytanie znajdziemy odpowiedź dzięki uczeniu się, dyskusji i refleksji, bez stosowania procedury badawczej, to takie pytanie nie może być problemem naukowym²⁰.

Zwykle problem główny pracy jest rozwiązywany po podzieleniu go na problemy szczegółowe. Te problemy szczegółowe, zwane też pytaniami problemowymi, pomagają wyczerpać zakres niewiedzy zawarty w przedmiocie badań. Im wiedza o obszarze badawczym pracy jest głębsza, tym łatwiej jest sformułować pytania problemowe. Zawsze one muszą wynikać z problemu ogólnego pracy, dlatego też są one zagadnieniami pochodnymi w stosunku do problemu głównego pracy. One wyznaczają też szczegółowe hipotezy dla rozwiązania problemu badawczego²¹.

Kolejnym etapem postępowania jest sporządzenie planu pracy promocyjnej. Treść planu pracy promocyjnej musi wynikać z podjętego tematu i problemu pracy. Dobry plan pracy ułatwia pisanie pracy i ma duży wpływ na końcowy rezultat. Dyscyplinuje on także autora pracy i chroni przed podejmowaniem zbędnych w pracy zagadnień, odejściem od tematu oraz gromadzeniem nieprzydatnych w pracy źródeł i opracowań naukowych²².

¹⁹ J. Apanowicz, *Metodologia nauk*, Toruń 2003, s. 55.

²⁰ Tamże s. 54-56.

²¹ Tamże s. 125-126.

²² P. Pioterek, B. Zieleniecka, *Technika pisania prac dyplomowych*, dz. cyt., s. 10-11; Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 25-26.

c. Organizacja tworzenia pracy promocyjnej

Na wyniki tworzenia pracy promocyjnej ma duży wpływ sprawna organizacja pracy. Dlatego po ustaleniu tytułu, celu i planu pracy przychodzi czas na ustalenie harmonogramu tworzenia pracy promocyjnej. Harmonogram jest działaniem porządkującym i dyscyplinującym badania. Harmonogram zawiera zestawienie przewidywanych działań ze wskazaniem terminów ich realizacji²³.

Harmonogram powinien być dobrze przemyślany i uwzględniać wszystkie etapy tworzenia pracy promocyjnej. Powinien on programować ogólny czas potrzebny do realizacji pracy oraz czas na realizację czynności cząstkowych od ustalenia tematu, aż do obrony pracy promocyjnej. Harmonogram powinien też uwzględniać zakres pracy i terminy wykonania poszczególnych zadań²⁴.

Dobrze jest, gdy harmonogram pracy promocyjnej ma charakter ogólny i obejmuje cały okres tworzenia pracy promocyjnej z podziałem na semestry. Rozpisany on może być w czterech kolumnach zawierających kolejno: a) numer semestru; b) rodzaj czynności w danym semestrze; c) forma wykonania tej czynności; d) uwagi dotyczące realizacji harmonogramu. Także każde seminarium naukowe powinno, uwzględniając odrębność swego kierunku studiów, wypracować harmonogram wykonania pracy promocyjnej. Taki ramowy harmonogram będzie pomocny w przygotowaniu przez studenta harmonogramu dla własnej pracy.

3. Struktura pracy promocyjnej

Każdy tekst naukowy musi mieć uporządkowaną strukturę. Oznacza to, że opracowywany tekst powinien być wyrazem wiedzy z danego tematu, a podjęty problem badawczy i wyniki przeprowadzonych badań ułożone w logiczny ciąg przyczynowo - skutkowy, który ma swój punkt wyjścia (wstęp), tekst główny (korpus rozprawy) i punkt

²³ J. Jura, *Przygotowanie rozprawy doktorskiej*, Warszawa 1996, s. 28.

²⁴ S. Urban, W. Ładoński, *Jak napisać dobrą pracę magisterską*, dz. cyt., s. 186-188.

dojścia (zakończenie). Struktura pracy promocyjnej powinna być przekonująca i mieć zewnętrzny wyraz w planie pracy²⁵.

Struktura pracy, przynajmniej na poziomie roboczym, powinna być wcześniej ustalona, aby nie dopuścić do działań niecelowych. Powinna ona odznaczać się przejrzystością, logicznością, kompletnością i proporcjonalnością²⁶. Musi liczyć się też z dwiema zasadami. Pierwszą jest zachowanie ciągu wynikania. Układ rozdziałów, paragrafów itd. musi być oparty na zasadzie wynikania. Oznacza to, że rozdział następny powinien być kontynuacją poprzedniego, a poprzedni powinien dawać podbudowę rozdziałowi następnemu. Dotyczy to także podrozdziałów, paragrafów i punktów w paragrafie, które muszą być precyzyjne i według jednej zasady w całej pracy oznaczone. Drugą zasadą jest przestrzeganie układu hierarchicznego. Dzięki temu istnieją w pracy fragmenty nierównorzędne, czyli podział na rozdziały, rozdziałów na paragrafy, a paragrafy na punkty i akapity. Punkty i akapity są podstawowym elementem toku wywodów w pracy.

Powyższe obie zasady powinny mieć zastosowanie nie tylko w całej pracy, ale także w wewnętrznej budowie różnych elementów pracy. Stosowanie tych zasad jest gwarancją, że struktura pracy promocyjnej będzie przejrzysta, zwarta i harmonijna. Głównymi walorami struktury pracy promocyjnej jest: a) prostota i towarzysząca jej przejrzystość, dzięki którym autor nie zbacza ku zbędnym rozważaniom; b) kondensacja, dzięki której nie występują w pracy kilkakrotne nawroty do rozważań tego samego zagadnienia; c) harmonia, dzięki której zachowane są w tekście właściwe proporcje rozdziałów, paragrafów itd.²⁷

²⁵ W. Żebrowski, *Technika pisania prac licencjackich i magisterskich*, Olsztyn 2008, s. 8.

²⁶ J. Myśków, *Elementy metodyki pracy naukowej*, „Studia Theologica Varsaviensia” 21(1983) nr 1, s. 225-230.

²⁷ J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Warszawa 2005, s. 84; J. Majchrzak, T. Mendel, *Metodyka pisania prac magisterskich i dyplomowych*, Poznań 1999, s. 35.

Wstęp pracy ma charakter informacyjny i jest przewodnikiem po zawartej w pracy treści²⁸. Ma on ułatwiać czytelnikowi wejście w problematykę pracy. Dlatego powinien być w miarę zwięzły, sygnalizować ważne dla pracy sprawy, ale bez głębszego wnikania w szczegóły²⁹. Ponieważ wstęp określa problemy, które dopiero zostaną podjęte, dlatego piszemy go w czasie przyszłym.

Wstęp zwykle umieszcza się na początku pracy, zaraz po spisie treści. Musi on mieć swoją wewnętrzną strukturę i składać się z kilku elementów: a) wprowadzenie do problemu pracy; b) uzasadnienie wyboru tematu oraz ukazanie jego aktualności; c) przedstawienie problemu badawczego, a w pracach empirycznych także hipotezy roboczej; d) opis stosowanych w pracy metod, technik i narzędzi badawczych; e) zapowiedź wykorzystanych w pracy źródeł; f) zarys problematyki pracy³⁰.

Zasadniczą część pracy promocyjnej stanowi jej tekst główny zwany rozwinięciem pracy. Stanowi on istotną część wywodu naukowego i dzieli się na kilka rozdziałów, a w poszczególnych rozdziałach pracy podrozdziałów, paragrafów oraz punktów. Liczba rozdziałów i paragrafów nie jest sztywna i zależy od tematu pracy oraz problemu badawczego. Ważne jest, aby treść pracy promocyjnej była logicznie uporządkowana, a kolejne rozdziały, paragrafy i punkty w paragrafach wynikały z siebie i były ze sobą powiązane. Merytoryczną treść

²⁸ Od tak rozumianego wstępu trzeba odróżniać przedmowę, która ukazuje treści nie tyle związane z pracą merytorycznie, ale treści osobiste autora związane z podejmowaną w pracy problematyką oraz zawiera należne osobom trzecim podziękowania oraz uwagi na temat prezentowanego wydania książki. Przedmowa, w przeciwieństwie do wstępu pracy, nie jest elementem obowiązkowym pracy. Zob. S. Grzechowiak, *Wprowadzenie do pisania prac magisterskich z nauk teologicznych*, dz. cyt., s. 73-74.

²⁹ Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 113; S. Urban, W. Ładoński, *Jak napisać dobrą pracę magisterską*, dz. cyt., s. 91-92.

³⁰ Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 114; R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, dz. cyt., s. 20-22; W. Żebrowski, *Technika pisania prac licencjackich i magisterskich*, Olsztyn 2008, s. 8-10.

tekstu głównego pracy powinien ukazywać układ pracy: przejrzysty, logiczny, kompletny i proporcjonalny³¹.

Kolejność rozdziałów w pracy promocyjnej powinna być oparta na zasadzie wynikania. Drugą zasadą podziału jest hierarchiczny układ fragmentów nierównorzędnych. Wynika z tego, że w rozdziale powinien być realizowany zasadniczy tok wywodu, a w paragrafach przeprowadzony tok wywodu szczegółowego³².

Aby wyróżnić graficznie tytuł rozdziału, należy zachować zwiększony odstęp między tytułem a następującym po nim pierwszym wierszem tekstu. Podobne odstępy zachowuje się między każdym kolejnym paragrafem a poprzedzającym go i następującym po nim tekstem. W celu łatwiejszego odczytywania rangi i kolejności poszczególnych rozdziałów, paragrafów i punktów stosuje się przy ich tytułach numerację cyfrowo-literową albo cyfrową wielorzędową. Pierwsza polega na nadaniu rozdziałom kolejnych cyfr rzymskich, paragrafom zaś kolejnych cyfr arabskich, a punktom małych lub dużych liter alfabetu łacińskiego. Numeracja cyfrowa wielorzędowa polega na oznaczeniu każdego wyodrębnionego elementu tekstu cyfrą arabską. Pierwsza cyfra oznacza rozdział, druga, trzecia i czwarta cyfra, oddzielone od siebie kropką, oznaczają paragraf i usytuowane w nim punkty i podpunkty³³.

Zasady stosowane w pisaniu rozdziałów odnoszą się także do mniejszych fragmentów pracy, jak paragrafy i punkty. Dlatego tytuły paragrafów muszą być węższe niż tytuły rozdziałów. Paragrafy służą wywodom szczegółowym poszczególnych kwestii składających się na rozwiązywany w rozdziale problem. Ważne jest, aby każdą podjętą kwestię wyczerpać w danym paragrafie, punkcie lub podpunkcie³⁴.

³¹ M. Ozorowski, *Przewodnik pisania pracy naukowej*, Warszawa 1997, s. 36.

³² J. Majchrzak, T. Mendel, *Metodyka pisania prac magisterskich i dyplomowych*, dz. cyt., s. 35.

³³ S. Urban, W. Ładoński, *Jak napisać dobrą pracę magisterską*, dz. cyt., s. 96-97.

³⁴ J. Majchrzak, T. Mendel, *Metodyka pisania prac magisterskich i dyplomowych*, dz. cyt., s. 35.

Zakończenie pisze się w czasie przeszłym i trzeba w nim wykazać, że postawiony we wstępie cel został osiągnięty, problem rozwiązany, a hipoteza została sprawdzona. Należy także w zakończeniu przedstawić, co nowego praca promocyjna wniosła do dziedziny badawczej i na czym polega oryginalność osiągniętych wyników badań. W zakończeniu nie wprowadza się nowych dowodów niewystępujących w tekście głównym pracy. Nie należy też wyciągać wniosków przekraczających osiągnięcia w poprzedzających rozdziałach. W zależności od problemu badawczego i zastosowanych metod badawczych mogą być różne zakończenia. Inny charakter mają zakończenia w pracach teoretycznych, a inny w pracach empirycznych³⁵.

Bibliografia jest uporządkowanym zestawem materiałów naukowych, na podstawie których praca promocyjna została napisana i na które autor powołuje się w przypisach. Stanowi ona ważny składnik pracy naukowej. Bibliografię umieszcza się na początku pracy, zaraz po wykazie skrótów, albo pod jej koniec. W bibliografii umieszcza się tylko pozycje bibliograficzne, które wykorzystano w pracy i są one w przypisach. Nie zamieszcza się pozycji bibliograficznych o charakterze ogólnym, które nie dotyczą bezpośrednio tematyki pracy, np. słowniki, podręczniki, skrypty itd.³⁶

Wielkość bibliografii zależy od charakteru i specyfiki pracy. Materiał badawczy, w zależności od sposobu wykorzystania go w pracy, pełni funkcję źródeł, opracowań (literatury przedmiotowej) i literatury pomocniczej³⁷. Pierwszeństwo w bibliografii mają źródła. Można je podzielić na źródła pierwszorzędne i źródła drugorzędne, a w pracach historyczno-pastoralnych także na źródła rękopiśmienne i źródła drukowane. Opracowania dokumentują stan badań nad podjętym tematem. Wpisuje się w tym dziale bibliografii, w porządku alfab-

³⁵ Tamże, s. 35; R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, dz. cyt., s. 30-31.

³⁶ Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 120; J. Myśków, *Elementy metodyki pracy naukowej*, dz. cyt., s. 257; S. Grzechowiak, *Wprowadzenie do pisania prac magisterskich z nauk teologicznych*, dz. cyt., s. 84-85.

³⁷ M. Chmielewski, *Poradnik doktoranta Wydziału Teologii KUL*, Lublin 2007, s. 47-48.

tycznym opracowania, które w całości lub w większej części odnoszą się do tematu pracy. Literatura pomocnicza dotyczy kontekstu pracy promocyjnej³⁸. Jeśli w pracy korzystano z wyników badań własnych, to w wykazie źródeł powinny znaleźć się także źródła wytworzone. Należy też umieścić wykorzystane w pracy „strony internetowe”.

Aneksy mieszczą w sobie dokumentację, które dokumentują tekst pracy. Pełnią one rolę dokumentów źródłowych. Aneksy służą większej wyrazistości i czytelności struktury pracy promocyjnej. Przy dużej ilości aneksów celowe jest sporządzenie ich wykazu³⁹. Każdy aneks powinien mieć swój numer oraz tytuł, a także adres źródłowy lub informację, na jakiej podstawie został opracowany. Aneks krótki pisze się na jednej stronie, a aneks dłuższy na dwu lub kilku osobnych stronach. W aneksach nie zamieszcza się kserokopii artykułów i książek innych autorów⁴⁰.

4. Techniczne opracowanie prac promocyjnych

Przygotowanie pracy promocyjnej obejmuje także techniczne wymagania. Chociaż techniczna strona pracy promocyjnej nie stanowi jej istoty, to jednak jest z nią nierozdzielnie związana i świadczy o dobrym opanowaniu warsztatu naukowego.

a. Elementy informacyjno-pomocnicze pracy promocyjnej

Są to elementy, które ułatwiają korzystanie z pracy promocyjnej. Informują one o miejscu i formie zapisu poszczególnych elementów tekstu. Należą do nich: spis treści, wykaz skrótów, strona tytułowa,

³⁸ H. Seweryniak, *Metodyka uczenia się i pisania prac dyplomowych*, dz. cyt., s. 57-59; M. Chmielewski, *Poradnik doktoranta Wydziału Teologii KUL*, Lublin 2007, s. 47-49; R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, dz. cyt., s. 84-85.

³⁹ R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, dz. cyt., s. 94; H. Lelusz i in., *Metodyka pisania prac dyplomowych o tematyce ekonomicznej*, Olsztyn 2000, s. 13-14.

⁴⁰ R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, dz. cyt., s. 94; H. Lelusz i in., *Metodyka pisania prac dyplomowych o tematyce ekonomicznej*, dz. cyt., s. 13-14.

spis tabel, przypisy i cytaty⁴¹. Umieszczenie spisu treści w pracy promocyjnej jest sprawą umowną i może być umieszczony zaraz po stronie tytułowej albo na końcu pracy⁴².

Spis treści powinien być jasny, zrozumiały, proporcjonalny i kompletny, ukazując wszystkie rozwiązania merytoryczne znajdujące się w pracy. Powinien on ujawniać strukturę pracy, informując o jej logice i treści. Wielkość liter i wcięć oraz odpowiednie odstępy w spisie treści powinny wskazywać na hierarchię i znaczenie poszczególnych elementów pracy. W celu zaznaczenia rangi poszczególnych elementów pracy należy też w spisie treści zastosować numerację cyfrową rzymsko-arabską albo numerację cyfrową wielostopniową⁴³.

Wielokrotne powtarzanie długich nazw w pracy promocyjnej utrudnia jej lekturę i zwiększa jej objętość. Przeciwdziała temu zastosowanie skrótów. Występują skróty powszechnie stosowane oraz skróty własne, zastosowane indywidualnie w tekście pracy. Skrótów powszechnie przyjętych nie umieszcza się w wykazie skrótów. Natomiast skróty zastosowane indywidualnie w tekście pracy wymagają wyjaśnienia w wykazie skrótów. Przyjmuje się, że przy występowaniu w pracy promocyjnej ponad dziesięciu skrótów niebędących powszechnie przyjętymi skrótami należy zamieścić w pracy wykaz użytych w niej skrótów⁴⁴.

Elementem informacyjnym pracy promocyjnej jest także strona tytułowa. Treść strony tytułowej jest zawsze taka sama. Do stałych elementów strony tytułowej należą: nazwa uczelni i wydziału, numer albumu studenta, imię i nazwisko autora pracy, tytuł pracy dominujący wielkością użytej czcionki, rodzaj pracy (praca licencjacka,

⁴¹ R. Kamiński, *Metodyka przygotowania prac promocyjnych z teologii praktycznej*, dz. cyt., s. 165-206.

⁴² Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 12; M. Ozorowski, *Przewodnik pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 38.

⁴³ R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, dz. cyt., s. 45; Zob. Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 112-113; P. Pioterek, B. Zieleniecka, *Technika pisania prac dyplomowych*, dz. cyt., s. 65.

⁴⁴ P. Pioterek, B. Zieleniecka, *Technika pisania prac dyplomowych*, dz. cyt., s. 66.

magisterska, doktorska), nazwisko i imię promotora wraz z jego tytułem naukowym, nazwa katedry, wydziału, miejscowość i rok napisania pracy. Układ tych informacji może być w poszczególnych uczelniach znormalizowany i wtedy należy ją w takiej formie stosować⁴⁵. Wszystkie wiersze na stronie tytułowej powinny znajdować się na środku strony, z wyjątkiem wierszy informujących o katedrze i promotorze, które umieszcza się po prawej stronie. Długość wierszy nie może przekraczać 60 znaków maszynowych.

W niektórych pracach promocyjnych istnieje potrzeba zilustrowania rezultatów badań tabelami i odpowiednim materiałem ilustracyjnym (tabele, diagramy i wykresy, fotografie dokumentacyjne itd.). Stanowią one cyfrowe lub słowno-cyfrowe uzasadnienie badanej tezy. Ich wprowadzenie do pracy jest zasadne wtedy, jeśli wzbogacają one treść pracy oraz czynią ją bardziej wyrazistą. Wybór formy ilustracji musi być uzasadniony tokiem rozumowania. Tabele, diagramy i wykresy umieszcza się bezpośrednio po odnoszącym się do nich tekście. W pracach promocyjnych, zawierających kilka lub więcej tabel czy ilustracji, wykonuje się osobno spisy tabel i spisy ilustracji i umieszcza się je na końcu pracy po wykazie literatury⁴⁶.

Przypisy są niezbędne dla zrozumienia poszczególnych fragmentów pracy. Stosuje się je w celu udokumentowania pochodzenia cytatów i zapożyczeń cudzych myśli; przedstawiania w całości cytatu, który w tekście pracy został zapisany w wersji skróconej; a także innych informacji, które wiążą się z tematem i celem pracy, a których wprowadzenie do głównego tekstu zakłóciłoby zwartość toku wywodów. Przypisy są też odpowiednim miejscem na dane bibliograficzne, uzasadnione polemiki oraz treści uzupełniające i wyjaśniające tekst⁴⁷.

⁴⁵ Zob. H. Seweryniak, *Metodyka uczenia się i pisania prac dyplomowych*, dz. cyt., s. 49; P. Pioterek, B. Zieleniecka, *Technika pisania prac dyplomowych*, dz. cyt., s. 32-33.

⁴⁶ S. Urban, W. Ładoński, *Jak napisać dobrą pracę magisterską*, dz. cyt., s. 117.

⁴⁷ P. Pioterek, B. Zieleniecka, *Technika pisania prac dyplomowych*, dz. cyt., s. 36-37; R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, dz. cyt., s. 68; H. Seweryniak, *Metodyka*

Dbłość o szczegóły w przypisach świadczy o jakości warsztatu naukowego autora oraz jego rzetelności.

Najbardziej znane są dwa systemy konstruowania przypisów. Jest to system klasyczny (tradycyjny) i system harwardzki. Istota systemu klasycznego polega na wprowadzeniu do tekstu głównego odsyłaczy, najczęściej liczbowych (czasem też literowych lub gwiazdkowych), którym odpowiada identycznie oznaczony przypis zawierający informacje lub komentarz. Odsyłaczom i odpowiadającym im przypisom nadajemy kolejne numery w obrębie rozdziału, poszczególnej strony lub całej pracy. Istotą systemu harwardzkiego jest podanie w tekście głównym w nawiasie półokrągłym numeru publikacji w bibliografii i strony zawierające cytat lub odnoszony tekst, np. (12, s.130) albo nazwisko autora lub skrótu tytułu w przypadku prac zbiorowych oraz roku wydania publikacji i numeru strony z cytatem lub odnośnym tekstem⁴⁸. Wyróżniamy przypisy źródłowe, polemiczne, dygresyjne i odsyłające⁴⁹.

Cytaty uwierzytelniają przeprowadzoną w pracy refleksję naukową oraz nadają jej naukowy charakter. Każdemu cytatowi powinien towarzyszyć przypis wskazujący na źródło jego pochodzenia⁵⁰. Do częstych błędów w stosowaniu cytatów jest nadmiar bądź niedobór cytatów w pracy promocyjnej. Nadmiar cytatów może świadczyć o braku samodzielnego myślenia w formułowaniu treści. Niedobór cytatów natomiast świadczy o braku znajomości badanej problematyki. Aby uniknąć tych błędów, trzeba cytować tylko to, co jest ważne dla danej pracy. Nie cytuje się rzeczy oczywistych i małej wagi oraz zdań

uczenia się i pisanie prac dyplomowych, dz. cyt., s. 75; J. Roszczypała, *Metodyka przygotowania prac licencjackich i magisterskich*, Warszawa 2000, s. 49.

⁴⁸ Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 117; K. Kabziński, *Organizacja warsztatu pisarstwa naukowego*, w: *Prace promocyjne z pedagogiki*, red. W. Ciczkowski, Olsztyn 2000, s. 114.

⁴⁹ Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 118-119; J. Majchrzak, T. Mendel, *Metodyka pisania prac magisterskich i dyplomowych*, dz. cyt., s. 37-38.

⁵⁰ R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, dz. cyt., s. 65-66; I. Subera, *Metodologia historyczno-prawna*, Warszawa 1978, s. 130-131.

„ozdobników”. Błędem jest także cytowanie dzieł przestarzałych. Występują dwa rodzaje cytatów: cytaty dosłowne (quoad litteram) oraz cytaty ukryte (quoad sensum). Cytować można dane zawarte w postaci tekstu, ale także w formie tabel, wykresów czy rysunków. Należy cytować z ostatniego wydania danego dzieła lub najbardziej dostępnego. Długość cytatu może być różna⁵¹.

c. Elementy graficzne tekstu pracy promocyjnej

Praca promocyjna powinna być przygotowana starannie tak pod względem merytorycznym, formalnym, jak i estetycznym. Elementy graficzne pracy, chociaż nie stanowią istoty pracy, to jednak w ogólnej ocenie pracy mają duże znaczenie. Stanowią one ubogacenie pracy promocyjnej. Zawsze jednak pełnią rolę służebną wobec treści pracy, a ich zadaniem jest doskonalsze wyrażenie tej treści⁵².

Estetyka i dostępność do tekstu wymaga numerowania stron. Zasadą jest, że w całej pracy obowiązuje numeracja ciągła, zwana paginacją. Wynika z niej, że numeruje się strony od pierwszej do ostatniej, uznając za pierwszą stronę tytułową. Ze względów estetycznych nie umieszcza się numeru strony nie tylko na stronie tytułowej i stronach rozpoczynających rozdziały, ale także na pierwszej stronie spisu treści, wykazu skrótów, wstępu, zakończenia, bibliografii itd. Do oznaczenia stron pracy promocyjnej używa się tylko cyfr arabskich bez żadnych dodatków. Najczęściej umieszcza się paginację na górze strony, na jej środku albo z jej prawej strony⁵³.

W tekście pracy promocyjnej trzeba wyraźnie oddzielić od siebie ciągi logiczne pewnych myśli. Służą do tego akapity. Domaga się ich przejrzystość tekstu i łatwiejsze jego zrozumienie. Pozwalają one autorowi przedstawić wypowiedź w sposób uporządkowany, a czytelnikowi dobrze ją zrozumieć. Dlatego akapity nie mogą być

⁵¹ Zob. S. Grzechowiak, *Wprowadzenie do pisania prac magisterskich z nauk teologicznych*, dz. cyt., s. 80-81.

⁵² R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, dz. cyt., s. 49.

⁵³ P. Pióterek, B. Zieleniecka, *Technika pisania prac dyplomowych*, dz. cyt., s. 72-73.

przypadkowe. Wprowadza się je wtedy, kiedy chcemy przedstawić nową myśl. W akapicie jednak musi być zachowany porządek merytoryczny. Każdy akapit powinien ukazywać jedną myśl, ale zawsze całą i skończoną. Nie można bowiem dzielić myśli na kilka akapitów, podobnie jak nie można w akapicie prezentować kilku myśli. Nie można też rozdzielać akapitu tabelą, diagramem lub inną ilustracją. Akapit powinien odznaczać się spójnością wewnętrzną i zewnętrzną. Spójność wewnętrzna polega na tym, że każde zdanie w akapicie wynika z poprzedniego i jest jego kontynuacją. Spójność zaś zewnętrzna akapitu wyraża się w logicznym związku z sąsiednimi akapitami. Ponieważ akapity odgrywają istotną rolę w tekście naukowym, dlatego umiejętności konstruowania akapitów student powinien uczyć się, bo jest to podstawowa sprawa pisarstwa naukowego⁵⁴.

O estetyce pracy promocyjnej świadczy też umiejętne stosowanie wyróżnień w tekście. Przyjmuje się, że wyróżnienia tytułu pracy promocyjnej i głównych jej części: nazw rozdziałów, spisu treści, wykazu skrótów, bibliografii, aneksów, itd. są wystarczające⁵⁵. Szczególną uwagę należy zwrócić na wyróżnienie tytułu pracy i tytułów rozdziałów, podrozdziałów i paragrafów. Wyróżnień w tekście dokonuje się głównie dzięki zastosowaniu wersalików (wielkie litery), które mają zastosowanie w pisaniu tytułu pracy promocyjnej oraz tytułów rozdziałów, ale także pogrubienia (wyboldowania) stosowane głównie dla wyróżnienia ważnych sformułowań oraz kursywy (pismo pochyle) stosowanej do wyróżnienia cytatów i zwrotów obcojęzycznych⁵⁶.

⁵⁴ Z. Szkutnik, *Metodyka pisania pracy naukowej*, dz. cyt., s. 149; R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, dz. cyt., s. 41.

⁵⁵ R. Żenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, dz. cyt., s. 43; Spotyka się też opinie, że czasem trzeba w pracy wyróżnić także terminy specyficzne dla danej dziedziny, fragmenty tekstu, wyrażenia obce, nazwiska cytowanych autorów i tytuły niektórych prac naukowych. Zob. P. Pioterek, B. Zieleniecka, *Technika pisania prac dyplomowych*, dz. cyt., s. 73.

⁵⁶ Stosowane jest również w niektórych pracach, ale znacznie rzadziej, spacjowanie (druk rozstrzelony) oraz podkreślenie. R. Żenderowski, *Technika pisania*

Przyjęte jest, że wyróżnianie tekstu nie może odbywać się przy pomocy dwóch albo trzech sposobów wyróżniania tekstu (np. wersaliki, pogrubienie i podkreślenie). Warto też pamiętać, że wyróżnienie podrozdziałów i paragrafów powinno być relatywnie słabsze niż wyróżnienie rozdziałów⁵⁷.

5. Redakcja pracy promocyjnej

Po napisaniu i przeczytaniu pierwszej wersji tekstu niezbędne jest jego opracowanie redakcyjne. Redakcja tekstu jest nie tylko poprawianiem myśli uprzednio zebranych, ale także procesem tworzącym, prowadzącym do ostatecznego opracowania wyników badań. W fazie redakcji tekstu mogą powstawać nowe myśli i interpretacje faktów oraz konsekwencje z nich wynikające⁵⁸. Do zadań redakcyjnych należy porządkowanie napisanego już wcześniej tekstu według obowiązujących norm metodologicznych i redakcyjnych. W ich zakres wchodzi redakcja merytoryczna, językowa i techniczna oraz dwie korekty. Należy zwrócić uwagę na uściślanie i porządkowanie tekstu, sprawdzanie, czy argumentacja w tekście rozwija się logicznie, na poprawność gramatyczną, stylistyczną i ortograficzną oraz poprawianie niezręczności i niejasności sformułowań oraz ocenę formalnego wyglądu poszczególnych stron. Wprowadzając bardziej precyzyjne zapisy, eliminując powtórzenia i poprawiając język i styl, a także ulepszając formę ujęcia problemów, doskonalimy tekst pracy promocyjnej⁵⁹.

prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej, dz. cyt., s. 42.

⁵⁷ R. Kamiński, *Metodyka przygotowania prac promocyjnych z teologii praktycznej*, dz. cyt., s. 199-206; M. Chmielewski, *Poradnik doktoranta Wydziału Teologii KUL*, Lublin 2007, s. 97.

⁵⁸ J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 224.

⁵⁹ Zob. J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 224; <http://www.garmond.net.pl/index.php/oferta/redakcja/8-opracowanie-redakcyjne> [dostęp: 14.11.2019].

Redakcja merytoryczna jest opracowaniem tekstu w jego warstwie treściowej, merytorycznej oraz językowej. Jest ona nie tylko akceptowaniem myśli uprzednio napisanych, ale także procesem twórczym prowadzącym do ostatecznego przedstawienia wyników badań. Redakcję merytoryczną przeprowadza się po to, aby ocenić, czy tekst stanowi spójną całość i czy nie ma w nim merytorycznych braków oraz niezręcznych i niejasnych sformułowań.

Redakcja merytoryczna dąży do wnikliwego analizowaniu tekstu pracy i wskazywaniu błędów rzeczowych. Ważne miejsce zajmuje weryfikacja kompozycji pracy i jeżeli zachodzi potrzeba, to także poprawa konstrukcji tekstu i podziału go na części, rozdziały, paragrafy, punkty i akapity. W sytuacji konieczności należy też uzupełnić lub skrócić niektóre składniki tekstu, a także ujednoczyć je i uporządkować. Trzeba też zwrócić uwagę, czy między poszczególnymi fragmentami pracy są zachowane odpowiednie proporcje oraz ciąg wynikania⁶⁰.

W redakcji merytorycznej tekstu trzeba także prześledzić logiczność, rzeczowość i jasność prowadzonego w pracy toku wyводу. Nie można też zapomnieć o oszczędności słów i eliminowaniu zbędnych dygresji oraz terminów. Redakcja merytoryczna ma także służyć eliminowaniu z tekstu wszelkiego rodzaju powtórzeń i niejasności. Trzeba też zwrócić uwagę na zgodność treści poszczególnych części pracy z ich tytułami oraz czy praca napisana jest językiem naukowym⁶¹.

Redakcja techniczna obejmuje formalną i techniczną budowę pracy promocyjnej i ułożenie poszczególnych jej elementów: karty tytułowej, spisu treści, wstępu, tekstu głównego, zakończenia, bibliografii itd. Do redakcji technicznej należy też wyznaczenie formatu pracy promocyjnej, układu stron, kolumn, marginesów i paginacji, a także skorygowanie kroju i stopnia pisma oraz formy tytułów i podtytułów oraz ich rozmieszczenie względem innych elementów tekstu.

⁶⁰ M. Świącicki, *Jak studiować? Jak pisać pracę magisterską?*, Warszawa 1969, s. 171-173.

⁶¹ J. Pieter, *Z zagadnień pracy naukowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974, s. 129-131.

Nie może też ująć uwadze sprawdzenie rozmieszczenia tabel, wykresów, diagramów, ilustracji oraz sposobu ich oznaczenia, a także wcięć w tekście, justowania, formy akapitów oraz cytowań i przypisów. W redakcji technicznej trzeba też zwrócić uwagę, czy w całej pracy stosowany jest jednolity krój czcionki. Trzeba też skorygować numerację zastosowaną w pracy promocyjnej oraz czy zachowano wszystkie zasady dotyczące stosowania odstępów pomiędzy liniami i akapitami⁶².

W redakcji technicznej sporo uwagi trzeba poświęcić przypisom na dole strony. Ponieważ wyznacznikiem dobrej pracy naukowej jest umiejętne stosowanie wszystkich rodzajów przypisów (źródłowy, polemiczny, dygresyjny, odsyłający itd.), dlatego poprzestanie jedynie na przypisach źródłowych obniża wartość pracy naukowej. Należy zwrócić uwagę, czy w całej pracy nie stosuje się wymiennie np.: art. cyt. z op. cit. albo jw. z tamże itd. Trzeba też zwrócić uwagę, czy nie ma niczego w przypisach, co należy do tekstu właściwego albo nie dotyczy pracy. Trzeba też zweryfikować, czy nie ma w tekście miejsc, gdzie przypis dominuje pod względem objętości nad tekstem głównym pracy.

Korekta oznacza wychwycenie i usunięcie różnego typu błędów i usterek, które powstały w trakcie redagowania i przepisywania tekstu. Polega ona na przeczytaniu tekstu pod kątem wychwycenia błędów, niezauważonych na wcześniejszych etapach przygotowywania tekstu. Zazwyczaj dokonuje się dwukrotnej korekty. Pierwszej z nich dokonuje się po zredagowaniu tekstu poszczególnych rozdziałów i drugiej po zredagowaniu całej pracy. Podczas korekty sprawdza się poprawność tekstu tabel, przypisów, formę graficzną pracy, a także klarowność tekstu. Należy usunąć błędy ortograficzne, fleksyjne, składniowe, interpunkcyjne, stylistyczne, maszynowe itd.⁶³ Jeśli tekst pracy promocyjnej przed obroną jest publikowany w formie książki,

⁶² U. Szubert-Zarzewny, *Technika pisania prac o charakterze naukowym*, Wrocław 2001, s. 9.

⁶³ K. Kaszuba, B. Sieńko, *Zasady pisania prac dyplomowych licencjackich i magisterskich*, Rzeszów 2002, s. 31.

to na tekście poddanym już obróbce komputerowej wykonywane są jeszcze dwie korekty; pierwsza po jego składzie i łamaniu i druga na egzemplarzu sygnałnym publikacji⁶⁴.

* * *

Niniejsza publikacja jest pomyślana jako pomoc w procesie tworzenia prac promocyjnych. W artykule znajdują się podstawowe informacje ułatwiające piszącym pracę promocyjną wejście w „świat naukowego pisarstwa”. Mają one na celu praktyczne wsparcie przygotowujących pracę promocyjną w trudzie pisania tej pracy. Powodzenie zaś tego wsparcia zależy od wzbogacania ich wiedzy i indywidualnych studiów nad przedmiotem pracy promocyjnej oraz gromadzenia doświadczeń podczas seminarium naukowego i kontaktów z promotorem.

Streszczenie

Artykuł przedstawia szereg wskazań i zasad dotyczących skutecznego pisania pracy promocyjnej. Odnoszą się one do trzech etapów tworzenia pracy promocyjnej: etap przygotowania, etap realizacji badań i etap redakcji pracy promocyjnej. Każdy z tych etapów dotyczy innego rodzaju działań. Niniejszy artykuł daje szczegółowe wskazania, co należy czynić w toku realizowania każdego z tych etapów tworzenia pracy promocyjnej. Publikacja chce wskazać przygotowującym pracę promocyjną, jak powinni postępować w toku czynności składających się na proces tworzenia pracy, aby ten przebiegał poprawnie, a praca promocyjna miała wysoki walor naukowy.

Summary

The article presents numerous recommendations and guidelines concerning the effective preparation of the thesis. They refer to the three stages of creating the thesis: the preparation phase, the stage of making the research and finally the stage of writing the thesis. Each of these phases is characterised by a different type of activities. This article provides detailed directions specifying what should be done during each of these stages of creating the

⁶⁴ R. Kamiński, *Metodyka przygotowania prac promocyjnych z teologii praktycznej*, dz. cyt., s. 207-233.

thesis. The author also wants to point out to the students preparing the thesis how to proceed in order to make the whole process develop properly so that the thesis shall have high scholarly value.

Słowa kluczowe: metodyka, koncepcja pracy promocyjnej, prace promocyjne, teologia praktyczna, proces tworzenia pracy promocyjnej, elementy informacyjno-pomocnicze, elementy graficzne pracy promocyjnej

Keywords: methodology, concept of the thesis, theses, practical theology, process of preparing the thesis, informational and auxiliary elements, graphic elements of the thesis

Bibliografia

- Apanowicz J., *Metodologia nauk*, Toruń 2003.
- Apanowicz, J., *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Warszawa 2005.
- Bielecki J. E., *Metodologia. Praktyczne wskazówki metodologiczne*, Kraków 1993.
- Chmielewski M., *Poradnik doktoranta Wydziału Teologii KUL*, Lublin 2007.
- Furst W., *Die Praktische Theologie und Ihre Facher*, w: *Katholische Theologie heute*, Hrsg. F. Wohlmuth, Wurzburg 1990.
- Grzechowiak S., *Wprowadzenie do pisania prac magisterskich z nauk teologicznych*, Gniezno 1995.
- Jura J., *Przygotowanie rozprawy doktorskiej*, Warszawa 1996.
- Kabziński K., *Organizacja warsztatu pisarstwa naukowego*, w: *Prace promocyjne z pedagogiki*, red. W. Ciczkowski, Olsztyn 2000, s. 102-120.
- Kamiński R., *Metodyka przygotowania prac promocyjnych z teologii praktycznej*, Siedlce 2017.
- Kamiński R., *Z metodologii teologii pastoralnej*, w: Komitet Nauk Teologicznych PAN. *Metodologia teologii*, t. 2, Lublin 2007, s. 240-248.
- Kaszuba K., Sieńko B., *Zasady pisania prac dyplomowych, licencjackich i magisterskich*, Rzeszów 2002.
- Majchrzak J., Mendel T., *Metodyka pisania prac magisterskich i dyplomowych*, Poznań 1999.
- J. Myśków, *Elementy metodyki pracy naukowej*, „Studia Theologica Varsoviensia” 21(1983) nr 1, s. 221-259.
- Ozorowski M., *Przewodnik pisania pracy naukowej*, Warszawa 1997.
- Pieter J., *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.

- Pieter J., *Z zagadnień pracy naukowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974.
- Pioterek P., Zieleniecka B., *Technika pisania prac dyplomowych*, Poznań 2004.
- Roszczypała J., *Metodyka przygotowania prac licencjackich i magisterskich*, Warszawa 2000.
- Seweryniak H., *Metodyka uczenia się i pisania prac dyplomowych*, Płock 2000.
- Subera I., *Metodologia historyczno-prawna*, Warszawa 1978.
- Szkutnik Z., *Metodyka pisania pracy naukowej*, Poznań 2005.
- Szubert-Zarzeczny U., *Technika pisania prac o charakterze naukowym*, Wrocław 2001.
- Święcicki M., *Jak studiować? Jak pisać pracę magisterską?*, Warszawa 1969.
- Urban S., Ładoński W., *Jak napisać dobrą pracę magisterską*, Wrocław 1994.
- Żebrowski W., *Technika pisania prac licencjackich i magisterskich*, Olsztyn 2008.
- Żenderowski R., *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania pracy magisterskiej*, Warszawa 2005.

Biogram

Ks. Ryszard Kamiński: emerytowany profesor KUL; zaangażowany w KUL w latach 1975-2013; habilitacja 1987, tytuł profesora 1997; był kierownikiem Katedry Teologii Pastoralnej i Katedry Duszpasterstwa Rodzin oraz Dyrektorem Instytutu Teologii Pastoralnej i Katechetyki; autor 9 książek i 217 pozycji bibliograficznych, między innymi *Leksykon teologii pastoralnej* (2006), podręczników *Teologia pastoralna* t. 1-2 (2000-2002), *Duszpasterstwo rodzin* (2013); kierunki twórczości naukowej sprowadzają się do czterech: koncepcja teologii pastoralnej jako nauki teologicznej o normatywnym i praktycznym charakterze, relacja teorii i praktyki kościelnej, rozwój historyczny i odnowa współczesnej diecezji i parafii oraz duszpasterstwo realizowane w ich ramach, metodologia i metodyka prac promocyjnych z teologii pastoralnej. E-mail: rkaminski@kul.lublin.pl

PAWEŁ PŁATEK

INTERNET W MISJI FORMACYJNEJ KOŚCIOŁA

Internet in the Church formation mission

Kościół od najdawniejszych czasów posłuszny nakazowi Zbawiciela przekazuje narodom Dobrą Nowinę. W historii wspólnota wiernych niejednokrotnie musiała się dostosowywać do znaków czasu, poddawać się ewolucji w postrzeganiu świata. W przestrzeni, która zmienia się pod wpływem człowieka, jego myśli technicznej i idei. W ostatnich czasach oczy ludzi Kościoła zwrócone są na najnowsze sposoby komunikowania. Istotne stało się formowanie odbiorców, treści internetowych oraz używanie sieci jako nowej przestrzeni dialogu z ludźmi XXI wieku.

Niewątpliwie Kościół posiada bogate doświadczenie i wypracował różne materiały dotyczące formowania wiernych. Można również spotkać interesujące opracowania o tematyce pastoralnej (J. Chyła¹, M. Han², M. Robak³, M. Kałużyńska-Tyburska⁴). Jednak wciąż oddziałująca na ludzi sieć wymaga odnowienia refleksji na temat kształtowania człowieka i odpowiedzi Kościoła na współczesne niebezpieczeństwa cywilizacyjne, również w internecie.

¹ Zob. J. Chyła, *Ewangelizacja cyfrowego kontynentu*, „Kultura – Media – Teologia” (2015), nr 2, s. 67-79.

² Zob. M. Han, *(E)wangelizacja i formacja w Kościele*, jezuici.pl/2014/01/ewangelizacja-i-formacja-w-kosciele [dostęp: 14.11.2019].

³ Zob. M. Robak, *E-duszp@sterstwo?*, www.wiez.pl/czasopismo/s,czasopismo_szczegoly,id,39,art,2962 [dostęp: 14.11.2019].

⁴ Zob. M. Kałużyńska-Tyburska, *Formacja integralna człowieka – realizacja głównego celu telewizji internetowej*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, rok XII 2017, nr 3 (36), s. 175-187.

Należy zatem postawić pytania: jak współczesny Kościół powinien realizować swoje zadania formacyjne do obecności w medium, jakim jest internet? Dlaczego sieć jest dobrą przestrzenią dialogu? W jakim stopniu Kościół może wejść w tak rewolucyjne i zmienne środowisko, pełne przemocy, z trwałym i jasnym przesłaniem o Chrystusie? Głównym celem artykułu będzie ukazanie, zawierających wskazania Magisterium Kościoła, programów formacyjnych dla dzieci, młodzieży, rodziny i osób w podeszłym wieku, mających za zadanie ich przygotowanie do odpowiedzialnego korzystania z internetu.

Artykuł zostanie podzielony na trzy części. W części pierwszej zostaną ukazane zagadnienia związane z obecnym pojmowaniem internetu. Będzie zaprezentowane pojęcie formacji oraz sposób rozumienia mediów przez Kościół i motywy nazywania ich masowymi środkami komunikacji. Ukazane się także podstawowe wskazania dla programów formacyjnych dotyczące korzystania z mediów. Autor sięgnie do dekretu Soboru Watykańskiego II o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica*, jak też do dokumentów Papieskiej Rady ds. Środków Społecznego Przekazu *Kościół a Internet* i *Etyka w Internecie*. W części drugiej ukazane zostaną problemy współczesnego człowieka obecnego w sieci, jak i propozycje Kościoła dotyczące odpowiadania na nie w kontekście programów formacyjnych. Ostatnia część artykułu będzie zawierała propozycje programów formacyjnych dla wybranych grup.

Kościół obecnych czasów musi nauczyć się postrzegania zagrożeń i szans w drodze do kształtowania nowych pokoleń wiernych, szczególnie w internecie. Jest to przecież medium, które niejako wykracza poza ramy ograniczające prasę, radio czy telewizję. To droga do dialogu, formowania wszystkich twórców w sieci do odpowiedzialności za wybory i myśli współczesnego pokolenia. Dlatego Kościół jest zobowiązany do włączenia się w formację właśnie tam, gdzie człowiek nie dostrzega zagrożeń i nie odczuwa współodpowiedzialności za innych.

1. Specyfika środków społecznego przekazu a misja formacyjna Kościoła

Powstaje pytanie, jak należy rozumieć termin „formacja” i jakie może on mieć znaczenie w perspektywie chrześcijanina. *Forma* (łac.) to słowo, które może oznaczać nie tylko kształt, ale jest również wyrażeniem określającym postać, piękność, wygląd zewnętrzny⁵. W tym prostym zwrocie zawarta jest natura kształtowania – budować tak, aby było to piękne, stawało się świadectwem na zewnątrz, dla innych. Biorąc jednak pod uwagę chrześcijański aspekt tego zagadnienia, warto zwrócić uwagę na propozycję ks. A. Kicińskiego, który rozumie chrześcijańską formację „jako permanentny proces osobistego dojrzewania [i] oznacza zespół postaw określających zarówno relację człowieka bezpośrednio do Boga, jak i charakter jego odniesień do świata, ludzi i rzeczy ściśle związanych ze stosunkiem do Boga”⁶. Definicja ta ma wymiar i charakter duchowy. Wskazuje ona na cechę kształtowania nie tylko ludzi i zewnętrzną z nimi interakcję, ale również na osobową odpowiedź Bogu na powszechne powołanie do świętości. Jest ono w swoim znaczeniu ukierunkowane na dobro dla innych.

Aby zrozumieć szczególne posłannictwo chrześcijan do formowania w środkach społecznego przekazu, potrzebna jest refleksja nad źródłem ich powołania. Sobór Watykański II w dekrecie o środkach społecznego przekazu stwierdził: „Ponieważ Kościół katolicki ustanowiony został przez Chrystusa Pana, aby wszystkim ludziom nieść zbawienie, i wobec tego przynaglany jest koniecznością przepowiadania Ewangelii, przeto uważa on za swój obowiązek głosić orędzie zbawienia również przy pomocy środków przekazu społecznego oraz uczyć ludzi właściwego korzystania z nich”⁷. Realizacja posłannictwa

⁵ K. Kumanicki, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 2002, s. 186.

⁶ A. Kiciński, *Formacja młodych w nauczaniu Jana Pawła II podczas pielgrzymek do Polski*, https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAK/ak_jp2_mlodziezy.html [dostęp: 28.09.2019].

⁷ Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica*, Poznań 2002, nr 3.

Kościół jest zatem najważniejszą przyczyną obecności wspólnoty wiernych w mediach. To posłannictwo samego Jezusa zwraca się do natury każdego ochrzczonego, aby miał w sobie moc i siłę do stawiania czoła przeciwnościom i trudom znoszonym dla Ewangelii.

Sobór Watykański II w przywoływanym dekreście zauważył, że dzięki technice medialnej człowiek stworzył narzędzia, „które z natury swej zdolne są osiągnąć i poruszyć nie tylko jednostki, lecz także całe zbiorowości i całą społeczność ludzką, jak: prasa, kinematografia, radiofonia, telewizja i inne tym podobne. Można je dlatego słusznie nazwać środkami przekazu społecznego”⁸. Dokument wyjaśnił, że technologie medialne swoim zakresem mogą docierać do szerokiego kręgu odbiorców. Odpowiadają nie tylko za przestrzeń informacji, ale także za siłę przekazu, która kształtuje osobę, grupy oraz społeczeństwo⁹.

Przekazywanie komunikatów i informacji to zadanie posiadające priorytet w świecie mediów. Kościół jednak ostrzega, aby budując taki przekaz, a zatem też poniekąd odbiorców, zawsze mieć na uwadze cel danej informacji, osoby, do których jest kierowana, a także czas i miejsce. Chrześcijanie to ludzie, którzy w tym działaniu kierują się imperatywem sumienia, aby Kościół współtworzyć i czynić jasnym znakiem i ostoją gasnącej w dzisiejszych czasach obiektywnej moralności¹⁰.

Aby formacja poprzez media mogła przynosić owoce, każda instytucja, która przyjmuje na siebie brzemię budowania dla Chrystusa, musi przyjąć podstawowe założenia:

- posiadanie odpowiedniego programu wartościowych treści przekazywanych szczególnie młodzieży, która kształtuje swój świat wartości;
- komunikaty muszą brać pod uwagę wiek każdej grupy odbiorców;

⁸ Tamże, nr 1.

⁹ Tamże.

¹⁰ Por. tamże, nr 4-5.

- same media muszą wziąć pod uwagę odpowiednią organizację, która usprawni proces przygotowywania materiałów;
- kwestią kluczową jest również przygotowanie dziennikarzy i ludzi mediów do odpowiedzialnego tworzenia treści w duchu chrześcijańskiej moralności; szczególnie instytucje kościelne zobowiązane są do kształcenia w tej dziedzinie;
- dbałość o jakość i funkcjonowanie redakcji danych mediów, aby reprezentowały odpowiedni poziom techniczny¹¹.

Dzięki rozwojowi techniki oraz nowym usprawnieniom w komunikacji świat mediów stworzył nową formę przekazu informacji i dzielenia się wiedzą. Powstanie Internetu zmieniło rozumienie pojęcia przestrzeni i istnienia informacji w czasie. To ta sieć globalnej wymiany danych umożliwiła porozumiewanie się między ludźmi na całym świecie. Owo medium dało szansę ubogim do tego, aby mieli dostęp do wiedzy, przybliżyło ludzkość do głębszego poznawania kultur i języków. Internet stał się środkiem komunikacji dla każdego, kto włączył swój komputer do globalnej sieci. Umożliwił również Kościołowi niezwykle skutecznie docierać z Ewangelią do ludzi, którzy utracili łączność z wiarą lub nie mieli możliwości jej poznania.

Pod koniec XX wieku Internet szybko zdobył nowych użytkowników, ukazując inną rzeczywistość, perspektywę opartą na komputerach i ich możliwościach. Kościół widząc przemiany kulturowe i społeczne, odpowiedział w sposób szczególny na rozwój tego medium. W 2002 roku Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu wydała dwa dokumenty: „Kościół a internet” oraz „Etyka w internecie”, które stały się szczególnym drogowskazem dla wszystkich działań formacyjnych, jakie na przestrzeni lat podejmował Kościół w tym medium¹².

Internet, podobnie jak pozostałe media, jest darem od Boga. Jego głęboki wpływ na współczesnych ma swoje odzwierciedlenie

¹¹ Por. tamże, nr 13-22.

¹² Por. K. Czuba, *Katolickie podstawy etyki dziennikarskiej*, Toruń 2007, s. 253-260.

w kulturze, ekonomii, świecie wartości, a nawet w polityce¹³. Dlatego też Kościół przyjął założenie, iż może poprzez to medium zachęcić ludzi dobrej woli do tego, aby włożyli swój wkład w rozwój rodzaju ludzkiego. Chce też uczestniczyć w dialogu poprzez to medium tak, aby stać się realnym wsparciem i usuwać przeszkody niszczące człowieka i jego świat wartości¹⁴. Internet umożliwia „ludziom bezpośredni i natychmiastowy dostęp do ważnych zasobów religijnych i duchowych – wspaniałych bibliotek i muzeów oraz miejsc kultu, dokumentów i nauczania Magisterium, pism Ojców i Doktorów Kościoła oraz duchowej mądrości wieków”¹⁵. Jeśli społeczność wiernych pragnie skutecznie wypełniać posłannictwo Jezusa, musi poznać to medium i zacząć posługiwać się jego systemem komunikacji.

Istotna jest także obustronna forma porozumiewania się, jaką umożliwia sieć. Jest to nowość w stosunku do starych mediów, w których istniał jasny podział na nadawców i odbiorców. Wspólnota wiernych może teraz przemawiać do siebie i do świata, stając się nadawcą i odbiorcą treści¹⁶.

Niezwykle istotne są także wskazania etyczne związane z cyberprzestrzenią. Sieć staje się w dużym stopniu „narzędziem wyzysku, manipulacji, dominacji i niszczenia”¹⁷. Powodem, dla którego to medium jest elementem wymagającym refleksji moralnej, są jego cechy. Sieć w sposób błyskawiczny przesyła informacje, dzieli i łączy użytkowników przez ich poglądy, a także kształci i deprawuje.

Mówiąc o przestrzeni internetu, można stwierdzić, że chociaż ogranicza go dostęp do liczby nowych komputerów, już teraz jest on osiągalny na całym świecie dzięki satelitom. Efektem takiego rozwiązania technicznego jest brak centralnej kontroli. Sieć nie ma konkretnego budynku, z którego może być kontrolowana, to użytkownicy

¹³ Zob. Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Kościół a internet*, Watykan 2002, nr 1-2.

¹⁴ Por. tamże, nr 3-4.

¹⁵ Por. tamże, nr 5.

¹⁶ Tamże, nr 6.

¹⁷ Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w internecie*, Watykan 2002, nr 1.

są jego twórcami. Tworzą przekaz często bez nadzoru, uczestniczą w dyskusjach i w realnym kształtowaniu poglądów innych. Mami ona iluzję anonimowości i pozwala odgrywać role, eksperymentować z własną płciowością, wykorzystywać innych dla swojej rozrywki, głosić powszechną wolność bez ram etycznych, a nawet cyberareną dla konfliktów międzynarodowych¹⁸.

Jak zatem w tak intensywnej rzeczywistości może odnaleźć się katolik? Kościół, dostrzegając zagrożenia i dobro płynące z najnowszych zdobyczy techniki, ostrzega wiernych przed nowymi niebezpieczeństwami, dając również światło nadziei w pozytywnych aspektach.

2. Kościół a problemy człowieka w sieci

Kwestią kluczową jest miejsce Ewangelii w świecie wszechobecnej komunikacji. Wszyscy wierni powołani są do dawania świadectwa, nawet w miejscach, które Boga nie znają lub tam, gdzie Go odrzucono. Szczególnego znaczenia nabiera to w perspektywie globalnego systemu komunikacji. Efektem tego jest kreowanie i propagowanie jednolitej, uniwersalnej kultury i przekazu. Wydarzenia na świecie często poddaje się selekcji tak, aby odpowiadały linii danych wiadomości. Obok tego niebezpiecznego zjawiska pojawia się również dążenie do swobody pojmowania wartości w świecie. W takiej perspektywie chrześcijaństwo występuje przeciw postmodernistycznym formom przekazywania informacji, które zakładają brak istnienia absolutnej, jednej prawdy. Ta prawda nie jest już aż tak istotna, bo zaczyna liczyć się wiadomość i jej przekazanie. Internet zdaje się w tym miejscu być bardziej otwarty na poznanie prawdy, przykładem są różnego rodzaju inicjatywy podejmowane przez Kościół, a więc: msze św. transmitowane w sieci czy choćby możliwość adoracji Najświętszego Sakramentu¹⁹. Jan Paweł II przestrzegał również osoby

¹⁸ Por. tamże, nr 7 i 9; por. Z. Hanas, *Internet w duszpasterstwie*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 318-319.

¹⁹ Mowa tutaj o transmisjach z kościoła siostr Kларыsek od Wieczystej Adoracji w Słupsku i z kaplicy Domu Miłosierdzia Bożego w Koszalinie, zob. <https://www.adoracja.net> [dostęp: 13.11.2019].

zaangażowane w pracę dla mediów, aby wystrzegają się wszelkich przejawów hedonizmu, materializmu i konsumpcjonizmu²⁰.

Patrząc na specyfikę internetu, jawi się ona jako antyczne, rzymskie forum, „jako miejsce otwarte dla szerokiego ogółu obywateli, gdzie podejmowano decyzje dotyczące polityki i interesów oraz wypełniano obowiązki religijne. Było to miejsce, w którym toczyło się życie społeczne miasta i gdzie na światło dzienne wychodziły najlepsze i najgorsze strony natury ludzkiej”²¹. Bez wątplenia tym dzisiejszym forum jest internet. Cyberprzestrzeń nie tylko przekazuje treści, obraz, dźwięk, ale jest także miejscem spotkań, wymiany myśli, poglądów i idei. Dlatego Kościół postrzega to narzędzie jako nowy i pozytywny nośnik Dobrej Nowiny. Jest to szczególnie ważne w perspektywie młodzieży, która niejako żyje w sieci. Ponieważ ona stała się ich oknem na świat, to posłannictwo Chrystusa właśnie tam może trafić do młodych po raz pierwszy. Zadaniem programów formacyjnych jest zatem takie ukierunkowanie działań, które swój początek będą miały w świecie wirtualnym, a jednocześnie przeniosą odbiorcę na grunt spotkania w świecie rzeczywistym. Takie rozwiązanie jest dobre również w sytuacjach, gdzie chrześcijaństwo pozostaje w mniejszości lub jest spychane na margines. Wtedy sieć jest jedyną metodą dotarcia do ludzi, oni zaś mają nieograniczony dostęp do dokumentów Kościoła²².

Trzeba jednak podkreślić, że sieć nie jest nośnikiem wartości, a informacji. Ludzie mogą posługiwać się tym narzędziem jako przekąznikiem. Zagrożeniem jest tutaj także łatwość dostępu do wiadomości. Użytkownicy w prosty sposób pozyskują dane i niejako

²⁰ Jan Paweł II, *Rozgłaszajcie to na dachach: Ewangelia w epoce globalnej komunikacji*, Orędzie na 35. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/232,35-sdssp-jan-pawel-ii-2001> [dostęp: 22.10.2019].

²¹ Jan Paweł II, *Internet: nowe forum głoszenia Ewangelii*, Orędzie na 36. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/231,36-sdssp-jan-pawel-ii-2002> [dostęp: 22.10.2019].

²² Zob. Jan Paweł II, *Internet: nowe forum głoszenia Ewangelii*, Orędzie na 36. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/231,36-sdssp-jan-pawel-ii-2002> [dostęp: 22.10.2019].

stają się „odporni” na głębszą analizę znaczenia informacji. Stają się konsumentami masowego przekazu. W tej perspektywie przekaz ewangeliczny może być zepchnięty do roli krótkiej wiadomości. Stąd ważnym elementem formacji powinien być wielowymiarowy przekaz, oparty nie tylko na przykładzie z życia, ale również dotyczący perspektywy filmu, dźwięku i spotkania. To spotkanie nie może tylko opierać się na wirtualnej relacji, ponieważ formowanie potrzebuje świadectwa²³.

Szczególną rolę w kształtowaniu przyszłych pokoleń mają kapłani. Internet daje im możliwość nawiązania kontaktu i dialogu ze wszystkimi ludźmi gotowymi wysłuchać przesłania Chrystusa. Niejako obowiązek do tego działania wymusza samo posłannictwo kapłańskie, a więc niesienie Słowa światu. Księża powinni brać czynny udział w procesie wymiany myśli w sieci, ale muszą wystrzegać się złudnej chęci zaistnienia czy też traktowania internetu jako punktu do zdobycia. Obecnie technika pozwala im na korzystanie z różnych przekazników treści, jak film czy zdjęcie. Wielkim zadaniem dla współczesnego Kościoła jest zatem kształcenie kapłanów do używania nowych mediów i poznawania języków, aby księża w sieci byli zrozumiani²⁴. Przykładem tego typu działań jest blog prowadzony przez bpa E. Dajczaka²⁵, który porusza szeroką tematykę z zakresu wiary, kierowaną do dużego grona odbiorców. Jest to również dobry przykład dla młodych kapłanów, poszukujących dróg do wiernych.

Współczesne sposoby formacji muszą wziąć pod uwagę również specyfikę życia w erze mediów cyfrowych²⁶. Internet zmienił rozumienie i sposób odbioru informacji. Przekształceniu uległa też kultura, która stała się bardziej dostępna, a jednocześnie dochodzi

²³ Tamże.

²⁴ Zob. Benedykt XVI, *Milczenie i słowo drogą ewangelizacji*, Orędzie na 46. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/221,46-sdssp-benedykt-xvi-2012> [dostęp: 22.10.2019].

²⁵ Zob. E. Dajczak, *Blog bez piuski*, <https://dobremedia.org/vod/itemlist/category/2-blog-bez-piuski-bp-edward-dajczak?start=0> [dostęp: 22.11.2019] oraz kanał *Dobre Media Nowej Ewangelizacji* [dostęp: 22.11.2019].

²⁶ S. Meetschen, *Cyfrowa duchowość*, Warszawa 2013, s. 25-78.

do zmieszania jej różnych przejawów. Sieć może w tej perspektywie zachować swój pozytywny aspekt tylko, jeśli będzie ukazywała człowieka w jego całościowym sensie. Należy wystrzegać się podejścia: producent – konsument informacji, co prowadzi do zobojętnienia na przekaz. Także media społecznościowe, pomimo tworzenia nowych relacji, stają się często zamiennikiem rzeczywistych relacji, tworzą świat równoległy. Dlatego podstawą formacji jest podkreślanie osobistego kontaktu z ludźmi w świecie rzeczywistym. Należy podkreślać, że więź i prawdziwy dialog mogą zaistnieć w osobowym kontakcie²⁷.

Formacja w internecie to także gotowość do otwarcia się na młodzię. Nowe formy komunikowania zmieniają młodych ludzi. Sieć jest też niejako naturalnym środowiskiem, w którym oni dorastają. Również fakt, że cyberprzestrzeń jest dostępna w telefonach komórkowych, powoduje przeniesienie ciężaru uwagi ze świata realnego na cybernetyczny. Sprzyja to rozwijaniu nowej komunikacji i nowej kultury. Jak już zostało wspomniane wyżej, daje to praktycznie nieograniczony dostęp do materiałów, a nawet współpracy w grupach, których członkowie oddaleni są od siebie w dużej odległości. Przez to człowiek może przekroczyć samego siebie, pojąć, że stawianie sobie nowych wyzwań przy użyciu narzędzi może go ubogacić. W tym kontekście Kościół szczególny nacisk musi wywierać na jakość kontaktu. Nie może on być powierzchowny, zwyczajowy. Młodzi ludzie muszą być także przygotowani na kontakt i dialog z innymi kulturami. Nade wszystko zaś trzeba uchronić młodzież przed fałszywym rozumieniem przyjaźni online – prawdziwa przyjaźń wymaga, podobnie jak wspomniana wcześniej formacja – osobowego kontaktu, a ponadto ofiarowania bezwarunkowego daru przyjacielskiej miłości do drugiego człowieka. Młodzi katolicy mają szczególne zadanie w świecie współczesnym. Posiadając już wiedzę o cyberprzestrzeni, powinni

²⁷ Benedykt XVI, *Prawda, przepowiadanie i autentyczność życia w erze cyfrowej*, Orędzie na 45. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/222,45-sdssp-benedykt-xvi-2011> [dostęp: 22.10.2019].

stać się przykładem i świadczyć o Ewangelii w sieci²⁸. „Muszą się nauczyć, w jaki sposób dobrze funkcjonować w świecie cyberprzestrzeni, dokonując roztropnych osądów, zgodnie ze zdrowymi kryteriami moralnymi odnośnie do tego, co w niej znajdują i stosować nową technologię dla swego integralnego rozwoju i dla pożytku innych”²⁹.

Portale społecznościowe to specyficzne miejsca na mapie cyberświata. Są to przestrzenie, w których dochodzi do otwartej i nieskrępowanej wymiany informacji, tworzących także specyficzne więzi. Warunkiem zaistnienia takich więzi będzie otwartość na argumenty innych oraz wzajemny szacunek. Formacja w mediach społecznościowych ma więc za zadanie budować grupę, która umożliwi wymianę myśli i nawzajem będzie mogła ubogacać się wewnętrznie. Społecznościowy charakter takiej komunikacji jest niejako wyrazem wewnętrznej potrzeby człowieka do kontaktu z innymi. W tym jednak miejscu trzeba zauważyć, że uczestnictwo w społecznościowych sieciach często budzi potrzebę popularności, wzbudzania na siebie uwagi. Zwłaszcza młodzi ludzie, którzy nie realizują swojego „ja” w świecie rzeczywistym, próbują „zaistnieć” w przestrzeni wirtualnej. Często młodzież postrzega już cyber rzeczywistość jako realną codzienność. Efektem tego jest zrywanie więzi z rodziną, znajomymi, a nawet Kościołem. Trzeba pamiętać, że sieci społecznościowe mogą stać się czynnikiem, który będzie prowadził do rozwoju osoby, nawet jeżeli chodzi tu o poznanie innych kultur czy obyczajów. Należy także zwrócić szczególną uwagę na to, aby jakość przekazu wiary nie wywoływała dysonansu między rzeczywistością a siecią. Przekaz musi mieć taką samą wartość³⁰.

²⁸ Zob. Benedykt XVI, *Nowe technologie, nowe relacje. Trzeba rozpowszechniać kulturę szacunku, dialogu i przyjaźni*, Orędzie na 43. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/224,43-sdssp-benedykt-xvi-2009> [dostęp: 22.10.2019].

²⁹ Papiaska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Kościół a internet*, dz. cyt., nr 1-2; 6.

³⁰ Benedykt XVI, *Portale społecznościowe: bramy prawdy i wiary; nowe przestrzenie dla ewangelizacji*, Orędzie na 47. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/220,47-sdssp-benedykt-xvi-2013> [dostęp: 22.10.2019].

Papież Franciszek, dostrzegając wartość internetu, ostrzega: „O ile internet stanowi niezwykle możliwość dostępu do wiedzy, to jest również prawdą, że okazał się jednym z miejsc najbardziej narażonych na dezinformację oraz świadome i celowe zniekształcenie faktów i relacji międzypersonalnych, które często przybierają formę kompromitowania”³¹. Sieć jest też przestrzenią manipulacji, kłamstwa i prześladowania słabszych. To świat, w którym ekonomia i polityka rządzą przekazem i niejako wybiórczo promują wygodne wartości. Papież podkreśla, że wspólnota wirtualna może być jednomyślna i może też dawać temu wyraz, jednak będzie miała czysto powierzchowny charakter, ponieważ nie mobilizuje całego człowieka. Innym problemem tej materii jest narcyzm wirtualny, a więc stworzenie własnego, idealnego obrazu wirtualnego, w którym nie ma pomyłek, błędów, wszystko jest idealne, zdjęcia są profesjonalne, a publikowane filmy zawsze zabawne. Odbywa się to jednak kosztem zamknięcia się na prawdę i dobro w realnym świecie, bez stawienia czoła swoim słabościom i problemom *tu i teraz*. Przeciwnym wyrazem takiej postawy są „pustelnicy społecznościowi”, a więc młodzi ludzie, którzy zamiast zawierać kontakty i wchodzić w dialog wirtualny, traktują sieć jako okazję do izolacji, wegetacji w cybernetycznym świecie. Powstaje wtedy zasadniczy problem poznania prawdy, która jest do osiągnięcia w komunii osób – wzorce Miłości Boga do ludzi – kłamstwo natomiast jest samolubne i w pojedynkę może mieć nawet znamiona pozornej prawdy, lecz tworzy tylko iluzję, która przemija³².

Papież Franciszek przekazał jasne wskazania, kiedy sieć społecznościowa jest bogactwem dla człowieka i dla spotkania z innymi. „Jeśli sieć jest używana jako przedłużenie lub jako oczekiwanie na to spotkanie, to wówczas nie zdradza siebie i pozostaje bogactwem dla komunii. Jeśli rodzina korzysta z sieci, aby być bardziej powiązana ze

³¹ Franciszek, *Wszyscy tworzymy jedno* (Ef 4, 25). *Od wirtualnych wspólnot społecznościowych do wspólnot ludzkich*, Orędzie na 53. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/214,53-swiatowy-dzien-srodkow-spolecznego-przekazu-franciszek-2019> [dostęp: 22.10.2019].

³² Tamże.

sobą, aby następnie spotkać się przy stole i spojrzeć sobie w oczy, to jest to bogactwo. Jeśli wspólnota kościelna koordynuje swoją działalność poprzez sieć, a następnie wspólnie sprawuje Eucharystię, to jest ona bogactwem. Jeśli sieć jest szansą, by przybliżyć mnie do dziejów i doświadczeń piękna lub cierpienia fizycznie dalekich ode mnie, do wspólnej modlitwy i szukania dobra w ponownym odkryciu tego, co nas łączy, to jest to bogactwo”³³. Papież skupia się tutaj na trzech istotnych elementach: uczestnictwie we wspólnocie, której przedłużeniem jest komunikacja w internecie; rodzinie; czynnym działaniu dla Kościoła partykularnego czy parafialnego.

Istotnym elementem współczesnej sieci pozostaje wciąż fake news – a więc fałszywe wiadomości, które rozprzestrzeniają się w świecie wirtualnym. Szczególnie należy chronić młode pokolenia przed tego typu manipulacją. Powaga niebezpieczeństwa tego zjawiska leży już w jego definicji. Fake news „odnosi się zatem do bezpodstawnej informacji opartej na nieistniejących lub zniekształconych danych i zmierzającej do oszukania, a nawet manipulowania czytelnikiem. Ich rozpowszechnianie może odpowiadać pożądanym celom, wpływać na decyzje polityczne i sprzyjać korzyściom ekonomicznym”³⁴. Przedstawiona definicja ukazuje smutny obraz ludzkiej kreatywności. Człowiek gotowy jest na świadomą manipulację, która przeniesie się na niewinnych odbiorców, stających się również nadawcami, bo to wynika z natury internetu. Dlaczego trudno jest rozpoznać fake news? Wynika to ze specyficznej konstrukcji, aby coś mogło być takim komunikatem, musi być prawdopodobne i skupiać na sobie uwagę. Dlatego właśnie ten typ kłamstwa uchodzi niejako za wirus przenoszony przez każdego, kto nie będzie w stanie podważyć prawdziwości takiej informacji. Kościół będzie musiał poprzez formację w internecie wypracować mechanizmy, dzięki którym użytkownicy

³³ Tamże.

³⁴ Franciszek, *Prawda was wyzwoli* (J 8, 32). *Fake news a dziennikarstwo pokoju*, Orędzie na 52. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/215,52-swiatowy-dzien-srodkow-spolecznego-przekazu-franciszek-2018> [dostęp: 22.10.2019].

będą mogli zdemaskować tego rodzaju kłamstwo. Ważna jest tutaj współpraca z instytucjami prawnymi³⁵. Potrzebne jest również ukazanie narzędzi, które tworzą dezinformacyjny chaos³⁶, a także aktywne uczestnictwo w odbiorze informacji z zaufanych źródeł.

Często rodzić się może przekonanie, że fake news może być czasem pomocne, że może chronić przed złem, ale „żadna dezinformacja nie jest nieszkodliwa; wręcz przeciwnie, ufanie temu, co fałszywe, powoduje szkodliwe następstwa. Nawet pozornie niewielkie zniekształcenie prawdy może mieć groźne skutki”³⁷.

Czy istnieje lek na tego typu kłamstwo? Odpowiedź na to pytanie jest uniwersalna: takim lekarstwem jest prawda. Trzeba jednak wziąć pod uwagę, że owa prawda użyta dla krzywdy czy oczernienia drugiej osoby, to destruktywna trucizna. Jedynym sposobem na rozpoznanie tego co dobre, to obserwacja owoców. Zatem jeżeli prawda jest słuszna, to jej owocem będzie porozumienie, dialog i praca. Ważne jest też ostrzeżenie, jakie papież Franciszek skierował do ludzi mediów. Jest to uniwersalne przesłanie, którym powinni kierować się wszyscy Ci, którzy chcą prowadzić formację w sieci: „W szale wieści i wirze gorących tematów (...) zadaniem jest przypominanie, że w centrum wiadomości nie jest szybkość w nadaniu jej i wpływ na odbiorców, ale na osoby. Informowanie to formowanie - ma ono coś wspólnego z życiem ludzi. Z tego powodu poprawność źródeł i strzeżenie komunikacji są prawdziwymi procesami rozwoju dobra, które rodzą zaufanie i otwierają drogi jedności i pokoju”³⁸.

³⁵ Tamże.

³⁶ Przykładem mogą tutaj być różne gotowe generatory fake news, np.: *Break Your Own News*, <https://breakyourownnews.com> [dostęp 12.11.2019], czy *The Newspaper Clipping Generator*, <https://www.fodey.com/generators/newspaper/snippet.asp> [dostęp: 12.11.2019] i wiele innych.

³⁷ Franciszek, *Prawda was wyzwoli* (J 8, 32). *Fake news a dziennikarstwo pokoju*, Orędzie na 52. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, dz. cyt.

³⁸ Tamże.

3. Propozycje programów formacyjnych użytkowników internetu

Kościół katolicki wypracował istotne wskazania, które mogą pomóc w budowaniu programów formacyjnych dla wszystkich ludzi dobrej woli. Są wśród nich ci, którzy pragną przyczynić się do pokoju na świecie i solidarności międzyludzkiej, mając odwagę pokazywać to, co dobre i złe w rzeczywistym świecie poprzez pryzmat zasad moralnych. Poniżej zostaną przedstawione przykładowe formacyjne programy tematyczne, uwzględniające cztery grupy odbiorców: dzieci, młodzież, starszych i rodziców.

3.1. Formacja dzieci³⁹

Propozycja tego programu przeznaczonego dla rodziców (wychowawców) ukierunkowuje ich na zrozumienie szczególnej funkcji, jaką opiekunowie mają w procesie kształcenia odpowiedzialnego pokolenia. Należy tutaj szczególnie zwrócić uwagę na psychologiczny aspekt dziecięcej percepcji i ciekawości. Postrzeganie rzeczywistości i świata wirtualnego może być w tej kwestii połączone. Dlatego należy szczególnie uczulić dorosłych na aktywne uczestnictwo w „podróżach” dziecka po sieci. Należy im wytłumaczyć, jakie strony zawierają pozytywne treści i do czego może służyć sieć (np. nauka poprzez rozrywkę). W dzisiejszych czasach koniecznym wydaje się również przygotowanie rodziców do bycia pierwszymi nauczycielami wiary.

Ukazywanie dzieciom znaczenia internetu wymaga także przygotowania ich na świat pełen emocji i uczuć. Należy podkreślić, że formowanie do odpowiedzialnego korzystania z sieci musi być podparte przykładem dorosłych. Można uczestniczyć z dzieckiem w czasie surfowania po wcześniej wybranych stronach internetowych i ukazywać jemu przykłady dobrego wykorzystania tego medium. Może ono pomóc również w pierwszych krokach dziecka na drodze

³⁹ Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu w służbie ochrony i rozwoju dziecka w rodzinie i w społeczeństwie*, Orędzie na 13. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/254,13-sdssp-jan-pawel-ii-1979> [dostęp: 22.10.2019].

do wiary poprzez ilustracje i materiały filmowe w sieci. W tym procesie budowania świadomości dzieci konieczne jest także ukazanie piękną rzeczywistego świata. Zwrócenie szczególnej uwagi na granice między cyberświatem a codziennością (np. poprzez wyznaczenie konkretnych godzin aktywności w sieci)⁴⁰. Ważnym elementem jest również rodzicielska kontrola treści, tak aby uchronić dziecko przed zachowaniami agresywnymi w sieci. Musi ono zdawać sobie sprawę z konieczności zachowania szacunku do rówieśników także w internecie. Dodatkowym zagadnieniem staje się tutaj również problem zaczepiania i prześladowania przez dorosłe osoby. Trzeba wypracować z dzieckiem specjalny odruch zwalczania wszelkich prób prześladowania czy choćby wyłudzenia informacji⁴¹. Dziecko musi zrozumieć, że podstawową funkcją internetu jest wymiana wiadomości. Jest to sieć służąca do zdobywania wiedzy. Dlatego też opiekunowie powinni opracować listę stron, które zawierają odpowiednie treści religijne i edukacyjne tak, aby dziecko mogło odnajdywać i odkrywać nowy świat nauki i rzeczywistość Bożej obecności⁴². Program dla formacji dzieci może nosić tytuł: *Dziecko w cyberświecie*.

3.2. Formacja młodzieży

Okres dojrzewania odgrywa istotną rolę w rozwoju i kształtowaniu ku wierze. Wiek młodzieńczy to nie tylko okres buntu, ale i potrzeby aktywnego uczestnictwa w grupie rówieśników. Ta perspektywa skłania do szczególnej formacji młodzieży. Przede wszystkim należy przedstawić im koncepcję prawdy i porównać z przekazem konkretnej informacji na różnych stronach opiniotwórczych. Młodzież powinna zrozumieć, że prawda w sieci nie jest elementem absolutnym, dlatego należy szczególnie zwracać uwagę na próby tworzenia „prawdy”

⁴⁰ Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu w służbie odpowiedzialnej wolności człowieka*, Orędzie na 15. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/252,15-sdssp-jan-pawel-ii-1981> [dostęp: 22.10.2019].

⁴¹ Zob. S. Meetschen, *Cyfrowa duchowość*, Warszawa 2013, s. 81-130.

⁴² Por. Benedykt XVI, *Dzieci i środki komunikowania – wyzwania dla edukacji*, Orędzie na 41. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/226,41-sdssp-benedykt-xvi-2007> [dostęp: 22.10.2019].

falszywej. W tym kontekście należy młodzieży ukazywać omówione wcześniej zagadnienie fake news.

Kolejnym elementem w formacji młodzieży jest podkreślanie szczególnej tożsamości młodego chrześcijanina w zbiorze wielu kultur sieci, które często mają status równoważnych. Młodzież ma sobie uzmysłowić, że dobry przykład postawy chrześcijańskiej jest czymś kluczowym w rozpoznaniu wartościowego kulturowo przesłania. Następnym krokiem formacyjnym może być ukazanie różnicy między światem realnym a cyberrzeczywistością. Tutaj należy zaprezentować młodzieży konsekwencje *zanurzenia się* w świecie wirtualnym, które jednocześnie rozłącza ją z realną rzeczywistością. Należy zadbać o to, aby dorastająca osoba sama dążyła do świadomego i wartościowego spędzania czasu. Młodzi powinni zrozumieć, jakie niebezpieczeństwo dla relacji niesie pornografia płynąca z internetu i jak niebezpiecznym zjawiskiem jest cyberstalking.

Młodzież, mimo aktywności w sieci, powinna mieć czas na kontakt z najbliższą rodziną. W tym aspekcie rodzice mogą wskazywać młodemu pokoleniu negatywne elementy sieci. Należy tworzyć podstawy do konstruktywnego dialogu między pokoleniami, który będzie parasolem ochronnym przeciw promowanej kulturze masowej. Formowanie młodzieży musi położyć w tym względzie nacisk również na media społecznościowe oraz zachowanie samolubne i narcystryczne. Wielkim zadaniem jest pomoc młodzieży do podejmowania dorosłych decyzji, myślenia i odpowiedzialności. Social media stoją w kontrze do tych wartości, promując wizję osoby, która nie musi dojrzywać, może się nieustannie bawić, oby tylko informowała innych o swoim codziennym życiu, przez co zagłębiała się bardziej w świat dziecinnego narcyzmu. Trzeba podkreślać, że młodzież musi się stać apostołem i przykładem wiary dla innych. Warto w tym miejscu zachęcać ich do rozmów o wierze na chatkach chrześcijańskich tak, aby mogli poznawać swoją wiarę i budować początki relacji w świecie rzeczywistym. Istotne jest także uwrażliwienie na obronę swojej wiary i wartości w sieci tam, gdzie jest ona przeinaczana, oczerniana

i spychana do poziomu podkultury⁴³. Ten program formacyjny może nosić tytuł: *Młodzież jako nadzieja Kościoła w wirtualnym świecie*.

3.3. Formacja ludzi w podeszłym wieku

Szczególne miejsce w formacji do korzystania z sieci powinny mieć osoby starsze. Często są one w rodzinach pomostem między pokoleniami. Ponieważ postrzega się je jako autorytety, stąd starsi mogą być wielkim darem również dla grup w sieci. W formację tej grupy należy włączyć również młodzież, która ma naturalną łatwość korzystania z internetu i może przekazać swoją wiedzę w tym zakresie. Często osoby dorosłe mają łatwość dostrzegania prawdy w chaosie dezinformacji, dlatego ich uczestnictwo w sieci może przynosić dobre owoce. Mogą one stać się jasnym drogowskazem dla młodych. Jednocześnie cyberświat może być środkiem, przez który starsi łatwiej nawiążą kontakt z młodszymi. Potrzeba tutaj ukazania wagi uczestnictwa w życiu najbliższych w internecie. Zaistnienie w mediach społecznościowych i grupach, w których jest ukazywana mądrość i chrześcijański przykład, są szczególnie potrzebne. Starsi w sieci mogą odkryć bogactwo materiałów i wiedzy, poznając nowe formy modlitwy i uczestnictwa w wierze na chrześcijańskich stronach internetowych⁴⁴. Taki program formacyjny może mieć tytuł: *Podeszły wiek jako bogactwo pokoleń*.

3.4. Formacja rodziny

Ważną uwagę trzeba poświęcać formacji rodzin. Papież Franciszek porównał sieć do nowego członka rodziny⁴⁵. Chociaż formacja na

⁴³ Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu w służbie chrześcijańskiej promocji młodzieży*, Orędzie na 19. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/248,19-sdssp-jan-pawel-ii-1985> [dostęp: 22.10.2019].

⁴⁴ Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu a problemy ludzi starszych*, Orędzie na 16. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/251,16-sdssp-jan-pawel-ii-1982> [dostęp: 22.10.2019].

⁴⁵ Franciszek, *Przekaz ukazujący rodzinę jako sprzyjające środowisko spotkania w bezinteresownej miłości*, Orędzie na 49. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/218,49-dzien-srodkow-spoecznego-przekazu-2015> [dostęp: 22.10.2019].

tak globalną skalę nie jest łatwa, to należy ją podejmować, kładąc nacisk na pogłębianie rozumienia świata cyfrowego. Ma ona stworzyć grunt, na którym członkowie rodziny będą pozostawali z sobą w stałym kontakcie. Potrzebna jest taka aktywność w sieci, która pozwoli na wzajemne dzielenie się pozytywnymi przekazami, otwieraniem na dyskusję, która znajdzie swoje rozwinięcie przy wspólnym stole w rzeczywistym świecie⁴⁶. Jest to zatem wspierająca praktyka dla wspomnianych wcześniej propozycji formacyjnych. Można ją nazwać *Obecność rodziny w sieci*.

Kościół stoi przed dużym wyzwaniem. Jego wejście w świat mediów cyfrowych to nieustanna walka z wolnością, która nie ma granic, liberalizmem, który niszczy spojrzenie na osobę, i materializmem, który duchowość spycha w zakamarki guseł, wynosząc ponad wszystko materialną wizję świata. Będąc w łączności z Jezusem, musi pamiętać, że również dzisiaj jest przekazicielem kultury, prawdy, pokoju, wolności szanującej drugiego człowieka oraz wiary. Jeśli nowe pokolenia kapłanów, wychowawców i katechetów wejdą w cyberświat, dając aktywny przykład tych wartości, wtedy możliwe będzie urzeczywistnienie sieciowej komunikacji opartej o dialog i rozwój osoby ludzkiej.

* * *

Podsumowując, należy podkreślić, że Kościół ciągle powinien dostosowywać swoją praktykę formacyjną do obecności w sieci, biorąc pod uwagę sytuację poszczególnych grup odbiorców. Szczególną uwagę trzeba zwrócić na potrzeby i możliwości młodzieży, która jest najaktywniejszą zbiorowością w cyberprzestrzeni. To wymagać będzie odpowiedniego dostosowania samego przekazu, nawet na poziomie językowym. Konieczne jest także kształcenie kapłanów, którzy z łatwością odnajdą się w świecie cyfrowym i będą gotowi na apologię wiary. Jeżeli Kościół otworzy się jeszcze bardziej na wspomniane

⁴⁶ Jan Paweł II, *Rodzina wobec środków społecznego przekazu*, Orędzie na 14. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/253,14-sdssp-jan-pawel-ii-1980> [dostęp: 22.10.2019].

środki cyfrowej wymiany myśli, będzie można je skutecznie wykorzystywać do krzewienia i umacniania wiary w internecie. Przez to zanieś on Chrystusa tam, gdzie Jezus i Jego nauka są spychane na margines w świecie rzeczywistym. Sieć jest niewątpliwie dobrym miejscem do prowadzenia dialogu, ponieważ, jak zostało to już ukazane, ma ona otwartą naturę na różne pomysły, idee, a nawet wartości. Kościół ma tworzyć platformę wirtualnego dialogu, który będzie miał charakter społeczny. Ma on wchodzić w mozaikę wartości występujących w internecie, w nieustannie toczącą się tam walkę dobra ze złem, będąc wszędzie tam, gdzie jest człowiek. Ma on jemu ukazywać Chrystusa, który nie jest opcją, ale drogą, prawdą i życiem.

Należy mieć nadzieję, że zamieszczone w artykule propozycje formacji różnych grup pomogą w przyszłości wiernym lepiej odnajdywać się w sieci i odpowiedzialnie wpływać na rozwój nowych pokoleń, będąc dobrym nośnikiem przekazu ewangelicznego. Komunikować się z wiernymi i wpływać na rozwój odpowiedzialnych nowych pokoleń i być dobrym nośnikiem przekazu ewangelicznego. Kościół, będąc żywym Ciałem Chrystusa i realizując swoje główne zadanie głoszenia Ewangelii, musi także wchodzić w przestrzeń internetu, niosąc ze sobą zagrożenia moralne, gdzie potrzeba żywych świadków miłości Boga.

Streszczenie

Artykuł w syntetyczny sposób ukazuje dialog formującego Kościoła z medium, jakim jest internet. Wyjaśnia pojęcie formowania oraz wskazuje na podstawowe założenia dla programów formacyjnych, dotyczących korzystania z mediów. Ponadto nakreślono problemy, z jakimi współczesny człowiek spotyka się, korzystając z sieci, a także ukazano odpowiedź Kościoła na te problemy w kontekście formowania. Praca zawiera również propozycje programów formacyjnych użytkowników internetu dla: dzieci, młodzieży, osób w podeszłym wieku oraz rodzin.

Summary

The article, in a synthetic way, shows the dialogue of the forming Church with the Internet. Explains the theory of formation and indicates the basic assumptions for formation programs regarding the use of media. Moreover,

outlined the problems that modern man meets using the network, and shown the Church's response to these issues in the context of formation. The article also contains proposals of Internet users' formation programs for: children, young people, the elderly and families.

Słowa kluczowe: internet, kształcenie, formacja, propozycja programu formacyjnego, formacja: dzieci, młodzieży, osób w podeszłym wieku oraz rodzin

Keywords: Internet, education, formation, formation program proposal, formation of: children, youth, the elderly and family

Bibliografia

- Benedykt XVI, *Dzieci i środki komunikowania – wyzwania dla edukacji*, Orędzie na 41. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/226,41-sdssp-benedykt-xvi-2007> [dostęp: 22.10.2019].
- Benedykt XVI, *Milczenie i słowo drogą ewangelizacji*, Orędzie na 46. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/221,46-sdssp-benedykt-xvi-2012> [dostęp: 22.10.2019].
- Benedykt XVI, *Nowe technologie, nowe relacje. Trzeba rozpowszechniać kulturę szacunku, dialogu i przyjaźni*, Orędzie na 43. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/224,43-sdssp-benedykt-xvi-2009> [dostęp: 22.10.2019].
- Benedykt XVI, *Portale społecznościowe: bramy prawdy i wiary; nowe przesłanie dla ewangelizacji*, Orędzie na 47. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/220,47-sdssp-benedykt-xvi-2013> [dostęp: 22.10.2019].
- Benedykt XVI, *Prawda, przepowiadanie i autentyczność życia w erze cyfrowej*, Orędzie na 45. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/222,45-sdssp-benedykt-xvi-2011> [dostęp: 22.10.2019].
- Czuba K., *Katolickie podstawy etyki dziennikarskiej*, Toruń 2007.
- Franciszek, *Prawda was wyzwoli (J 8, 32). Fake news a dziennikarstwo po-koju*, Orędzie na 52. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/215,52-swiatowy-dzien-srodkow-spolecznego-przekazu-franciszek-2018> [dostęp: 22.10.2019].
- Franciszek, *Przekaz ukazujący rodzinę jako sprzyjające środowisko spotkania w bezinteresownej miłości*, Orędzie na 49. Światowy Dzień Środków

- Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/218,49-dzien-srodkow-spoiecznego-przekazu-2015> [dostęp: 22.10.2019].
- Franciszek, *Wszyscy tworzymy jedno (Ef 4, 25). Od wirtualnych wspólnot społecznościowych do wspólnot ludzkich*, Orędzie na 53. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/214,53-swiatowy-dzien-srodkow-spoiecznego-przekazu-franciszek-2019> [dostęp: 22.10.2019].
- Hanas Z., *Internet w duszpasterstwie*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 318-319.
- Jan Paweł II, *Internet: nowe forum głoszenia Ewangelii*, Orędzie na 36. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/231,36-sdssp-jan-pawel-ii-2002> [dostęp: 22.10.2019].
- Jan Paweł II, *Rodzina wobec środków społecznego przekazu*, Orędzie na 14. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/253,14-sdssp-jan-pawel-ii-1980> [dostęp: 22.10.2019].
- Jan Paweł II, *Rozgłaszajcie to na dachach: Ewangelia w epoce globalnej komunikacji*, Orędzie na 35. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/232,35-sdssp-jan-pawel-ii-2001> [dostęp: 22.10.2019].
- Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu a problemy ludzi starszych*, Orędzie na 16. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/251,16-sdssp-jan-pawel-ii-1982> [dostęp: 22.10.2019].
- Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu w służbie chrześcijańskiej promocji młodzieży*, Orędzie na 19. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/248,19-sdssp-jan-pawel-ii-1985> [dostęp: 22.10.2019].
- Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu w służbie ochrony i rozwoju dziecka w rodzinie i w społeczeństwie*, Orędzie na 13. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/254,13-sdssp-jan-pawel-ii-1979> [dostęp: 22.10.2019].
- Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu w służbie odpowiedzialnej wolności człowieka*, Orędzie na 15. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, <https://www.paulus.org.pl/252,15-sdssp-jan-pawel-ii-1981> [dostęp: 22.10.2019].
- Kiciński A., *Formacja młodych w nauczaniu Jana Pawła II podczas pielgrzymek do Polski*, https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAK/ak_jp2_młodziezy.html [dostęp: 28.09.2019].
- Kumanicki K., *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 2002.

Meetschen S., *Cyfrowa duchowość*, Warszawa 2013.

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Kościół a internet*, Watykan 2002.

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w internecie*, Watykan 2002.

Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica*, Poznań 2002.

Biogram

Dr Paweł Piotr Płatek: magister teologii o specjalności: edukacja medialna i dziennikarstwo (2007); doktorat ze środków społecznego przekazu „Internet jako medium masowego kształtowania świadomości współczesnego człowieka” (2015); specjalizacja: internetologia i edukacja medialna; ukończył kurs pedagogizacji oraz katechetyczny; specjalizuje się w zagadnieniach etycznych internetu, procesach komunikacyjnych w sieci oraz w rozwoju nowych technik medialnych; zatrudniony w Instytucie Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa UKSW od 2010. E-mail: p.platek@uksw.edu.pl

KS. ZBIGNIEW ZAREMSKI

PSYCHOLOGICZNE PODSTAWY DUSZPASTERSTWA DOROSŁYCH

Psychological grounds for adult pastoral care

Duszpasterstwo dorosłych to działalność zbawcza Kościoła zaadresowana i dostosowana w swoich metodach i formach do osób dorosłych. Sytuuje się ono w ramach duszpasterstwa zwyczajnego, które stanowi zorganizowaną działalnością Kościoła skierowaną do wszystkich wiernych i zmierza bezpośrednio do zaspokojenia ich potrzeb religijnych oraz osiągnięcia celu Kościoła i każdej wspólnoty religijnej, którym jest spotkanie z Bogiem w wierze i miłości. Można je również zaliczyć do duszpasterstwa nadzwyczajnego czyli zaadresowanego do grup i poszczególnych ludzi w danym środowisku, którzy ze względu na warunki życia i szczególne potrzeby religijne nie mogą dostatecznie korzystać z duszpasterstwa zwyczajnego (DB 18). Jednak bez względu na jego usytuowanie w działalności pastoralnej Kościoła zawsze powinno być ono dostosowane do poziomu duchowego, intelektualnego, do wieku i zawodu oraz szczególnych potrzeb osób dorosłych¹.

W tym miejscu warto również wskazać na ścisły związek duszpasterstwa dorosłych z duszpasterstwem rodzin, które z założenia ukierunkowane jest na małżeństwo i rodzinę a więc przygotowanie narzeczonych do zawarcia sakramentalnego związku oraz

¹ M. Fiałkowski, *Dojrzały i aktywni we wspólnocie Kościoła. Założenia duszpasterstwa dorosłych*. „Warszawskie Studia Pastoralne” (2016), nr specjalny, s. 319; zob. także: tenże, *Papieża Franciszka inspiracje dla duszpasterstwa młodzieży*, „Polonia Sacra” 20 (2016), nr 4, s. 87–99; tenże, *Cele duszpasterstwa dorosłych*. „Warszawskie Studia Pastoralne” 14(2019), nr 2, s. 7-17.

towarzystwie małżonkom i rodzinom, realizującym powołanie małżeńsko-rodzinne. Podmiotem i przedmiotem posługi obu tych duszpasterstw są osoby dorosłe a w przypadku duszpasterstwa rodzin także dzieci, młodzież i osoby starsze. Aby duszpasterstwo dorosłych było skuteczne musi ono oprócz fundamentalnych i niezmiennych podstaw teologicznych uwzględniać szeroko rozumiane uwarunkowania a wśród nich psychologiczne, dotyczące znajomości psychicznego rozwoju i funkcjonowania ludzi dorosłych. O takim podejściu mowa jest w nauczaniu Kościoła i literaturze przedmiotu. Uwarunkowań pozateologicznych nie można pominąć w działalności duszpasterskiej, gdyż ich znajomość wydatnie usprawnia realizację zbawczego dzieła Chrystusa realizowanego we wspólnocie Kościoła. Prezentacja psychologicznych uwarunkowań posługi duszpasterskiej stanowi zatem główną problematykę podjętą w syntetycznej formie w niniejszym artykule.

1. Kryteria i charakterystyka psychologiczna okresu dorosłości

Według Włodzimierza Szewczuka człowiek „dorosły jest sam odpowiedzialny za siebie jest sam podmiotem działalności produkcyjnej, sam decyduje o swoim planie życiowym, sam musi się parać z trudnościami jego realizacji, sam odpowiada wobec społeczeństwa za swoją działalność”². Takie ujęcie dorosłości zawiera „mocne strony” i wskazuje, że dorosłości towarzyszy: rozumność, odpowiedzialność, operatywność, konstruktywność, niezależność a także autonomia. Bycie dorosłym oznacza nie ustawać w działaniach, akceptować swoje granice, umieć relatywizować wydarzenia, stawać się zdolnym do autonomii i przeżywania swojej samotności. Dorosły człowiek to taki ktoś, kto po osiągnięciu szczytowej granicy rozwoju fizycznego oraz odpowiedniego poziomu dojrzałości intelektualnej i emocjonalno - dążeniowej, które umożliwiają mu rozwiązywanie podstawowych problemów życiowych i decydowanie o sobie samodzielnie uczestniczy w życiu społecznym, zapewnia sobie byt i zdolny jest do wykonywania różnych zadań społecznych między innymi wychowania

² W. Szewczuk, *Psychologia człowieka dorosłego*, Warszawa 1961, s. 40-41.

potomstwa, a przy tym odznacza się on całkowitą swobodą w wykonywaniu swoich obowiązków³.

Dorosłość to najdłuższy okres rozwojowy w życiu człowieka, obejmujący kilkadziesiąt lat i rozciągający się między dorastaniem a starością. Przebieg indywidualnej historii życia dorosłego uzależniony jest od konkretnych warunków rodzinnych, od wielorako ukształtowanego środowiska wychowawczego, stanu zdrowia, doświadczenia a w znaczącym stopniu od świadomego kierowania sobą. Zdzisław Chlewiński twierdzi, że wiek dorosłości określa się zależnie od warunków geograficzno-kulturowych, począwszy od 15-21 roku wżwyż, wyłączając z tego okresu starość⁴. W naszym jednak kręgu kulturowym zwykło się przyjmować, że dorosłość rozpościera się między 20-25 a 65-85 rokiem życia i dzieli się na trzy okresy: wczesną, średnią i późną dorosłość. Wczesna dorosłość to okres między 20-23 a 35-40 rokiem życia, średnia przypada na 35-40 a 55-60 rok życia; natomiast późna rozpoczyna się powyżej 60. roku życia i nie jest przedmiotem prowadzonych w tej publikacji analiz⁵.

Psychologowie w swoich badaniach nad dorosłością zadawali sobie pytanie co oprócz uzyskanego wieku decyduje o tym, że człowiek osiąga dorosłość. W odpowiedzi wskazali na cztery istotne elementy, do których zaliczyli: zadania życiowe takie jak podjęcie pracy i założenie rodziny; odpowiedzialność za siebie i innych; niezależność od rodziców lub innych osób pełniących funkcję opiekunów oraz wolność wyboru i towarzyszącą jej siłę do spełniania pragnień i realizacji dążeń. Podali także kryteria wykluczające psychospołeczną koncepcję dorosłości. A do kryteriów tych zaliczyli między innymi: zależność uniemożliwiająca wolność wyboru, paraliżujący lęk w obliczu nowych zadań i skrajną nieodpowiedzialność za siebie i za innych. Te cechy uniemożliwiają, zdaniem badaczy, racjonalne podejmowanie decyzji

³ Z. Chlewiński, *Dorosły-struktura*, w: *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1983, t. 4, kol. 123-124.

⁴ Tamże.

⁵ *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, t. 2, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, Warszawa 2000, s. 15.

i zaangażowanie w ich realizację. Kryteria wykluczające sugerują przy tym tak zwaną osobowość niedojrzałą lub nieprawidłową⁶.

Dokonując prezentacji dorosłości należy rozpocząć od opisu wczesnej dorosłości, gdyż to w tym okresie zarówno rozwój fizyczny, intelektualny, jak i społeczny umożliwia człowiekowi osiągnięcie niezależności ekonomicznej oraz odpowiedzialne pełnienie nowych ról społecznych, zwłaszcza pracownika, małżonka czy rodzica. Aktywność osoby we wczesnej dorosłości koncentruje się przede wszystkim wokół własnej rodziny oraz pracy zawodowej, przy czym w tę pierwszą zaangażowane są bardziej kobiety, a w drugą mężczyźni. Szczególnego znaczenia nabiera w tym okresie zwykle rozwiązywanie codziennych problemów, gdyż stymuluje ono rozwój myślenia u młodych dorosłych.

Zaznaczyć trzeba, że średnia dorosłość określana inaczej jako wiek średni odznacza się przede wszystkim plastycznością i dużą potencjalnością. Dostrzega się przy tym, że czynniki biologiczne odgrywają mniejszą rolę w określaniu natury procesu rozwoju. Jednak ma miejsce obniżenie wydajności organizmu oraz przekwitanie. Skutki tych procesów są różne u obu płci i mogą być w dużej mierze niwelowane oraz kompensowane. Na okres średniej dorosłości przypada robienie największej kariery zawodowej lub największego kryzysu w tejże karierze. Zmieniają się także w tym okresie relacje z dziećmi oraz ze starzejącymi się rodzicami, a osoby dorosłe zdobywają coraz większe doświadczenie i wzbogacają się o życiową mądrość⁷.

Dorosłość to czas bardzo ważny w życiu człowieka, gdyż następują wtedy jedne z najważniejszych zmian, decydujących o całościowej ocenie jakości i bilansie życia. Zmiany mentalne, dynamika osobowości i wyzwania, przed jakimi staje człowiek sprawiają, że jest to okres, w którym podejmowane są ważne decyzje oraz mają miejsce

⁶ P. Oleś, *Psychologia człowieka dorosłego. Ciągłość, zmiana, integracja*, Warszawa 2015, s. 17-19.

⁷ B. Szmigielska, *Wczesna dorosłość*, w: *Słownik psychologiczny*, red. J. Siuta, Kraków 2005, s. 305-306; także, *Średnia dorosłość*, w: *Słownik psychologiczny*, dz. cyt., s. 279.

znaczące wydarzenia. Dorosłość to czas, kiedy zachodzące zmiany w największym stopniu są pochodną intencjonalnej aktywności samego podmiotu. Świadomość upływającego czasu i odległej choć ograniczonej perspektywy przyszłości inspirują ludzi do podejmowania wyborów sprzyjających rozwojowi osobowości. Na kształt życia dorosłego wpływ mają nie tylko podejmowane decyzje, ale również to, jak człowiek postrzega własne zadania i szanse, jakie wyznacza sobie kierunki aktywności i rozwoju, jakie ma wreszcie ideały, plany i dążenia oraz jakich dokonań od siebie oczekuje. Poza przypadkami życia zdeterminowanego pewnymi wydarzeniami dorosłość jest okresem wielkiej szansy dla autokreacji⁸.

Charakteryzując osobę dorosłą stwierdzić należy, że rozmaite funkcje psychiczne dorosłych w przeciwieństwie do dzieci i młodzieży utrzymują się na bardzo stabilnym poziomie, co widoczne jest w wytrwałej koncentracji uwagi na jednym przedmiocie, bardziej obiektywnej i kontrolowanej percepcji otoczenia. Wyobrażenia osoby dorosłej jest wyjątkowo twórcza i podlega krytycznej ocenie, zaś pamięć mechaniczna staje się coraz słabsza, podlegając krytycznej ocenie na korzyść coraz silniejszej pamięci logicznej. Na podkreślenie zasługuje fakt, że osoby dorosłe charakteryzuje się zrównoważoną emocjonalnością, stałością i wytrwałym dążeniem, a także myśleniem abstrakcyjnym. Zauważa się u nich, że wydajność energetyczna organizmu utrzymuje się na wyrównanym poziomie i zmniejsza się dopiero w okresie późniejszym (zmiany inwolucyjne u kobiet mają miejsce w 45-55 roku życia, a u mężczyzn w 50-60), co wyraźnie wpływa na spadek aktywności psychicznej. W późniejszych dekadach dorosłości ma miejsce osłabienie funkcji wzroku, słuchu oraz szybkości reakcji na różne bodźce. Jednak obniżenie elementarnych sprawności nie ogranicza zasadniczo możliwości rozwoju, a co najwyżej wyklucza prace uzależnione od sprawności sensoryczno-motorycznych. Mimo zachodzących zmian u osób dorosłych rozwija się życie umysłowe, zdolność twórczego i krytycznego myślenia, a także

⁸ P. Oleś, *Psychologia człowieka dorosłego. Ciągłość, zmiana, integracja*, dz. cyt., s. 11.

trafność ocen. Utrzymanie wysokiego poziomu oraz jego obniżanie zależą w dużym stopniu od ogólnego stanu psychicznej odporności organizmu⁹.

Należy również zaznaczyć, że w okresie dojrzałości stają się coraz bardziej wyraźne różnice między płciami, wynika to z odmienności biologicznej, a także odrębnych ról wyznaczonych w kulturze kobiecie i mężczyźnie, zmieniają się one pod wpływem czynników kulturowych. Wśród psychicznych atrybutów człowieka dorosłego wymienia się: zdolność do **abstrakcyjnego myślenia**; umiejętność formułowania odpowiedzi na pytania dotyczące jego jako osoby oraz członka społeczeństwa i istoty we wszechświecie; gotowość do podjęcia i wykonywania pracy zawodowej; umiejętność dokonywania wyborów **wartości** oraz własnego miejsca w świecie; aktywne uczestnictwo w procesach interakcji społecznych; dojrzałe **relacje interpersonalne** z innymi; zdolność do obiektywnej oceny siebie i innych, zajmowania stanowiska wobec innych osób, problemów i wartości; doświadczenie zdobywane poprzez uczestnictwo w różnego rodzaju sytuacjach; styczność z innymi ludźmi oraz wewnętrzne przeżycia i własne postępowanie, które mają wpływ na ukształtowanie się **tożsamości** oraz **samooceny** oraz umiejętność podnoszenia kwalifikacji.

Zasadniczą treść życia dorosłego stanowi praca zawodowa, rozwijająca uzdolnienia i zainteresowania oraz kształtująca osobowość. U większości dorosłych występuje wyraźne ukierunkowanie przyszłościowe, zwłaszcza na osiągnięcia zawodowe, naukowe, społeczne i artystyczne. Każdy dorosły uprawia przynajmniej jedną formę działalności, która choć w wąskim zakresie wzbogaca jego psychikę, poszerza doświadczenie i możliwości dalszego działania. Dorosli podejmują również trud samodzielnego uczenia się i wychowania, które sprowadza się do samowychowania, zmierzającego do osiągnięcia osobowej dojrzałości i intelektualnej samodzielności, polegającej na dostrzeganiu właściwych problemów życiowych, uniezależnianiu się od poglądów narzuconych z zewnątrz w gotowej formie a także na

⁹ Z. Chlewiński, *Dorosły – struktura*, dz. cyt., kol. 124.

kierowaniu się w swym postępowaniu, uznanym i zinternalizowanym systemem wartości¹⁰.

2. Rozwój w okresie dorosłości

Do niedawna niewielu psychologów zwracało uwagę na proces rozwoju w dorosłości. Zarówno Jean Piaget, jak i Zygmunt Freud nie zajmowali się dorosłością. Okres dorosłości traktowany był jako ostatni zasadniczy okres rozwojowy. Jednak w ostatnich latach sytuacja się zmieniła i psychologowie wyraźnie stwierdzili, że człowiek podlega ciągłemu rozwojowi i podjęli intensywne badania na dorosłością¹¹. Główną teorią, która objęła pełny cykl życia człowieka od narodzin aż do starości stała się teoria Erika Eriksona, który pisał w sposób wyczerpujący nie tylko na temat dzieciństwa czy dorastania, ale również na temat zmian rozwojowych, które zachodzą w okresie dorosłości. Zwracał on przy tym uwagę na społeczne czynniki rozwoju i opisał sekwencje stadiów w rozwoju psychospołecznym. Erikson traktował każde stadium rozwoju jako związane z jakimś kryzysem lub też konfliktem, któremu jednostka musi stawić czoło i który musi rozwiązać. Wymienia on osiem stadiów rozwoju psychospołecznego. Do wczesnej dorosłości przypisuje kryzys, dotyczący intymności i samotności. Dlatego człowiek w tej fazie życia poszukuje bliskich i trwałych związków z innymi, szczególnie z partnerem odmiennej płci. Pomyślnie rozwiązanie tegoż kryzysu życiowego polega na umiejętnym przeżywaniu miłości i oddaniu w stosunku do innych zaś niepomyślnie prowadzi do samotności i pozbawionych treści związków z innymi. Natomiast dla średniej dorosłości charakterystyczny kryzys życiowy koncentruje się wokół produktywności i stagnacji. Jednostka poszukuje wtedy odpowiednich dla siebie form produktywności i twórczości, jak również własnego wkładu do społeczeństwa jako całości. Pomyślnie rozwiązanie uwidacznia się w zdolności do opieki i troski o innych, zaś negatywne na braku rozwoju i nadmiernej

¹⁰ S. Solak, *Człowiek i jego wychowanie. Zagadnienia wybrane*, Tarnów 2001, s. 125-133.

¹¹ Tamże, s. 125.

trosce o siebie samego¹². Jednak wydarzeniem niejako centralnym jest kryzys wieku średniego, stanowiący moment przełomowy w życiu osoby dorosłej. Człowiek uświadamia sobie przemijanie, zachodzące zmiany zarówno te fizyczne, jak i psychiczne efekty starzenia się, opuszczenie domu przez dzieci i realność śmierci oraz dokonuje wstępnej oceny dotychczasowego życia. Kryzys ten może przebiegać w formie łagodnej, i wówczas pojawia się jedynie poczucie zmęczenia, frustracja i poczucie bezradności, lub może przybierać formy bardziej drastyczne, wywołujące depresję i prowadząc do nagłych zmian w życiu rodzinnym i zawodowym¹³.

Z omawianym okresem życia ściśle łączą się zadania rozwojowe, które człowiek dorosły powinien rozwiązać na etapie wczesnej i średniej dorosłości. Pojęcie zadanie rozwojowe wprowadził Robert J. Havighurst, definiując je jako „problem, wobec którego staje jednostka w danym okresie życia”. Problem ten wynika z pewnych oczekiwań społecznych formułowanych pod adresem osób w konkretnym przedziale wiekowym. Poradzenie sobie z zadaniem rozwojowym przyczynia się do poczucia zadowolenia i satysfakcji oraz prowadzi do optymistycznego nastawienia względem kolejnych zadań. Z kolei niepowodzenie prowadzi do pogorszenia się jakości funkcjonowania jednostki, do kulminacji konfliktów wewnętrznych, a następnie do poszukiwania i opanowywania nowych możliwości działania¹⁴.

Do typowych zadań rozwojowych charakterystycznych dla wczesnej dorosłości zaliczyć należy: wybór małżonka; uczenie się współżycia z małżonką/kiem; założenie rodziny; wychowywanie dzieci; prowadzenie domu; rozpoczęcie pracy zawodowej; podjęcie obowiązków obywatelskich; znalezienie pokrewnej grupy społecznej. Natomiast wśród zadań średniej dorosłości sytuują się między innymi: wspomaganie dorastających dzieci tak, aby stawały się

¹² A. Brich, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, Warszawa 1998, s. 130-132.

¹³ D. Czyżowska, *Kryzys wieku średniego*, w: *Słownik psychologiczny*, dz. cyt., s. 132.

¹⁴ P. Oleś, *Psychologia człowieka dorosłego. Ciągłość, zmiana, integracja*, dz. cyt., s. 51-52.

odpowiedzialnymi i szczęśliwymi ludźmi dorosłymi; osiągnięcie dojrzałej odpowiedzialności społecznej i obywatelskiej; uzyskanie i utrzymywanie zadowalającej sprawności w pracy zawodowej; wypełnienie wolnego czasu zajęciami typowymi dla ludzi dorosłych; traktowanie małżonka/i jako osoby; akceptowanie i dostosowanie się do fizjologicznych zmian wieku średniego; przystosowanie do starzenia się rodziców¹⁵.

Pochylając się nad rozwojem w okresie dorosłości należy wymienić również tzw. trendy rozwojowe, które reprezentują ideały rozwojowe zwłaszcza dla wczesnej dorosłości. Psychologowie twierdzą, że większość ludzi rozwija się zgodnie z tymi wymiarami, osiągając ideały rozwojowe. R. White wymienia pięć trendów rozwojowych. Na pierwszym miejscu usytuował stabilizację tożsamości ego, wyrażającą się w dojrzałe ukształtowanej uczuciowości jednostki oraz spójności jego własnej tożsamości. Następnie wskazał na nawiązywanie głębszych związków interpersonalnych, pogłębianie dziedzin ludzkiej aktywności, humanizację wartości i wzrost znaczenia o innych¹⁶.

Warto także zauważyć, że badania w zakresie takich cech jak inwestowanie w rozwój intelektualny, otwartość „ja”, opiekuńczość, wiara we własne siły, pokazują że ma tutaj miejsce wyraźny ich rozwój w okresie od dorastania aż do starości. Natomiast gdy idzie o osobowość człowieka dorosłego, to należy stwierdzić jej względnie stały charakter. Do najbardziej stabilnych cech osobowości należą wartości: społeczne, polityczne, ekonomiczne, religijne i estetyczne, a także zainteresowania zawodowe. Chociaż badania poprzeczne są mniej jednoznaczne i sugerują występowanie różnic związanych z wiekiem w zakresie takich cech osobowości, jak sztywność, ostrożność, konserwatyzm i pojęcia „Ja”. Badania nad osobowością pokazują również, że kobiety mają bardziej stałą osobowość niż mężczyźni. Osobowość mężczyzn podlega największym zmianom przy przejściu

¹⁵ Tamże.

¹⁶ A. Brich, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, dz. cyt., s. 133-134.

od okresu dorastania do wczesnego okresu dojrzałego, gdy osiąga się niezależność zawodową i finansową¹⁷.

3. Religijność osoby dorosłej

Na temat religijności człowieka dorosłego jest niewiele badań. Rozwój religijności jak pisze Czesław Walesa w omawianym okresie dotyczy przede wszystkim rewizji dotychczasowych zachowań religijnych i pogłębienia życia religijnego jednostki aż do osiągnięcia przez nią swoistej pełni czy spełnienia. Na religijność składa się kilka istotnych elementów, wśród których wymienić trzeba: codzienne nawracanie się, żywą wiarę potwierdzoną działaniem, uczestnictwo w krzyżu Chrystusa, miłość nieprzyjaciół oraz współuczestnictwo w życiu Kościoła¹⁸. Religijność spełniona jest zakorzeniona w Transcendencji i wpływa w decydujący sposób na myślenie, odczuwanie, decydowanie, kształtowanie międzyludzkich relacji, doświadczenia i działania. Przenika ona całe życie człowieka i wszystkie jego struktury, stając się religijnością egzystencjalną. Dojrzała religijność umożliwia bycie na drodze, dialogowanie z Bogiem faktami swojego życia, nasycenie treściami religijnymi sfery intelektualnej i wolnościowej, co szczególnie widoczne jest w dokonywaniu religijnych decyzji życiowo doniosłych. Dzięki religijności egzystencjalnej niemal każde zdarzenie może stać się wydarzeniem odczytywanym w perspektywie wiary.

Religijność człowieka w okresie wczesnej dorosłości (od 25 do około 40 roku życia) to tzw. okres stabilności religijnej. W tym czasie ma miejsce zderzenie się idealizmu młodzieńczego i różnych przejawów autentyczności religijnej z realnością codziennego życia i twardeymi wymaganiami rzeczywistości. Zwłaszcza u tych, którzy założyli własne rodziny i zaangażowali się w relacje z innymi. Ma miejsce

¹⁷ P. Oleś, *Psychologia człowieka dorosłego. Ciągłość, zmiana, integracja*, dz. cyt., s. 90-137.

¹⁸ C. Walesa, *Rozwój religijności człowieka*, t. 1, Lublin 2005, s. 143; tenże, *Rozwój religijności człowieka*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaza, Kraków 2006, s. 111-146.

również w ich życiu kształtowanie się kryteriów różnicowania i odróżniania zjawisk religijnych od niereligijnych. Zauważa się u osób dorosłych pewien konformizm religijny, polegający na dostosowaniu się do praktyk otoczenia i instytucji własnego środowiska. W tym czasie rodzice koncentrują się na wychowaniu swoich dzieci, stąd też ich zaangażowanie w wychowanie religijne i mimowolna lub świadomie zamierzona działalność kerygmaticzna, czyli przyjmowanie i przekazywanie religijności innym ludziom bardzo często staje się powodem ożywienia religijności osobistej, a także jej ugruntowania i stabilności, co wyraża się w świadomym i gorliwym uczestniczeniu w religijnych praktykach otoczenia i instytucji własnego środowiska. Niektóre formy uczestnictwa mają charakter twórczy i wnoszący pierwiastek ożywczy w aktywność religijną wspólnot lokalnych.

Religijność człowieka w wieku średnim (40-60) stanowi tzw. okres dojrzałości religijnej. Dostrzega się, że po 40 roku życia pojawią się u wierzących problemy związane z potrzebą rewizji i pogłębienia własnej religijności. Następuje u nich pewna polaryzacja religijności, co przejawia się w tym, że niektóre osoby stają się bardziej religijne, osiągając swoistą dojrzałość, a inne stają się bardziej indyferentne. U niektórych ma miejsce pogłębienie religijności, a u innych pogodzenie się z przeciętnością, codziennym rytmem zewnętrznych zajęć oraz poszukiwaniem wygody i stabilizacji typu egzystencjalnego¹⁹. Również w okresie średniej dorosłości pełnemu rozwojowi albo spełnieniu podlegają religijne ideały. Jest to istotne nie tylko dla zwieńczenia biegu życia jednostki ludzkiej, ale i dla międzypokoleniowej transmisji życia religijnego, gdyż owe religijne ideały oraz wzorce działań, a także religijne przedsięwzięcia, pragnienia i marzenia, dotyczące pełnego życia religijnego mają duży wpływ na innych a szczególnie na własne dzieci, wychowanków czy uczestników wspólnot religijnych.

¹⁹ C. Walesa, *Psychologiczna analiza rozwoju religijności człowieka ze szczególnym uwzględnieniem pierwszych okresów jego ontogenezy*, w: *Psychologia religii*, red. Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 152-153.

Badania psychologiczne potwierdzają, że religijność człowieka dorosłego przybiera coraz bardziej złożone i skomplikowane formy²⁰.

Jednak jeżeli rozwój religijności przebiega pomyślnie, to osoby w wieku średniej dorosłości podejmują różne formy aktywności związane z problemami egzystencjalnymi świata i innych osób. Okazuje się, religia nadaje coraz głębszy sens ich życiu i odpowiada na fundamentalne pytania. Warto również wskazać, że religijność inaczej przeżywana jest przez kobiety a inaczej przez mężczyzn. Zasadniczo większą religijnością i pobożnością odznaczają się kobiety. Aczkolwiek dostrzec też trzeba, że mniej interesują się one sprawami doktrynalnymi czy dogmatycznymi i obserwuje się u nich znacznie mniej wątpliwości aniżeli u mężczyzn. Religijność kobiety podkreślona jest przede wszystkim przez praktyki religijne i rytuały. Religia zapewnia im szczególnie poczucie bezpieczeństwa²¹. Warto także zauważyć, że prowadzone badania w zakresie religijności wyraźnie wskazują, że dorośli, zarówno kobiety, jak i mężczyźni, deklarują potrzebę wsparcia ich w osiąganiu dojrzałości religijnej, a znaczącą rolę w tym procesie przypisują oni wiedzy religijnej.

* * *

W podsumowaniu stwierdzić należy, że rozwój człowieka nie kończy się wraz z osiągnięciem dorosłości, lecz jest procesem przekształcania się zachowań i struktury psychicznej człowieka w wymiarze całego życia. Osoba dorosła odznacza się stałą zdolnością przyjmowania nowych doświadczeń, odrzucania i krytycznego rewidowania starej wiedzy, włączania do swojej pamięci i myślenia nowych idei, punktów widzenia, paradygmatów naukowych i argumentów a także chęcią uczenia się. Charakteryzuje się ona zdolnością do funkcjonowania w nowych rolach społecznych i kształtuje u siebie cechy umożliwiające jej optymalne pełnienie tych ról, ponadto wykazuje się zdolnością

²⁰ Tenże, *Rozwój religijności człowieka*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, dz. cyt., s. 143-144.

²¹ Zob. A. Walulik, *Religia w kształtowaniu dorosłości. Perspektywa katolicka*, „Paedagogia Christiana” 2(2017), s. 171-186.

nieustannego doskonalenia i umiejętnością przystosowywania się do wymagań środowiska.

W perspektywie religijnej, uwzględniając ważne stwierdzenie Stanisława Kuczkowskiego, że rozwój religijny nigdy nie jest procesem zakończonym za życia jednostki, należy w praktyce duszpasterskiej ów rozwój ciągle stymulować i podejmować szereg działań, zwłaszcza poprzez formację intelektualną, duchową i apostołską. Chodzi bowiem o to, aby dojrzała religijność osób dorosłych obecna była nie tylko w doświadczeniu religijnym, ale również w postawach i zachowaniu, a także wyrażała się poprzez odważne świadectwo życia. Uwzględniając w praktyce pastoralnej znajomość psychologii ludzi dorosłych należy szczególnie zadbać o dobre przygotowanie osób dorosłych do małżeństwa, podjąć zadanie pedagogizacji rodziców i zapewnić małżonkom systematyczną pomoc w rozwiązywaniu przeżywanych przez nich konfliktów i kryzysów. Na podkreślenie zasługuje tutaj dobrze funkcjonujące poradnictwo pastoralne i katecheza dorosłych, pogłębiająca wiedzę religijną i zapewniająca formację duchową. Mając na uwadze otwartość dorosłych na innych, warto im również zaproponować udział w dziełach charytatywnych i apostołskich, a także uczestnictwo w ruchach i małych grupach religijnych.

Streszczenie

Duszpasterstwo dorosłych to działalność zbawcza Kościoła zaadresowana i dostosowana w swoich metodach i formach do osób dorosłych. Sytuuje się ono w ramach duszpasterstwa zwyczajnego, którego celem jest prowadzenie wiernych do spotkania z Bogiem w wierze i miłości. Można je również zaliczyć do duszpasterstwa nadzwyczajnego czyli zaadresowanego do grup i poszczególnych ludzi w danym środowisku, którzy ze względu na warunki życia i szczególne potrzeby religijne nie mogą dostatecznie korzystać z duszpasterstwa zwyczajnego. Jednak bez względu na jego usytuowanie w działalności pastoralnej Kościoła zawsze powinno być ono dostosowane do poziomu duchowego, intelektualnego, do wieku i zawodu oraz szczególnych potrzeb osób dorosłych.

Celem niniejszej publikacji jest wskazanie na wybrane elementy psychologii osób dorosłych mających znaczenie dla posługi duszpasterskiej. Uwaga

autora skupiła się wokół kryteriów dorosłości, podania charakterystyki psychologicznej osób w wieku średnim, zmian rozwojowych i zagadnienia dotyczącego religijności. Dla duszpasterstwa osoby w wieku średnim stanowią zarówno podmiot jak i przedmiot pastoralnego oddziaływania. Znajomość psychologii wieku średniego wskazuje, że rozwój człowieka ciągle trwa i nie kończy się wraz z osiągnięciem dorosłości, jednak wymaga on wsparcia zwłaszcza na płaszczyźnie religijnej.

Summary

Adult pastoral care is the Church's saving activity addressed and adapted in its methods and forms to adults. It is a part of ordinary pastoral work, which aims to lead the faithful to meet God in faith and love. They can also be included in extraordinary pastoral care, i.e. care addressed to groups and individual people in a given environment who, due to living conditions and special religious needs, cannot sufficiently benefit from ordinary pastoral care. However, regardless of its place in the pastoral activity of the Church, it should always be adapted to the spiritual, intellectual level, age and occupation as well as the special needs of adults.

The purpose of this publication is to identify selected elements of adult psychology relevant to pastoral ministry. The author's attention focused on the criteria of adulthood, giving psychological characteristics of middle-aged people, developmental changes and the issue of religiosity. For pastoral care, middle-aged people are both the subject and the object of pastoral influence. The knowledge of middle age psychology indicates that human development is still ongoing and does not end with adulthood, but it requires support especially on a religious level.

Słowa kluczowe: duszpasterstwo dorosłych, dorosłość, wiek średni, psychologia, cechy psychiczne, zadania rozwojowe, religijność

Keywords: adult pastoral care, adulthood, middle age, psychology, mental characteristics, developmental tasks, religiosity

Bibliografia

- Brich A., Malim T., *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, Warszawa 1998.
- Chlewiński Z., *Dorosły – struktura*, w: *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1983, t. 4, kol. 123-124.

- Fiałkowski M., *Cele duszpasterstwa dorosłych*. „Warszawskie Studia Pastoralne” 14(2019), nr 2, s. 7-17.
- Fiałkowski M., *Dojrzały i aktywni we wspólnocie Kościoła. Założenia duszpasterstwa dorosłych*. „Warszawskie Studia Pastoralne” (2016), nr specjalny, s. 317-328.
- Misiaszek K., *Motywy na rzecz katechezy dorosłych*, „Studia Theologica Varsaviensia” 47(2009), nr 1, s. 13-25.
- Oleś P., *Psychologia człowieka dorosłego. Ciągłość, zmiana, integracja*, Warszawa 2015
- Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, t. 2, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, Warszawa 2000.
- Słownik psychologiczny*, red. J. Siuta, Kraków 2005.
- Solak S., *Człowiek i jego wychowanie. Zagadnienia wybrane*, Tarnów 2001.
- Szewczuk W., *Psychologia człowieka dorosłego*, Warszawa 1961.
- Walesa C., *Psychologiczna analiza rozwoju religijności człowieka ze szczególnym uwzględnieniem pierwszych okresów jego ontogenezy*, w *Psychologia religii*, red. Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 143-180.
- Walesa C., *Rozwój religijności człowieka*, t. 1, Lublin 2005.
- Walesa C., *Rozwój religijności człowieka*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaza, Kraków 2006, s. 111-146.

Biogram

Ks. Zbigniew Zarembki: kapłan diecezji włocławskiej; doktor habilitowany nauk teologicznych – specjalność teologia pastoralna; profesor nadzwyczajny UMK; pracownik naukowy w Katedrze Teologii Praktycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; kierownik Studiów Doktoranckich w zakresie nauk teologicznych oraz Przewodniczący Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne na UMK; współredaktor czasopisma teologicznego „Ateneum Kapłańskie”; redaktor tematyczny działu „Familia” w czasopiśmie „Teologia i Człowiek”; członek Toruńskiego Towarzystwa Naukowego w Toruniu; Teologicznego Towarzystwa Naukowego przy WSD we Włocławku oraz Polskiego Stowarzyszenia Pastoralistów Polskich. Wiceprezesa Fundacji „Pro Futuro Theologiae”; w swoich badaniach podejmuje zagadnienia szczegółowe z zakresu teologii praktycznej Kościoła, duszpasterstwa rodzin i familiologii; autor dwóch książek i kilkudziesięciu artykułów naukowych. E-mail: zzaremb@umk.pl

BŁAŻEJ SZOSTEK

ZJAWISKO EMPATII W DUSZPASTERSTWIE

The phenomenon of empathy in pastoral care

Empatia jest zjawiskiem wieloaspektowym, będącym przedmiotem zainteresowania zarówno psychologów, antropologów, filozofów, jak i teologów. Źródła tego zagadnienia sięgają filozofii, estetyki, socjologii, a także rozwijanej współcześnie psychologii humanistycznej, która stawiając w centrum całego człowieka, odkrywa i próbuje wyjaśnić fenomen złożoności psychiki ludzkiej. Wielką wagę do empatii przywiązuje psychologia humanistyczna, która w sposób systematyczny wyjaśnia wiele prawd o człowieku, przyczyniając się do lepszego zrozumienia jego istoty – jego rozumnej natury¹.

Fenomen empatii (gr. *empathia*) to „odczuwanie z kimś” – w psychologii oznacza zdolność odczuwania stanów psychicznych innych ludzi (empatia emocjonalna), umiejętność przyjęcia ich sposobów myślenia, spojrzenia z ich perspektywy na rzeczywistość (empatia poznawcza)². Osoba nieposiadająca tej umiejętności jest „ślepa emocjonalnie” i nie potrafi ocenić ani dostrzec stanów emocjonalnych i uczuciowych innych osób. Empatia jest jednym z najsilniejszych hamulców zachowań agresywnych, istotnym więc pytaniem pozostaje, dlaczego niektórzy ludzie są empatyczni, a niektórzy są tej zdolności pozbawieni.

Celem artykułu będzie próba spojrzenia na zjawisko empatii z perspektywy interdyscyplinarnej, aby wyznaczyć konkretne wskazania

¹ Zob. C. R. Rogers, *Terapia nastawiona na klienta. Grupy spotkaniowe*, Wrocław 1981.

² J. Siuta, *Słownik psychologii*, Kraków 2006.

pastoralne mogące być pomocne duszpasterzom w lepszym korzystaniu z empatii w działalności pastoralnej. wyznaczyć konkretne wskazania pastoralne mogące być pomocne duszpasterzom w lepszym korzystaniu z empatii w działalności pastoralnej Na gruncie naukowym zjawiskiem empatii w perspektywie pastoralnej zajmował się m.in. Ch. R. Schlauch³, wskazujący na empatię jako istotę działalności duszpasterskiej. Na gruncie polskim temat podejmował ks. S. Bukalski⁴ przy okazji tematyki rozmowy duszpasterskiej oraz wielu teologów pastoralistów opisujących empatię w kontekście duszpasterstwa specjalnego i specjalistycznego.

1. Zachowanie empatyczne a altruizm

Zachowania empatyczne pozwalają nam spojrzeć na świat oczami drugiego człowieka, dostrzec to, czego my jako jednostki nie potrafilibyśmy bez tej zdolności. Dzięki empatii widzimy świat oczami partnera interakcji – mogą otworzyć się dzięki temu zupełnie nowe, nieznane i ważne obszary widzenia i przeżywania świata. Zdolność ta automatycznie i w sposób kontrolowany poszerza horyzonty postrzegania rzeczywistości, ubogaca nas i uczy, jaki jest drugi człowiek.

Typowe reakcje empatii to: troska, współczucie, szukanie prawdy o zachowaniu innych ludzi, odczuwanie cierpienia w obecności osób cierpiących, odczuwanie niepokoju na widok lęku innych, gotowość niesienia pomocy, współodczuwanie radości, smutku i innych emocji, ufność, wdzięczność, wyprzedzanie życzeń innych ludzi, serdeczność, życzliwość, tolerancja⁵.

Jak wskazuje papież Franciszek, postawa empatii często polega na tym, aby „zwolnić kroku, porzucić niepokój, aby spojrzeć w oczy i słuchać albo odłożyć pilne sprawy, aby towarzyszyć człowiekowi,

³ Zob. Ch. R. Schlauch, *Empathy as the Essence of Pastoral Psychotherapy*, „The Journal of Pastoral Care” 44, 1(1990), s. 3-17.

⁴ Zob. S. Bukalski, *Psychologiczne aspekty rozmowy duszpasterskiej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2(2011), s. 119-130.

⁵ A. Węgliński, *Trafność Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi (KRE)*, w: *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej*, red. R. Drwał, Lublin 1989, s. 63-76.

który pozostał na skraju drogi. Czasem Kościół jest jak ojciec syna marnotrawnego, który pozostawia drzwi otwarte, aby mógł on wejść bez trudności, kiedy powróci”⁶.

Empatia to także wrodzona skłonność do niesienia pomocy osobom znajdującym się w potrzebie, zwłaszcza w sytuacji zagrożenia życia, wydaje się być absolutnym przeciwieństwem agresji. Niektórzy filozofowie moralności, tacy jak David Hume i Adam Smith, uważali, że empatia, czyli współczucie jest podstawą naszego zachowania moralnego. Warto przy tym dodać, że podobnie jak agresja, empatia nie jest cechą wyłączanie ludzką. Zachowanie empatyczne jest charakterystyczne dla wielu naczelnych. Uważa się, że empatia rozwinęła się dzięki aktywności neuronów lustrzanych⁷.

Empatia angażuje głównie emocje. Emocje innych osób są odbierane przez system neuronów lustrzanych. Są to układy neuronów czuciowych powiązanych z motorycznymi tak, że obserwacja ruchów innych wywołuje u nas ruchy naśladowcze, a te z kolei wywołują u nas emocje analogiczne do emocji u osobnika obserwowanego. Dzielenie wrażeń i emocji z innymi jest związane z aktywacją struktur przetwarzających w naszych strukturach mózgowych w podobny sposób, w jaki są przetwarzane w strukturach mózgow osób potrzebujących pomocy. Struktury aktywizowane przez aktywności empatyczne to mózg – przede wszystkim wtórna kora somatosensoryczna (dotyk), kora wyspowa i przednia kora obręczy (ból i wstręt) oraz zespół jąder migdałowatych (strach). W całości obszary te są określane jako układ limbiczny i tworzą tzw. „mózg emocjonalny”⁸.

W literaturze przedmiotu postuluje się rozróżnienie trzech składowych procesów empatycznych. Pierwsza z nich to zdolność do emocjonalnego rozpoznawania emocji swoich i innych poprzez obserwację ekspresji twarzy, mowy i zachowania. Drugim składnikiem empatii jest zdolność do przyjmowania emocjonalnej perspektywy

⁶ Franciszek, Adhortacja *Evangelii gaudium*, Watykan 2013, nr 46.

⁷ J. Vetulani, *Agresja i empatia – dziwne pomieszanie*, „Wszechświat”, t. 112, nr 1, s. 18.

⁸ Por. tamże.

innej osoby. W tym przypadku istnieje jednak wyraźne rozróżnienie pomiędzy perspektywą osoby badanej i innej osoby. Trzecim komponentem jest zdolność do afektywnego reagowania, czyli do podzielenia stanów emocjonalnych innych osób oraz zdolność doświadczenia podobnych emocji. Empatia zawiera afektywne doświadczenia uczuć innej osoby, tak jakby były one jednymi z własnych uczuć. Jednak empatyczne odpowiedzi zawsze zawierają oddzielenie własnych emocji od tych drugiej osoby. Ze słowem empatia używane jest często zamiennie określenia sympatia, która w przeciwieństwie do empatii nie pociąga za sobą emocjonalnego oddzielenia od stanu emocjonalnego drugiej osoby⁹.

Empatia jest kluczowym mechanizmem, dzięki któremu ujawniają się w człowieku zachowania altruistyczne i zachowania prospołeczne. Altruizm charakteryzuje się tym, że podejmuje się bezinteresownie zachowania na rzecz innych ludzi, nie oczekując w zamian żadnej gratyfikacji. Altruizm jako troska o drugiego człowieka – uznawany jeszcze niedawno za nierealny postulat moralny – wydaje się dzisiaj wymogiem wręcz koniecznym dla normalnego funkcjonowania jednostki i całych grup ludzkich we współczesnym świecie. Niektórzy twierdzą nawet, iż warunkiem przetrwania ludzi w dobie cywilizacji technicznej na zasadzie alternatywy i kontrastu. Chodzi tu o altruizm rozumiany jako bliskoznaczny z nazwą „miłości bliźniego”, będących jednym z podstawowych nakazów moralnych chrześcijaństwa, jak również ten oparty na przesłankach pozareligijnych¹⁰.

Altruizm potrzebuje czynników wspomagających jego zaistnienie oraz realizację. Podstawowym elementem pozytywnym są ogólne zdolności empatyczne. Drugim czynnikiem są normy społeczne, szczególnie normy odpowiedzialności społecznej (pomaganie osobom będącym w potrzebie – a więc młodym, niedoświadczonym, bezradnym, osobom w podeszłym wieku, chorym, zagrożonym

⁹ D. Zarzycka, B. Ślusarska, B. Dobrowolska i in., *Empatia w pielęgniarstwie. Założenia, praktyka i jej empiryczne uwarunkowania*, „Pielęgniarstwo XXI wieku”, 56(2016) nr 3, s. 34.

¹⁰ Zob. M. Łobocki, *Altruizm a wychowanie*, Lublin 2002.

wykluczeniem społecznym) i normy wzajemności (pomoc i nieszkodzenie sobie nawzajem, przychodzenie z pomocą w szczególności tym, z których pomocy sami korzystali).

Osoby empatyczne dzięki znakomitemu wczuciu się w sytuację i psychikę innych stron mają zdolność rozwiązywania konfliktów, w związku z czym często pełnią rolę mediatorów. Osoby pozbawione tej zdolności są bardzo agresywne, o silnej osobowości, narzucające swą wolę i wizję świata, nie znosząc sprzeciwu, nieuznające argumentów innych stron, niedopuszczające do swojej świadomości możliwości własnej pomyłki lub błędu, wysoce konfliktowe, bezkompromisowe. Empatia kieruje nasz wzrok na drugiego, ponieważ bez niego trudno nam żyć¹¹.

2. Empatia a duszpasterstwo

Współczesne duszpasterstwo coraz silniej uwypukla konieczność oddziaływania personalnego. Człowiek pragnie relacji osobistej z duszpasterzem. Relacja ta może pogłębić życie religijne człowieka, a oddziaływanie pastoralne może dopomóc w uwolnieniu się od nieprawidłowości psychicznych, utrudniających przebieg prowadzący do dojrzałości osobowościowej i religijnej¹². Papież Paweł VI w adhortacji *Evangelii nuntiandi* zwraca uwagę, że: „Oprócz ogólnego i publicznego głoszenia Ewangelii zawsze jest godne uznania i ważne przekazywanie Ewangelii prywatne, od osoby do osoby. Używał go bardzo często sam Pan, jak świadczą rozmowy z Nikodemem, Zachęszem, Samarytanką, Szymonem Faryzeuszem. To samo czynili Apostołowie (...) Nie powinno dojść do tego, by na skutek konieczności niesienia Dobrej Nowiny do licznych rzesz ludzi, zapomniano o tej formie, która dosięga osobistego sumienia człowieka, i porusza je przedziwnym słowem, otrzymanym od kogoś innego. Nie możemy

¹¹ L. Grzesiuk, *Psychoterapia. Szkoły, zjawiska, techniki i specyficzne problemy*, Warszawa 1994, s. 47.

¹² R. Kamiński, A. Tomkiewicz, *Rozmowa duszpasterska i jej uwarunkowania psychologiczne*, „Rocznik Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej”, 6(1986), s.117.

dosyć pochwalić tych kapłanów, którzy w sakramencie pokuty albo w duszpasterskich rozmowach niestrudzenie i pilnie prowadzą poszczególne osoby drogą Ewangelii, umacniają je w ich wysiłku, podnoszą w razie upadku i zawsze wspierają swoją mądrą radą i życzliwą wolą”¹³.

Formą, w której duszpasterz i jego rozmówca może na zasadzie międzyosobowego spotkania wymienić myśli, poglądy, oceny i przekonania, ukierunkowane w bliższej i dalszej perspektywie na wartości duchowe i religijne, jest rozmowa duszpasterska. Może się ona odbywać na płaszczyźnie duszpasterstwa zwyczajnego podczas wizyty kolędowej, w kancelarii parafialnej czy w kierownictwie duchowym. Często ma miejsce również w formach duszpasterstwa specjalistycznego, np. w szpitalu. Można powiedzieć, że stanowi ona istotę poradnictwa pastoralnego.

Rozmowa duszpasterska odbywa się na dwóch płaszczyznach: nadprzyrodzonej, która ma zasadnicze znaczenie, oraz psychologicznej, uwarunkowanej cechami osobowościowymi duszpasterza i rozmówcy, a także sposobem prowadzenia rozmowy¹⁴. Płaszczyzna psychologiczna nie może jednak przerodzić się w jakąkolwiek próbę psychoterapii. Rozmowa duszpasterska nie jest sakramentalną spowiedzią i jako taka ma inne cele. W przypadku duszpasterza, który jest zarazem psychoterapeutą, możliwe jest wprowadzenie przez niego wyjątkowo do rozmowy duszpasterskiej metod psychoterapeutycznych, które zawsze mają tylko funkcję wspomagającą, a nie przewodnią. Podstawą rozmowy z duszpasterzem jest relacja międzyosobowa na gruncie, której człowiek może doświadczyć przez pośrednictwo duszpasterza, pociechy i duchowego wsparcia, jakie daje Bóg i wiara w jego miłość. W rozmowie duszpasterskiej ważne są przede wszystkim słowa, które są wypowiedane przez dwóch partnerów interakcji, ale nie można zapomnieć o postawie duszpasterza. Postawa pełna

¹³ Paweł VI, Adhortacja *Evangelii nuntiandi*, Watykan 1975, nr 46.

¹⁴ A. Tomkiewicz, *Rozmowa duszpasterska*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 749.

życzliwości, zrozumienia, szczególnie w relacji z człowiekiem depresyjnym, ma szansę nabrać charakteru terapeutycznego¹⁵.

Zdaniem papieża Franciszka: „W komunikacji z drugim człowiekiem pierwszą sprawą jest zdolność serca, umożliwiająca bliskość, bez której nie ma prawdziwego spotkania duchowego. Słuchanie pomaga nam dostrzec gest oraz stosowne słowo, które podważą naszą spokojną pozycję obserwatorów”¹⁶.

Papież Franciszek zwraca uwagę także na fakt, że: „Nie możemy angażować się w prawdziwy dialog, jeżeli nie jesteśmy *świadomi własnej tożsamości*. Na podstawie nicości, niczego, mglistej samoświadomości nie można prowadzić dialogu. Z drugiej strony, nie może też być autentycznego dialogu, jeżeli nie potrafimy otworzyć naszych umysłów i serc z *empatią i szczerą chęcią otwarcia się* na tych, z którymi rozmawiamy. Chodzi o okazanie zainteresowania, a w okazywaniu zainteresowania prowadzi nas Duch Święty. Wyraźne poczucie własnej świadomości każdego i zdolność do empatii są więc punktem wyjścia każdego dialogu. Jeśli chcemy rozmawiać swobodnie, otwarcie i owocnie z innymi, musimy dobrze wiedzieć, kim jesteśmy, co Bóg dla nas uczynił i czego od nas się domaga. I jeśli nasza komunikacja nie ma być monologiem, to konieczna jest otwartość umysłu i serca, by akceptować poszczególne osoby i kultury”¹⁷.

W kontekście rozmowy ważna jest odpowiedź na pytanie, co motywuje człowieka z problemami do rozmowy z duszpasterzem. Można tutaj dostrzec fakt, że psycholog nie zawsze potrafi zrozumieć problemy egzystencjalne, odnoszące się do sfery duchowej. Osoba szukająca porady nierzadko decyduje się na spotkanie z duszpasterzem, a nie z psychologiem, ponieważ obdarza go większym „zawodowym” zaufaniem i spodziewa się rozwiązania swoich wewnętrznych problemów za pomocą środków nadprzyrodzonych, które proponuje

¹⁵ Zob. O. Benedyktowicz, *Opieka – Relacja – Rozwój*, Warszawa 2009.

¹⁶ Franciszek, *Adhortacja Evangelii gaudium*, dz. cyt., nr 171.

¹⁷ Franciszek, *Spotkanie z biskupami azjatyckimi w sanktuarium w Haemi* (17.08.2014), <https://opoka.org.pl/> [dostęp: 10.11.2019].

duszpasterstwo¹⁸. Istotnie argument ten jest ważny i istotny. Należy jednak pamiętać, że w Polsce na szczęście coraz rzadziej panuje stereotyp, że osoba korzystająca z porad psychologicznych czy psychoterapii jest psychicznie chora. Często może to prowadzić do stygmatyzacji takiej osoby w jej środowisku, szczególnie w małych miastach i wsiach.

Duszpasterstwo w formie rozmowy ma charakter kariologiczny, w którym orędzie Jezusa Chrystusa spotyka się z konkretną sytuacją człowieka. Dzięki dialogowi obecnemu w rozmowie duszpasterskiej wiara przestaje być dla człowieka jedynie systemem abstrakcyjnych prawd podawanych przez Kościół do wierzenia. Ewangelia nabiera „praktycznego” znaczenia, stając się dla człowieka źródłem pociechy, odwagi, a także drogowskazem do szczęśliwego życia. Dzięki rozmowie duszpasterskiej można uzyskać poczucie niepowtarzalności i wartości, a także wychodząc ze swojej anonimowości, doświadczyć, że trudności i problemy towarzyszące życiu nie są Kościołowi obojętne. W rozmowie duszpasterskiej dokonuje się także akt diakonii. Nie chodzi tutaj tylko o przekaz słowa Bożego (martyria), lecz przede wszystkim o konkretną pomoc dla człowieka (diakonia) oraz o wywołanie poczucia przynależności do wspólnoty (*koinonia*)¹⁹.

Rozmowa duszpasterska składa się z kilku etapów. Pierwszy etap, rozpoczynający rozmowę, powinien odnosić się do kształtowania atmosfery zaufania między duszpasterzem a osobą będącą z nim aktualnie w relacji. Już sam fakt podjęcia rozmowy z duszpasterzem jest przeniknięty ogromnym zaufaniem. Zadaniem duszpasterza jest ten stan podtrzymywać, a także go pogłębiać. Budowanie zaufania jest rzeczą bardzo trudną i nierzadko rozmowa duszpasterska przy wzajemnej nieufności może skończyć się niestety tylko na etapie zakomunikowania duszpasterzowi przez osobę swoich trudności. Gdy duszpasterzowi i jego rozmówcy uda się zbudować relację opartą na zaufaniu, rozmowa duszpasterska przechodzi w drugi etap, w którym

¹⁸ R. Kamiński, A. Tomkiewicz, *Rozmowa duszpasterska i jej uwarunkowania psychologiczne*, dz. cyt., s. 120.

¹⁹ R. Hajduk, *Apologetyka pastoralna. Duszpasterska odpowiedź Kościoła na wyzwania czasów współczesnych*, Kraków 2009, s. 224.

osoba może w bezpiecznej atmosferze wyrazić swoje uczucia i emocje, a także opowiedzieć o swoich przeżyciach. Kiedy człowiek wyrazi to wszystko, co go aktualnie tworzy, motywuje, duszpasterz może uznać, że chory jest gotów na osobowe spotkanie z Jezusem Chrystusem. Ikoną takiego spotkania może być wędrówka Jezusa z uczniami udającymi się do Emaus (Łk 24, 13-33), kiedy to podczas rozmowy ze stanu smutku, przygnębienia Jezus doprowadza uczniów do wspólnego Łamania Chleba, które przewycięża ich stan i doprowadza do wiary i poznania Jezusa Zmartwychwstałego²⁰.

Dialog, w którym duszpasterz podchodzi z miłością, szacunkiem i empatią do człowieka, powoduje, że człowiek zaczyna dostrzegać, że nie jest sam, że jest z nim Bóg, który chce go umacniać i towarzyszyć mu podczas „doczesnej pielgrzymki”. Są z nim także rzesze świętych i postaci biblijnych, które doświadczały podobnie jak on. Człowiek, dzięki dialogowi odbywającemu się w ramach rozmowy duszpasterskiej, może dzięki pomocy Boga przez osobę duszpasterza zostać uwolniony od myśli, że sam musi zmagać się ze swoim losem i cierpieniem. Osoba, który siada naprzeciwko duszpasterza i opowiada mu o swoim doświadczeniu, przestaje w samotności konfrontować się ze światem. H. Lemke wskazuje na konkretne aspekty terapeutyczne, które powinien stosować duszpasterz w czasie rozmowy duszpasterskiej, a powinien on:

- słuchać, aby dać szansę rozwojowi;
- nie przerywać, kiedy mówi o swoich wewnętrznych przeżyciach;
- stosować pauzy – cisza też jest częścią rozmowy duszpasterskiej;
- traktować poważnie to, co dla rozmówcy wydaje się ważne;
- zwracać uwagę na język niewerbalny, który czasami zastępuje słowa;
- ostrożnie włączać się do rozmowy w przypadku trudności osoby ze zwerbalizowaniem swoich przeżyć;
- zwracać uwagę na to, jak postawa wpływa na przebieg rozmowy;
- nie oceniać, ponieważ wszelkie oceny wywołują lęk;

²⁰ A. Tomkiewicz, *Rozmowa duszpasterska*, dz. cyt., s. 751.

- nie udzielać rad bez pełnego poznania sytuacji;
- nie użalać się przesadnie nad sytuacją, ponieważ może to wywołać w osobie negatywne odczucia;
- nie przyjmować postawy pocieszania i mówić „będzie dobrze”, ponieważ może być to dla chorego znak, że nie jest traktowany poważnie;
- unikać natarczywego stawiania pytań, ponieważ osoba może nie znać odpowiedzi, a przez to czuć się tak przygnębiona; pytania mogą także wywołać w niej wstyd, że nie zna na nie odpowiedzi;
- dawać krótkie i rzeczowe informacje zwrotne bez czynnika wartościującego;
- nie projektować własnych uczuć;
- nie manipulować przebiegiem rozmowy - człowiek ma sam o własnych siłach w atmosferze cierpliwości duszpasterza odkrywać siebie;
- w odpowiednim czasie starać się przechodzić z treści mówiących o faktach na treści mówiące o uczuciach i emocjach;
- ukierunkowywać osobę na „tu i teraz” - wszystko co mówi rozmówca o swojej przeszłości, ma znaczenie dla tego, co przeżywa w momencie rozmowy;
- z wycuciem wskazywać na ewentualne sprzeczności pojawiające się w wypowiedzi osoby;
- powstrzymać się od śmiechu i okazywania zdziwienia po wypowiedzi²¹.

* * *

Chrześcijaństwo traktuje człowieka jako jedność duchowo - cielesną, przyjmuje, że jest on zdolny do odczuwania, nazywania swoich uczuć i emocji, a także do współodczuwania. Cechy te leżą u podstaw nauki o miłosierdziu, nawróceniu i miłości do siebie i bliźniego.

Empatia, rozumiana jako zdolność do współodczuwania, stanowi kanwę nauki Jezusa o komunikacji interpersonalnej. Skoro Ewangelia

²¹ H. Lemke, *Theologie und Praxis annehmender Seelsorge*, Stuttgart 1978, s. 129-130.

przestrzega, aby „nie sądzić nikogo, by nie być sądzonym (Mt 7, 1), to nie mamy tu do czynienia z niczym innym, jak właśnie z przestrogą wynikającą z braku rozumienia drugiego człowieka. Według nauki chrześcijańskiej kochać kogoś można tylko wtedy, gdy się go pozna, wejdzie się w jego świat, zacznie próbować się rozumieć odrębnie od swoich punkty widzenia Jezus mógł o sobie powiedzieć: „Ja jestem dobrym pasterzem i znam moje owce” (J 10, 14). Jeżeli chrześcijaństwo mówi o empatii, to Tajemnica Wcielenia (Incarnationis Misterium) jest szczytem empatii. Jezus nie tylko wzywa nas do zachowań współczujących i rozumiejących, ale jest tego najlepszym przykładem. Jego zespolenie z ludźmi, szczególnie z cierpiącymi, posuwa się tak daleko, że Jezus mówi „Byłem chory, a odwiedziliście Mnie” (Mt, 25, 36).

Empatia powinna być punktem wyjścia relacji duszpasterskiej, gdyż umożliwia ona dostosowanie form miłości czy też form interwencji do niepowtarzalnej sytuacji osoby ludzkiej. Samo jednak przejawianie postawy współczującej wobec innych jak i siebie nie może zatrzymać samorozwoju. Wszystkie te umiejętności mają służyć zbliżaniu się do Wzoru Istnienia, jakim jest Bóg.

Niniejszy interdyscyplinarny artykuł z zakresu psychologii pastoralnej wskazał na możliwości oddziaływań empatycznych w kontakcie duszpasterskim. Dokonywać się to może tylko w pełnym zaufania dialogu osób, które dzięki owemu dialogowi mogą wejść w głęboką relację, dzięki której może się dokonać akt diakonii.

Streszczenie

Artykuł opisuje empatię z perspektywy psychologii pastoralnej, a także ukazuje możliwości oddziaływań empatycznych w kontakcie duszpasterskim. Empatia jest zjawiskiem psychologicznym, mającym wpływ na relacje międzyludzkie. Podejście empatyczne jest istotnym elementem rozmowy duszpasterskiej, której elementy opisano w artykule. Empatia jest także podstawowym warunkiem bycia w autentycznej relacji. Autentyczna postawa empatyczna jest podstawową składową altruizmu, którego pełnia została objawiona w Jezusie Chrystusie.

Summary

The paper discusses empathy from the perspective of pastoral psychology as well as shows how empathy can influence a pastoral contact. Empathy is a psychological process that affects human relations. The emphatic approach is an important component of pastoral conversation, the elements of which have been described in the article. Empathy is also fundamental to being in an authentic relationship. The authentic emphatic attitude is the basis of altruism, which was best revealed in Jesus Christ.

Słowa kluczowe: empatia, duszpasterstwo, rozmowa duszpasterska, relacja

Key words: empathy, pastoral care, pastoral conversation, relationship

Bibliografia

- Benedyktowicz O., *Opieka – Relacja – Rozwój*, Warszawa 2009.
- Bukalski S., *Psychologiczne aspekty rozmowy duszpasterskiej*, „Colloquia Theologica Ottoniana”, 2(2011), s. 119–130.
- Franciszek, *Adhortacja Evangelii gaudium*, Watykan 2013.
- Franciszek, *Spotkanie z biskupami azjatyckimi w sanktuarium w Haemi* (17.08.2014), <https://opoka.org.pl/> [dostęp: 10.11.2019].
- Grzesiuk L., *Psychoterapia. Szkoły, zjawiska, techniki i specyficzne problemy*, Warszawa 1994.
- Hajduk R., *Apologetyka pastoralna. Duszpasterska odpowiedź Kościoła na wyzwania czasów współczesnych*, Kraków 2009.
- Kamiński R., Tomkiewicz A., *Rozmowa duszpasterska i jej uwarunkowania psychologiczne*, „Rocznik Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej” 6(1986), s. 117-134.
- Lemke H., *Theologie und Praxis annehmender Seelsorge*, Stuttgart 1978.
- Łobocki M., *Altruizm a wychowanie*, Lublin 2002.
- Paweł VI, *Adhortacja Evangelii nuntiandi*, Watykan 1975.
- Rogers C. R., *Terapia nastawiona na klienta. Grupy spotkaniowe*, Wrocław 1981.
- Schlauch Ch. R., *Empathy as the Essence of Pastoral Psychotherapy*, „The Journal of Pastoral Care” 44, 1(1990), s. 3-17.
- Siuta J., *Słownik psychologii*, Kraków 2006.
- Tomkiewicz A., *Rozmowa duszpasterska*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 749-752.
- Vetulani J., *Agresja i empatia – dziwne pomieszanie*, „Wszechświat”, t. 112, nr 1, s. 14-20.

Węgliński A., *Trafność Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi (KRE)*, w: *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej*, red. R. Drwal Lublin 1989, s. 63-76.

Zarzycka D., Ślusarska B., Dobrowolska B. i inni, *Empatia w pielęgniarstwie. Założenia, praktyka i jej empiryczne uwarunkowania*, „Pielęgniarstwo XXI wieku”, 56(2016) nr 3, s. 33-38.

Biogram

Dr Błażej Szostek: pastoralista; psycholog; psychoterapeuta; studia specjalistyczne ukończył na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, tytuł magistra psychologii (2009); stopień doktora teologii (2011); od 2011 roku zatrudniony na UKSW na stanowisku adiunkta w Katedrze Teologii Pastoralnej i Nauk Pomocniczych; autor monografii *Depresję można wyleczyć. Kościół wobec zaburzeń depresyjnych* (2013); absolwent 4-letniego szkolenia rekomendowanego przez Polskie Towarzystwo Psychologiczne w zakresie psychoterapii w Ośrodku Psychoterapii i Psychoedukacji Intra w Warszawie; prowadzi psychoterapię indywidualną i terapię par w nurcie humanistycznym; sekretarz redakcji pisma naukowego „Warszawskie Studia Pastoralne”; E-mail: blazejszostek@gmail.com

JOZEF ŽUFFA

**THE NEED FOR CONTINUOUS UPDATE OF
THEOLOGICAL EDUCATION.
CASE STUDY FROM SLOVAKIA**

*Potrzeba ciągłego rozwoju edukacji w zakresie teologii. Studium
przypadku ze Słowacji*

Christian faith and organized religious communities are presently no longer such a natural part of the political, cultural and social life as they were in the European countries at the beginning of the 20th century. This also applies to Slovakia, which, as compared to the countries of Western Europe, is still considered conservative, traditionally Christian or even Catholic. Thirty years after the major social changes that ended the power of regimes in the Eastern Europe hostile to religion, most of the Slovak Republic population consider themselves members of the Catholic Church, but a trend towards the detachment from the traditional churches is noticeable in Slovakia as well.

At the same time, few of the topics related religious faith and the Church attract or even are of interest of the today's society. A part of the community fears that the church officials intervene in politics and legislation in order to impose their ethical ideas upon the society. Other social groups, on the other hand, see the threats coming from the liberal elites and use traditional religion as a defensive shield against liberalization, multicultural, and globalization tendencies.

The functioning Church-Society relationship is often represented by priests and other consecrated persons, who could lead a dialogue

between faith and culture¹. The education of the priests and theologians within the Catholic Church is framed by several normative texts. These are grounded primarily in a document of the Apostolic Constitution *Sapientia Christiana* by John Paul II, followed by the newer *Veritatis gaudium*². The point of the whole document is identified in the very first article of *Sapientia christiana*³. The question remains, how to constantly put this ideal into practice, since there are several possibilities of discussing the nature of the theological education.

While the statements about „higher education crisis” or „devaluation of a university education”, may sound almost like clichés, at a closer look into the life of the academic community, comprising of the researchers, teachers and students, it turns out that these statements point to the heritage created by the previous generations in the sphere of the so-called „free academic education”. In the context of the humanities, such as philosophy and theology, appear specific issues which – when one attempts to put them into „practical use” nowadays – become some kind of „dinosaurs”, surviving at universities due to the grace of other „useful” faculties, that are allegedly paying for that. In the face of these „pragmatic” tendencies that advocate bringing the areas of studies closer to “the needs of practice”, “idealistic ideas” aiming at turning the whole process back to the roots and essence of university education, are gaining popularity in the academic discussions.

A description of the profiles and skills of theology graduates in Slovakia and abroad can be obtained mainly from the information available on the websites of the educational institutions or career centers for the graduates.

¹ For different perspectives on dialogue with the modern world, see e.g. ZULEHNER, Paul M. - NEUNER, Peter: *The Church in Today's World: A Need or Anachronism; a practical ecclesiology*. Bratislava: Kalligram, 2013; PETRÁČEK, Tomáš: *The Church, Tradition, Reform: The Reference of the Second Vatican Council*. Prague: Vyšehrad, 2016; DREHER, Rod: *Benedict's Choice: a Strategy for Christians in the Post-Christian World*. Bratislava: Postoj Media, 2017.

² FRANTIŠEK: *Apostolic Constitution Veritatis gaudium*. Trnava: SSV, 2018.

³ JÁN PAVOL II: *Apostolic Constitution Sapientia christiana*.

Below, there are presented passages chosen from several websites that complement each other.

The Slovak Theological Faculty of the University of Trnava puts an emphasis on the communication skills of their graduates:⁴ “Is he able to address groups expressing different opinions, to talk and listen to people who are in difficult life situations? Is he able to provide help to people surviving tough life situations, such as anxiety, loneliness, depression, guilt, partnership crisis, stressful situations? Can take a stand on the current issues of ethics, politics, culture and religion”?

Another criterion listed on the website is the skill of independent critical thinking: “The student will learn the basic methods of the research work and be able to form his own ideas creatively. He will learn to understand history as a source of inspiration for the present. He will be able to differentiate among the philosophical and theological movements and discuss them professionally. He will be able to assess and work with relevant information and propose adequate solutions.”

The third requirement of this faculty is based on the social skills: “The student is theoretically and practically prepared for the field of social care, pastoral counseling and professional accompaniment. The acquired skills and Christian value orientation form the basis for the pastoral and social activities.”

A very similar list of requirements is systematized by the British portal in support of students who work in various disciplines. With regard to graduates of theology and religious studies the following skills are mentioned: research, analytical and presentation skills; ability to interpret and systematize information, formulate questions and solve problems; ability to understand written documents, team and communication skills; writing and argumentation skills; empathy and the ability to work with people expressing different opinions; independent thinking. The applicability of skills has a wide range.

The British newspaper *The Guardian* in its article „*What to do with a degree in theology or religious studies*”, draws attention to the areas

⁴ www.tftu.sk/uchadzac [12.12.2019].

in the labor market where the graduates of theology can apply⁵. It describes the prospects for such graduates as people who are highly empathetic and communicative with people coming from different backgrounds. Relying on the research, it seems best to work in the areas of development, social care, counseling in local and national politics, human resources departments, and management positions.

Similarly, the US Labor Statistics Bureau website⁶ enumerates sectors with real employment opportunities for the theologians; the ranking is based on a descending scale of the percentage of the sectors covered: religious organizations, home health care services, primary and secondary schools, universities and vocational schools, hospitals.

The German news server rp-online.de.⁷ refers to the data from the 2011 German Episcopal Conference. According to this data, 22,000 students study theology in a particular year. Three quarters of the students study it as one of the subjects in their studies of pedagogy, the remaining six thousand study theology as a single subject. Only 900 students of theology study towards priesthood; thus, as many as 5,000 students have to find jobs as journalists, teachers, social workers, politicians, third sector activists, etc. In case of all these jobs, their social competences are highly valued. A short analysis ends with a statement from one of the theology students: „Whoever enjoys thinking, history, and philosophy, the study of theology is right for them”.

In Germany, there are three types of studies devoted to the perspectives for the theologians as laymen, with references to several German and Austrian websites. The first was established through the initiative of a working association of Catholic theology graduates,⁸ the second is dedicated to the necessary qualifications for the theologians

⁵ <http://www.theguardian.com/money/2010/apr/10/theology-religious-studies-degree> [12.12.2019].

⁶ <http://www.bls.gov/oes/current/oes212099.htm#ind>. [12.12.2019].

⁷ <http://www.rp-online.de/leben/beruf/theologen-sind-in-vielen-berufen-gefragt-aid-1.3073950> [12.12.2019].

⁸ BOHMEYER, Axel: *Berufsfelder für Theologinnen und Theologen: eine Informationsbroschüre der AGT*. Münster: LIT Verlag, 2000.

with the ambition to penetrate other working sectors⁹, and the third deals with an evaluation of the experience of graduates of theology¹⁰.

When assessing the educational process at the faculty of theology, it is necessary to clarify the main criterion which the graduate should be prepared to meet. According to the monitoring¹¹ of one of the Slovakia's Faculties of Theology, the content and organization of the study is most suitable for graduates who, as priests, after their professional studies, devote themselves mainly to the spiritual needs of people in the context of pastoral or social care.

The result reflects the fact that in the specific conditions of Slovak society and the Church there is not enough job opportunities for lay theology and philosophy graduates, although it is clear that the space exists in different areas of pastoral work, such as accompanying families, initiating the youth activities, overall social practices, counseling centers for families, and educational institutions for lifelong learning. Therefore, many laymen understand this form of study rather as their own intellectual and spiritual enrichment alongside the study of another discipline that is meant to provide a „living” in the future. A study aimed at shaping a mature and well-rounded person would correspond to an understanding of university education, which is to provide an overall development of the intellectual abilities and social skills. However, it is clear that under the current social conditions, it is not easy for an institution to retain the ideal of a holistic development of a graduate, if it does not have a clear focus on practice.

⁹ BECKER, Patrick: *Berufschancen für Theologinnen und Theologen*. Freiburg im Breisgau: Herder, 2012.

¹⁰ POSSEL, Rene: *Berufe für Theologen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004.

¹¹ JENÍK, Lukáš – SPIŠIAKOVÁ, Mária – ŽUFFA Jozef: Quo vadis Aloisianum – k vízií jezuitskej teologickej fakulty, In: *Studia Aloisiana*, 8, 2017, No 2, p. 35-60.

1. Methodology of research on the Catholic priests

The sketched probes into the parishes and theological education are intended to present in greater detail the context on which this research focused on priests was based. The research concentrated on the world of Catholic priests in Slovakia.

The questionnaire for researching the views of the Catholic priests was made up of 16 questions. The data was collected online using the download method¹². The questionnaire was sent via email addresses. In October 2018, a questionnaire link was sent to several priests asking them to forward it to their colleagues.

The collection of the responses was active for two weeks. The resulting number of priests involved in the research was 107. The identification questions show that in the resulting response database there are 70% of diocesan priests and 30% of religious order priests. Out of the total number, 67% respondents work in towns and 33% in villages. 12% of the respondents were ordained before 1990, 64% between 1990 and 2010 and 24% after 2010. The fourth identifier is regional; 44% of respondents work in Western Slovakia, 36% in Central Slovakia and 20% in Eastern Slovakia.

The following texts represent the first stage and results, as well as a simple typology of the respondents' opinions distribution. In some figures there are added results from the representative research on Slovak Catholics made by author in the year 2017¹³.

2. Differences of opinion

Society and the Church are in considerable dynamism of change. The priests were asked at the outset to give their opinion on several statements. The following graph (Chart 1) shows responses with values „completely agree” and „partly agree”. Significant consent of respondents can be identified with the perception of a need for open

¹² GILE, Krista, J. – HANDCOSK, Mark, S.: Respondent-Driven Sampling: An Assessment of Current Methodology, 2010, p. 285-327. In: *Sociological Methodology*, vol. 40.

¹³ ŽUFFA, Jozef.: Katolíci na Slovensku. In: *Viera a život*, vol. 2., 2018.

communication with the modern world. The response to the second statement reveals that the priests are people with a high motivation in their profession. Answers to other statements provide space for finding reasons for lower respondents' consent.

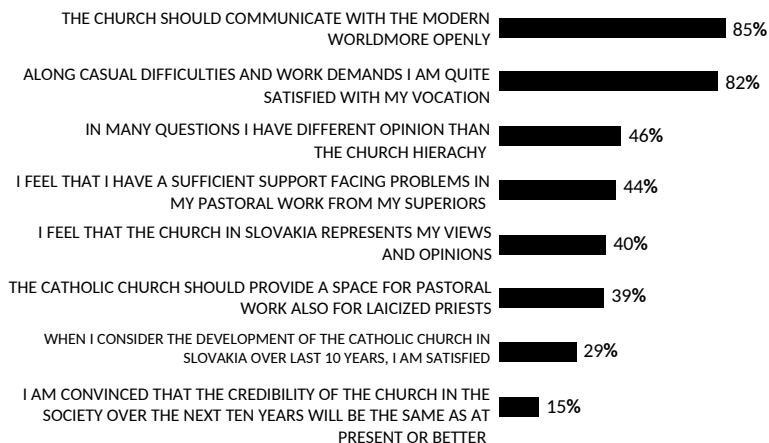

Chart 1. Positive reactions to the statements

Some priests used the space provided to express their opinions in answering an open question in the questionnaire. Their statements illustrate the diversity of opinions; for example, in the statement about the satisfaction with the development of the Church in the last 10 years: „The conduct of some colleagues is purely legalistic and moralistic, which further aggravates the differences between priests and believers. In this way, the spirit of clericalism, which is very significant in Slovakia, is enhanced.” Another respondent adds his answer to the question of opinion representation on the part of the hierarchy: “Personally, I don’t like the fact that bishops comment on the serious issues of public life very little. If they express themselves, they are shy and uncertain. It is, then, not surprising that there are

newly awakened groups within the Church that go to the extreme, which only causes harm”.

The evaluation of individual questions helps to identify the areas that are important for the priests and, as already mentioned above, one of them is the nature of the communication between the priests and their superiors. The most obvious manifestation of failure in the communication and social relationships are the differences of opinions seen between priests and bishops. This situation is not just a regional problem, or a problem of the Catholic Church. The same reproach for the superiors' failure to communicate with other members of the clergy appears in Bohemia, as well as within the Lutheran Church in Slovakia.

Despite the high percentage of respondents who are satisfied with their ministry, the low percentage of those who are satisfied with communication is very significant. Other statements confirm the skepticism and tension between the clergy and the Church's hierarchy.

3. Perception of the Church priorities

Another question, „What do you think the Slovak Church should promote more?” offered various choices as an answer (see Chart 2). Nine out of ten priests chose the answer „life based on the Gospel,” and seven out of ten „support for families and children”. Nearly half of the answers were „support for the poor,” and „fighting corruption and social inequality”. One out of the ten priests perceives the fight against extremism, and protection of nature as a priority. The same question was asked in the representative research of Slovaks who declared themselves Catholics. In contrast to priests, the highest priority for the Catholic public is support of families and children, followed by support for the poor; living their lives according to the gospel is a priority for half of the respondents in the sample group.

The “signs of the times” that the Church is facing today are the same as they were in the past. The dynamics of the society development that affects the Church's activities should not be a source of defeatist emotions that come from the imaginary conception of a static Church. The Church is necessarily engaged in a culture of which it is a part

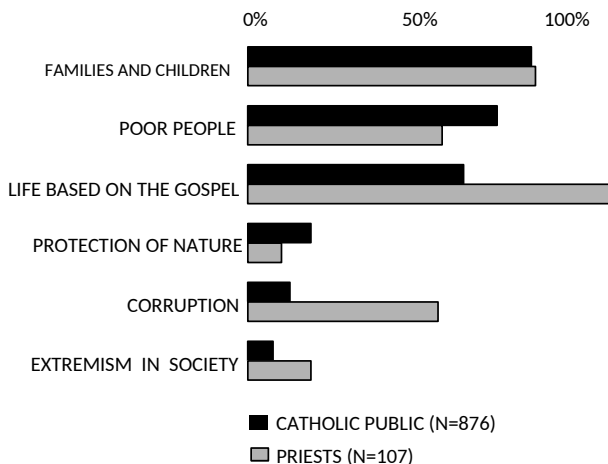

Chart 2. Expectations of more intensive Church priorities

and not its counterpart. Based on a number of surveys, today we have a relatively clear picture of the priorities of the society, believers, the young and the old. The Church has the right and duty to be an advocate of human dignity and to respond to political, social, and economic issues. This is not only about family issues, which form an important, but not the only one, theme of the Church's pastoral work. In this context, protection of the family cannot be taken away from the context of broader social and political issues¹⁴. Current phenomena such as migration, corruption or radicalization of the society towards nationalism or other extremes are not new in the history of the Western world and should be specifically reflected in a dialogue within the Church, which defends a human dignity.

The graph above captures the overlapping as well as different attitudes to pastoral challenges both from declared Catholics and Catholic priests. While a consensus can be seen on issues such as the

¹⁴ JENÍK, Lukáš – ŽUFFA, Jozef: Hodnotové rebríčky katolíckej mládeže. Náčrt perspektív a rizik. In: *Viera a život*, 28, 2018, no. 4, p. 65-79.

family and pastoral work with children, in the context of all the other topics the attitudes of the laity differ from those of the clergy. The comparison of the results shows that there is a higher, open interest in that area among priests, whereas laymen do not perceive the issues of corruption or extremism as a priority.

It should be added that the variance in the emphasis on some topics that are perceived differently by the laity and clergy is natural, and that the role of the survey is not to say whether the answers are good or bad. Differing attitudes towards an evaluation of the selected topics as a priority or as less important are influenced by several factors. It is the Church leaders, bishops, and priests who are not only private individuals, but have a responsibility to proclaim values that have the potential and ambition to change the attitudes of society. While there is a consensus between the two groups regarding family, in case of the other issues the survey results would be expected to show a stronger focus on the current pastoral challenges. If corruption is not a problem for most people, because they see it as an integral part of social relations, it is the Church that is supposed to reject such a “lifestyle” and to set an example. The problems of the present time cannot be solved within the pastoral paradigms of the Church in the past, when the Church did not face the phenomena of the contemporary society, and therefore an appropriate solution cannot be found in the tradition.

Several priests used an open question in the questionnaire and commented on the expectations regarding the Church priorities. Here are some examples: “We have confused the Gospel with clericalism. My biggest concern is that the behavior and unreflective engagements of many contributed to proliferation of clericalism among the ranks of the Church hierarchy and the promotion of neo-fascist populism among priests. Personally, I have been disgusted over the past ten years. I have lost confidence in the Church and I am often sick of it. My Church was not nepotistic and clientelist, but it has become such.” Another priest writes: “The Church must come out of the temple to the streets. Give answers and offer practical solutions to the problems of today’s people. Life and the Church are about tensions and paradoxes.

It seems to me that the Church in Slovakia perceives the present tensions as a threat, not as a positive challenge and a *locus theologicus*”.

4. Feedback for Faculties of Theology

The answers to the question: “Do you rate your training in a seminary / Faculty of Theology as sufficient for a pastoral ministry?” (see Chart 3) is particularly relevant for Faculties of Theology since 40% of the interviewed priests did not consider their training during the studies as sufficient for practice.

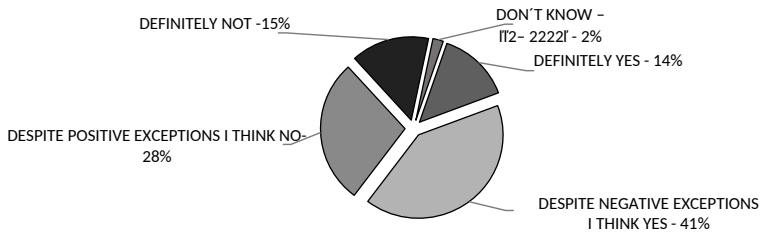

Chart 3. Adequate training for a pastoral work in a seminary/Faculty of Theology

One of the priests made the following additional comment in the free space provided in the questionnaire: “What I find most regrettable is that priestly seminaries work on the principle - you will be in the chapel in time and you have a vocation. Seminarians are trained as administrators of ceremonies – i.e. to say the Masses, administer the sacraments, and hear confessions, but no one teaches them how to communicate with people, and thus they become strangers. If someone has a sober view on the present world, he rather stays silent, because the time spent in the seminary is just a few years of worrying about the ordination”.

Character education is a tradition that can already be found in Plato and Aristotle. But is higher education a guarantee of critical thinking? It is one of the conditions, but not a guarantee. More than

50% of respondents tend to evaluate the education and formation at the theological faculties positively, while the remaining half does so negatively. One of the reasons for dissatisfaction may be the difficulty in studying philosophy and theology, but as the above-mentioned comment shows, the lack of critical thinking, academic freedom, and the like are more problematic than negative memories on the volume of study material. Weaknesses, such as the absence of education in social skills, guidance, and communication are related to educational ideals.

According to some authors,¹⁵ the current interpretation of the ideals of spirituality in education should lead to five key goals. The first is to develop people's talents and help them to overcome their cultural and social constraints and stereotypes. Education is supposed to help escape from being encompassed by unjustified assumptions and prejudices.

The second goal is to connect the student's autobiography with the history of the community. Education should help them to understand their cultural identity and perceive culture as something that changes over time, influences, and is in turn being influenced. Building on a tradition does not mean repeating it but drawing on the heritage that leads to the underlying goal, which is freedom and responsibility.

The third goal is a socially positive education. Education is not an objective that leads to exclusivity and social segregation, but rather an instrument to serve social inclusion. This dimension of education seems even more obvious if one applies it directly to a theological education, which is not a theoretical goal in itself, but a tool to help understand the needs of people who are marginalized.

The fourth goal of education is a perhaps atypical, but a necessary and often neglected emphasis on the formal aspect of the formation.

¹⁵ See O'MALLEY, John W.: Jesuit School of Humanities Yesterday and Today. In: *Studies in The Spirituality of Jesuits*, 47, 2015, art.1, pp. 1-30; also JENÍK, Lukáš: K teoretickým východiskám jezuitského vzdelávania. In: *Studia Aloisiana*, 6, 2015,4, pp. 5-27.

It should lead to such a form of communication that is attractive in its effectiveness of seeking the truth, not for a fear of obedience.

The fifth task of education is formation of “mildness”, which expresses itself in a careful and sensitive differentiation. This, of course, does not mean separation from the underlying goal, i.e. freedom and responsibility.

Educational goals or ideals provide food for thought about the issues of education at the Faculties of Theology - as these goals are being implemented within the framework of the education in pastoral and systematic theology in Slovakia. Here, questions arise how to measure the topicality of pastoral theology or, more specifically, the effectiveness of the learning process resulting in pastoral skills. Should it be measured by the current literature used as part of a syllabus, or by the publishing and scientific activity of lecturers, or by the level of academic debate on current issues, conferences, etc.? The research in this context asks questions that open the door for further, wider discussion.

The question of the readiness of the theology graduates for practice is: “In your opinion, what qualities do priests lack the most?” Respondents chose a maximum of three of the default responses to “after graduation” and “in pastoral practice”.

The survey of the qualities that priests lack the most was also done among the Catholic public. To compare the answers, the results are presented in Chart 4.

The priests’ evaluation of their colleagues, and the evaluation of priests by the lay public put a lack of communication skills on the first place. The need for communication is described by a priest’s statement in a comment column of the question: “Otherwise, I am better able to accept ‘no’ from the superiors when I feel the spirit of a dialogue and a friendly exchange of arguments, or the reasons for a particular decision. On the other hand, it was difficult for me to accept decisions from ‘above’, without any explanation or accompanied by formal phrases, behind which I felt questions and prejudices of the superior, caused, as I see it, by others, unfortunately, my fellow brothers, rather than openness and sincerity”.

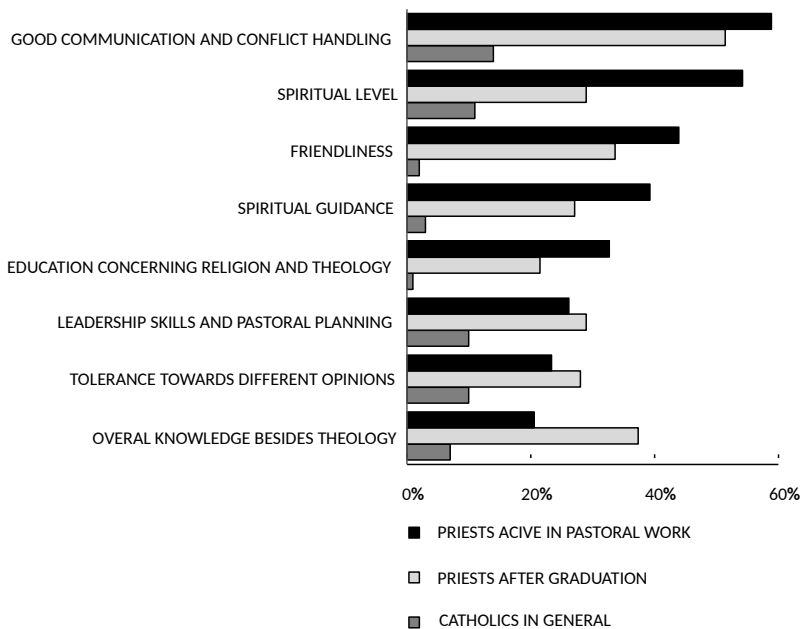

Chart 4. Qualities that priests lack the most

5. The Church-institutional optimism and pessimism

The statistical analysis showed that, based on the responses to four statements¹⁶, two categories of respondents can be formed by statistical cluster analysis. The measured coefficients show that there is a group of priests who think differently than the Church hierarchy, are dissatisfied with the evolution of the church over the recent past, do not expect to gain higher credibility in the future, and they do not feel that the Church leaders represent their views. The same goes

¹⁶ Looking at the Catholic Church in Slovakia, I am satisfied with its development over the last 10 years; I believe that the Church will have the same or higher credibility in society in the next 10 years than it does at present; In my opinions and beliefs I feel being represented by the authorities of the Church in Slovakia; On many issues I think differently than the Church hierarchy.

for the second group, whose answers to the four statements overlap in the opposite direction. In other words, it is possible to create a typology of priests based on their perception and attitudes towards the Church. The analysis shows that half of the priests (51%) in Slovakia are Church-institutional optimists, and the other half are Church-institutional pessimists (49%).

There are no statistically significant differences between religious orders and diocesan priests with regard to ecclesiastical optimism / pessimism, based neither on the year of their ordination, nor the region of their activity. Differences can be seen in evaluating the preparation at Faculties of Theology. Priests, who are convinced that the preparation for pastoral practice was sufficient, compared to those who consider it insufficient, are more optimistic about the Church.

In looking for further factors, it was found that the priests who were ordained before 1990 agree more strongly that the Church should communicate more openly with the modern world than those ordained after 2010. On the other hand, priests ordained after 2010 agree, more strongly than those who were ordained before 1990, that the Catholic Church should allow some space for pastoral practice also for laicized priests.

When interpreting the survey results, several issues can be mentioned that open up a need to have a debate, as well as of further research. If we look at the image of the Church portrayed by mass media, there seems to be a relatively unified approach and view of cultural and social problems. The Church is relatively united (even in agreement with other Christian denominations) regarding cultural and ethical issues. This relative unity can be seen on issues that resonate in the Slovak mass media such as humanism, gender theory, family protection, criticism of the LGBTI agenda +, but also the relationship between the Church and state, the historical responsibility of the wartime Slovak Republic and so on.

In general, it appears that Christianity and the Church in Slovakia form a highly coherent and consistent community that exists with a profiled worldview and identity. Of course, unity is a desired value. On the other hand, without an honest social and internal debate in

the Church, unity can only become a marketing brand, which does not reflect and interpret the Gospel values into the current common good. Examples of several debates that have taken place in the Slovak Church do not constitute an internal institutional debate, such as can be seen at the German-speaking theological forums. Nevertheless, it is clear that the experiences of believers with various priests, as well as the plurality of attitudes within the clergy point to a persisting, even if implicit, disunity. The question is whether such disunity is something unwanted or, on the contrary, a desirable pluralism, which should also be pushed, from the bottom up, into the media discourse. Indeed, such pluralism does not necessarily have to mean disunity but rather a rejection of the imaginary dogmata of uniformity. Here we come back again to the nature of the Church as an institution that not only educates, but should primarily educate towards freedom and responsibility, which, naturally, requires the ability to differentiate. Thus, unity cannot be guaranteed by uniformity, but by the community that communicates.

It is worth returning to the problem described above, which is the nature and objectives of pastoral practice and education at Faculties of Theology. If the concept of conscience is the last instance of decision-making and “*the most hidden core and a sanctuary of man, where he is alone with God whose voice is heard within him,*”¹⁷ it seems that a key mission of the Church is to bring other people to this knowledge¹⁸. This idea explains also the demands for the required qualities, the priests’ education, and their abilities and social skills, which will enable them to the task of bringing the Gospel values into the current culture – through emphasizing the uniqueness and dignity of a human person, whose token is freedom.

Pastoral work is always about the nature of communicating the contents of the faith, and the way how to evangelize cannot be based on the exclusive image of the Christian community, nor bowing to the mood of a crowd. In this tense situation - between optimism, which

¹⁷ Katechizmus Katolíckej cirkvi. Trnava : SSV, 1998, §1776, p. 450

¹⁸ Cf. JÁN PAVOL II: An apostolic constitution *Sapientia christiana*, §4.

is based on the fact that people's cooperation with regard to life-style is very attractive, and pessimism, which we can also observe at the contradiction between the views of laity and priests - it cannot be assumed that the Church may be optimistic or pessimistic.

* * *

It turns out that it remains a major challenge for the religious communities in Slovakia to deal honestly and critically with the rapid changes in society and not to see the "world" as an enemy, in order to identify themselves as co-creators of culture, and to seek a partnership approach in forming it. Here, it is also possible to show the potential for the core themes of theology - focus on human dignity, tolerance, freedom and a dialogue.

In this process, Churches and religions in Slovakia as well as in Central-Eastern Europe have a special role to play. It seems necessary to introduce a consistent development phase of societies in post-communist countries - a stage of hope. The understanding and implementation of hope in a society is one of the key values of the Gospel that a society needs.

Since pluralism offers wider choices also in the area of religious faith, human beings of today seek and choose what suits them in this area as well. Thus, a religious belief is no longer only a fate that individuals inherit from their social environment. If the Churches want to be effectively present in today's society, they are, from the sociology of religion perspective, called upon to constantly update their tradition and lifestyle in their reflection, both at the cultural, institutional and personality levels. Churches have to realize that they have lost their monopoly on religious issues. Plurality in religion has become fully accepted. Post-modern human beings are therefore forced to choose their religion, to build their "home of faith" from various religious traditions and practices. Individuals decide the interpretation of faith for them, and do not accept it exclusively from one Church.

With the pontificate of Pope Francis came also his calls for a new grasp of the pastoral practice of the Church: "There are countless topics

related to the evangelization of today's world that must be the subject of study and appropriate deepening"¹⁹. Elsewhere he adds: "I invite all to be courageous and creative in the task of redefining the goals, structures, style, and evangelization methods of communities"²⁰. He calls for a new theological reflection, which will respond adequately to the questions and needs of people in today's society. He stimulates the reflection on the essence of the Church life at the universal, diocesan and parish level, and also its aims, structures, styles and methods.

The current clash of religious faith and secular culture is unsolvable without a permanent dialogue. Despite a superficial impression, the Church in its history does not have a tradition of a monologue, but a plurality within and a dialogue with the surrounding society and culture. At present, a permanent tension can be observed, both inside and outside of the Church, between the so-called progressive thinking and its opposite – a traditionalist or conservative approach. The debate about progressivism and traditionalism is very often sharp, which makes a critical dialogue impossible.

Summary

Under the liberal-democratic conditions, it is not expected that the Church would withdraw from a public debate, nor would it argue only from behind the imaginary walls, but would welcome an open, public space as an opportunity to testify about its topics, and thus get the public on its side. In order to do that, the Church should serve as an example for the secular society. To get these skills is necessary to discuss about the contents and methods of Faculties of theology by preparing their students. They are forming people they can be qualified for the discussion about the development and trends in the society. This need for continuously update of the academic theology is one of the results of the survey on catholic priests in Slovakia.

¹⁹ FRANZISKUS: *Evangelii gaudium*, Art. 16.

²⁰ *Ibid*, Art. 33.

Streszczenie

W warunkach liberalno-demokratycznych nie ma oczekiwania, że Kościół wycofa się ze sfery dyskusji publicznej, czy też że będzie przemawiać zza niewidzialnej ściany. Wprost przeciwnie, Kościół zamierza zaznaczać swoją obecność w przestrzeni publicznej, traktując to jako możliwość publicznego przedstawiania swoich idei, zachęcając społeczeństwo do ich zaakceptowania. Aby to osiągnąć, Kościół powinien służyć przykładem dla społeczeństwa świeckiego. W tym celu należy dokładnie omawiać poszczególne dziedziny nauk teologicznych, przygotowując studentów do wkroczenia w sferę publiczną celem odnoszenia się do trendów rozwijających się w społeczeństwie. Taka zatem potrzeba nieustannego rozwoju edukacji akademickiej w zakresie teologii jest wynikiem badań przeprowadzonych wśród katolickich księży na Słowacji.

Słowa kluczowe: teologia akademicka, rozwój społeczeństwa, dialog religijny

Key words: academic theology, society development, religion in dialogue

Bibliography

- BECKER, Patrick: *Berufschancen für Theologinnen und Theologen*. Freiburg im Breisgau : Herder, 2012.
- BOHMEYER, Axel: *Berufsfelder für Theologinnen und Theologen: eine Informationsbroschüre der AGT*. Münster : LIT Verlag, 2000
- FRANZISKUS: *Veritatis gaudium*
- FRANZISKUS: *Evangelii gaudium*
- GILE, Krista, J. – HANDCOSK, Mark, S.: 10. Respondent-Driven Sampling: An Assessment of Current Methodology, 2010, p. 285-327. In: *Sociological Methodology*, vol. 40.
- JÁN PAVOL II.: *Sapientia christiana*
- JENÍK, Lukáš – SPIŠIAKOVÁ, Mária – ŽUFFA Jozef: Quo vadis Aloisianum – k vízií jezuitskej teologickej fakulty, In: *Studia Aloisiana*, 8, 2017, No 2, p. 35-60.
- JENÍK, Lukáš – ŽUFFA, Jozef: Hodnotové rebríčky katolíckej mládeže. Náčrt perspektív a rizík. In: *Viera a život*, 28, 2018, no. 4, p. 65-79.
- Katechizmus Katolíckej cirkvi*. Trnava : SSV, 1998.
- POSSEL, Rene: *Berufe für Theologen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004.
- ŽUFFA, Jozef: Katolíci na Slovensku. In: *Viera a život*, vol. 2., 2018

www.bls.gov/oes/current/oes212099.htm#ind [12.12.2019].

www.rp-online.de/leben/beruf/theologen-sind-in-vielen-berufen-gefragt-aid-1.3073950 [12.12.2019].

www.tftu.sk/uchadzac [12.12.2019].

www.theguardian.com/money/2010/apr/10/theology-religious-studies-degree [12.12.2019].

Biogram

Doc. dr teol. Jozef Žuffa: Assistant professor w dziedzinie teologii duszpasterskiej na Wydziale Teologii Uniwersytetu w Trnawie; kierunki badawcze: zachowania religijne wśród społeczeństwa, rozwój usług socjalnych, programowanie duszpasterskie. E-mail: jozef@zuffa.eu